

FREUDENBERG _ LUŠPERK _ JAMNIK
ZREŠKI GRADOVI MED VČERAJ, DANES IN JUTRI

Uredil Igor Sapač

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

Univerza v Mariboru

Fakulteta za gradbeništvo,
prometno inženirstvo in arhitekturo

PREDGOVOR

KAZALO

	Uvod	6
I	Grad Freudenberg (Grad Zreče)	10
	Stavbnozgodovinska analiza ostankov gradu Freudenberg	17
	Poskus rekonstrukcije podobe gradu Freudenberg pred propadom v 15. stoletju	24
	Prezentacija ostalin gradu Freudenberg v okviru arheološkega parka	28
	Revitalizacija gradu Freudenberg s postavitvijo nove stavbe na lokaciji nekdanjega palacija	30
	Ureditev širšega območja gradu Freudenberg	32
II	Grad Lušperk	34
	Stavbnozgodovinska analiza ostankov gradu Lušperk	38
	Poskus rekonstrukcije podobe gradu Lušperk pred propadom v 15. stoletju	46
	Prezentacija razvalin gradu Lušperk	48
	Revitalizacija razvalin gradu Lušperk s postavitvijo nove stavbe nad ostanki osrednjega grajskega bivalnega poslopja	50
	Ureditev širšega območja gradu Lušperk	52
III	Grad Jamnik (Holenstein)	54
	Stavbnozgodovinska analiza nekdanjega gradu Jamnik	59
	Poskus rekonstrukcije podobe gradu Jamnik pred propadom v 18. stoletju	66
	Prezentacija ostalin gradu Jamnik	68
	Revitalizacija lokacije gradu Jamnik s postavitvijo nove nadomestne stavbe	70
	Ureditev širšega območja gradu Jamnik	72
	Makete zreških gradov med včeraj danes in jutri	74
	Viri in literatura	76

UVOD

Gradovi so zgodovinski, kulturnozgodovinski in arhitekturni fenomen, ki ni zaznamoval samo srednjega in novega veka, ampak tudi naš pogled na ti obdobji. Kljub starosti in izgubi nekdanjega pomena so še vedno močno prisotni v naši zavesti ter so vselej deležni velike pozornosti strokovne in laične javnosti. Njihova sodobna uporabna vrednost je še vedno precejšnja. Zato ni presenetljivo, da si v zadnjih desetletjih številne lokalne skupnosti v Sloveniji in Evropi prizadevajo za ohranitev in primerno revitalizacijo tistih grajskih stavb in grajskih razvalin, ki so tesno povezane z njihovo identiteto.

Občina Zreče ne uživa slovesa območja s posebno bogato grajsko dediščino, pa vendar se je prav tu ohranilo nekaj ostankov gradov, ki so v okviru slovenske grajske zapuščine zelo posebni, zanimivi in vredni samostojne monografske predstavitve ter razmisleka o njihovi ohranitvi in vključitvi v tokove sodobnega življenja. Freudenberg, Lušperk in Jamnik tvorijo v prostoru na stičišču jugovzhodnih obrobij Pohorja in nižjega sveta Dravinjskih goric oglišča virtualnega trikotnika, ki uokvirja in varuje mlado mesto Zreče – do sedanjega obsega razvito na osnovi starodavnih srednjeveških vaških naselbin v glavnem v drugi polovici dvajsetega stoletja. Freudenberg na dominantni Brinjevi gori obvladuje zreško območje s severne strani, Lušperk, na vzpetini nad sotočjem Dravinje in Ljubnice, ga zamejuje proti zahodu, nekdanji jamski grad Jamnik, skrit ob vznožju hriba, pa uravnotežuje zreški grajski trikotnik na južni strani.

6

Zreški grajski trikotnik

Freudenberg je bil prvi grad na zreškem območju in postavili so ga na zahodnega od treh vrhov Brinjeve gore, ki je bila intenzivno poseljena že v pradavnini. Lušperk je nastal kot majhni grad srednjeveških vitezov in razumeti ga je mogoče kot tipološko povezavo med srednjeveškimi gradovi in stolpastimi dvori. Jamnik je nastal kot poznosrednjeveški grad in že njegovo ime kaže, da se je uvrščal med redke primerke jamskih gradov. Ko smo tako določili glavne značilnosti in razlike treh zreških gradov, naj ne bo odveč zapisati, kaj sploh označujemo z izrazom grad. Po temeljni strokovni definiciji je GRAD srednjeveški utrjen stalno naseljen profani stavbni kompleks na naravno ali umetno zavarovani lokaciji, ki ima funkcijo središča pravno določene

1 Sapač, Kaj je grad?, str. 391–412.

2 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 83, 84; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 570; *Krajevni leksikon Slovenije*. 3. knjiga, str. 312; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Druga knjiga, str. 167–168; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 388; Lajh, *Občina Zreče*, str. 77–78. Fotografije porušenega dvorca so objavljene v: Medved, *Zreški zbornik 2006*, str. 56; Lajh, *Občina Zreče*, str. 77; Prapótnik, *Podobe naših krajev na razglednicah*, str. 7, 8, 9, 10, 12, 13.

V srednjeveških listinah so na območju Zreč izpričani tudi trije dvori. Primerjaj: Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144; Blaznik, *Historična topografija*. II. knjiga, str. 543; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Druga knjiga, str. 168; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 388. Najverjetneje so bile to zgolj svobodne kmečke domačije – domci – in ne plemiška bivališča, ki bi jih bilo mogoče pojmovati kot grajsko arhitekturo.

Zahodno pred glavno fasado zreške župnijske cerkve je do leta 1932 stalo čokato učinkujoče nadstropno pravokotno gospodarsko poslopje s hlevom v pritličju, kaščo v nadstropju, štirikapno opečno streho in vklesano letnico 1662 na kamnitem portalu. To je bila sprva majhna pristava žičke kartuzije in namenjena je bila podložnikom v Zrečah in okolici. Nazadnje je rabila kot župnijska kašča. Primerjaj: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 82, 84; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 570; *Krajevni leksikon Slovenije*. 3. knjiga, str. 312; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Druga knjiga, str. 168. Tudi za to stavbo nikakor ni mogoče trditi, da je bila sprva plemiški dvor oziroma dvorec. Fotografije porušene stavbe so objavljene v: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, tablica 15; Medved, *Zreški zbornik 2006*, str. 61, 65; Prapótnik, *Podobe naših krajev na razglednicah*, str. 6, 7, 9.

3 Stegenšek, *Konjiška dekanija*.

4 Pirchegger, *Die Untersteiermark*; Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*; Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Druga knjiga; Kos, *Med gradom in mestom*; Kos, *Vitez in grad*; primerjaj tudi: Jakič, *Vsi slovenski gradovi*; Lajh, *Občina Zreče*; Leva Bukovnik, *Freudenberg*.

Začetna stran dvorca Zreče pred rušenjem leta 1973. Povzeto po knjigi: Medved, Zreški zbornik 2006, str. 56

fevdalne zemljiške posesti in je prebivališče fevdalnega gospoda ali njegovega namestnika.¹ Poleg gradov si je fevdalna gospoda v srednjem veku postavljala tudi dvore, ki pa za razliko od prvih praviloma niso imeli utrdbenih značilnosti. V novem veku, od okoli leta 1500 do odprave fevdalnega družbenega reda leta 1848, fevdalna gospoda ni več gradila gradov, marveč dvorce, ki prav tako kakor srednjeveški dvori praviloma niso imeli utrdbenih značilnosti. Na območju Zreč je v novem veku nastal samo en dvorec, ki pa sedaj ni več ohranjen; v obliki manjše, enonadstropne, pravokotne, simetrične, z dvokapno streho pokrite in 6 × 3-osne stavbe ga je leta 1718 za potrebe svoje uprave na zreškem območju zgradil žički kartuzijanski samostan. V 18. stoletju sta za dvorec menda nekaj časa skrbela zreška brata Kronabetvogel, v prvi polovici 20. stoletja pa je bil v lasti Štajerske železindustrijske družbe ter so ga uporabljali za stanovanja tovarniških delavcev. Leta 1973, ko je kot zanemarjena stanovanjska stavba nosil hišno številko Zgornje Zreče 6, so ga zaradi širitve tovarne Unior podrli. Takrat so propadli tudi kakovostni baročni okenski okviri in s štukaturo okrašeni strop v notranjosti. Ohranil se je samo imenitni baročni glavni portal iz belega pohorskega marmorja, ki je sedaj prislonežen na glavno fasado zreške župnijske cerkve in se na vrhu še vedno ponaša z medaljonom in volutama ob straneh. Takratni Zavod za spomeniško varstvo Celje je pred rušitvijo dvorca poskrbel za izdelavo arhitekturnega posnetka, ki sedaj podoba izgubljene odlične stavbe vsaj na papirju varuje za naslednje generacije.²

7

Izris glavne fasade dvorca Zreče pred rušenjem leta 1973. Iz arhivske dokumentacije Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje.

Osrednji del glavne fasade dvorca Zreče z baročnim glavnim portalom pred rušenjem leta 1973. Povzeto po knjigi: Lajh, Občina Zreče, str. 77.

Trije srednjeveški zreški gradovi so propadli že več stoletij pred zreškim dvorcem in v našo zavest so znova stopili šele z delom vnetega raziskovalca štajerske kulturne zapuščine dr. Avgušтина Stegenška na začetku 20. stoletja.³ Od takrat so se večkrat pojavili v strokovni in domoznanski literaturi in prizadevni domačini so v njihovi bližini postavili table, ki obiskovalcem ponujajo osnovne podatke iz njihove zgodovine. O njih so v svojih knjigah razpravljali ugledni zgodovinopisci, zlasti dr. Hans Pirchegger, dr. Ivan Stopar in dr. Dušan Kos.⁴ Kljub temu je vedenje o zreških gradovih še vedno dokaj skromno in doslej ni bilo opaziti resnega razmisleka, kako zastaviti nadaljnje raziskave njihove preteklosti in njihovega pomena ter kakšna bo prihodnosti njihovih ostalin. Zato ne preseneča, da doslej nismo vedeli niti, kdaj natančno in

v kakšnih okoliščinah so propadli in kakšna je bila vsaj približno njihova nekdanja podoba. Do neke mere je to razumljivo, saj, razen v primeru Jamnika, ne obstajajo stare upodobitve in stare listine z dragocenimi podatki so razpršene po raznoraznih arhivskih zbirkah doma in v tujini.

V okviru sodelovanja med Občino Zreče in Univerzo v Mariboru se je pokazala prava priložnost tudi za zreške gradove. Šlo je narediti pomemben korak naprej in dokazati, da je mogoče kakovostne pridobitve iz preteklosti učinkovito povezati s prihodnostjo. Župan Občine Zreče mag. Boris Podvršnik in predstavnika Oddelka za arhitekturo Fakultete za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru izr. prof. dr. Metka Sitar in izr. prof. dr. Igor Sapač smo se dogovorili, da v sklopu aktivnosti dodiplomskega študija arhitekture v okviru predmeta Osnove varstva kulturne dediščine v študijskem letu 2015/2016 s študenti tretjega letnika izpeljemo študijski projekt z delovnim naslovom Trije zreški gradovi – revitalizacija pozabljene kulturne dediščine. Pokazalo se je, da je smiselno v okviru enega projekta obdelati vse tri grajske lokacije skupaj. Takšen pristop so narekovale prostorske navezave na sedanjo mestno naselbino Zreče in zelo primerljiva problematika treh zgodovinsko medsebojno povezanih grajskih stavb, ki so bile opuščene že pred več stoletji in od katerih so ostali dokaj skromni ostanki. Zastavljeni projekt, izpeljan v sodelovanju 32 študentk in študentov arhitekture v 12 skupinah pod mentorstvom izr. prof. dr. Igorja Sapača, naj bi prispeval strokovno dokumentacijo za pomoč pri revitalizaciji gradov Freudenberg, Lušperk in Jamnik. Arhitekturna dokumentacija obsega tekstualno, fotografsko in grafično analizo vseh treh grajskih lokacij, vključno s kritično znanstveno analizo obstoječe literature in z maketami in digitalnimi virtualnimi rekonstrukcijami podobe gradov pred propadom, ter variantne predloge za ohranitev, prezentacijo in revitalizacijo ostalin vseh treh nekdanjih gradov. Pri tem gre zlasti za razmišljanje o prezentacijah ostankov brez obsežnejših gradbenih del, za razmišljanje o mogočih načinih revitalizacije z interpoliranjem novih stavbnih delov v okvir arheološko raziskanih in prezentiranih razvalin in za razmišljanje o možnostih urejanja neposredne okolice vseh treh grajskih lokacij. Rezultat dela, javno predstavljen s tematsko razstavo in pričujočo spremno publikacijo, kaže, kako je mogoče z ustrezno revitalizacijo treh gradov na prostorsko zanimivih lokacijah ohraniti pomembno kulturno dediščino in s tem obenem zaokrožiti turistično ponudbo Občine Zreče.

Publikacija, ki je sedaj pred nami, je zasnovana tako, da je vsakemu od treh gradov namenjen samostojni sklop poglavij. V vsakem sklopu so najprej nanizani in kritično ovrednoteni zgodovinski podatki, ki jim nato sledijo opis oziroma analiza obstoječega stanja, poskus interpretacije grajske zasnove pred propadom in variantni predlogi za ohranitev, prezentacijo in revitalizacijo grajskih ostalin. Z znanstveno korektno analizo razpoložljivih virov in literature smo si prizadevali argumentirano preseči nekatera neosnovana mnenja, ki krožijo med ljudmi in so tako trdoživa, da še vedno veljajo za neizpodbitno resnico. Zato v naši študiji, denimo, ne bomo razglabljali o dolgih podzemeljskih rovih, ki jih srečamo v zgodbah o skoraj vsakem gradu v Sloveni in Evropi, čeprav raziskovalci doslej še nobenega niso odkrili. Naša raziskava ni namenjena ljudskim grajskim pripovedkam, ampak izročilu, o katerem

Marmorni baročni glavni portal iz leta 1718 z nekdanjega zreškega dvorca je od leta 1973 vžidan na glavni fasadi župnijske cerkve v Zrečah.

Pred glavno fasado zreške župnijske cerkve je do leta 1932 stalo gospodarsko poslopje – kašča oziroma nekdanja pristava žičke kartuzije iz leta 1662. Povzeto po knjigi: Stegenšek, Konjiška dekanija, tablica 15 (izrez).

pripovedujejo ohranjeni zidovi in prostorska razmerja. Opozoriti želimo na pomemben, a doslej vse preveč prezrt segment naše skupne kulturne dediščine, in argumentirano želimo spodbuditi nadaljnje kastelološke, zgodovinske, arheološke, umetnostnozgodovinske in arhitekturne raziskave. Opozoriti želimo, da je kulturna dediščina priložnost in ne breme ter, da je smiselno in potrebno ostaline treh zreških gradov v prihodnje primerno zaščititi, znanstveno raziskati in jih znova vključiti v aktivni tok življenja. Če bomo z našim prizadevanjem uspešni, bomo ustvarili dostojen spomin na številne pretekle rodove, ki so že pred več stoletji omogočili življenje na sedanjem območju občine Zreče, in ustvarili bomo priložnost za nove generacije ljudi, ki bodo na zreškem območju stalno živeli ali to območje obiskovali zgolj kot turisti in ljubitelji lepega koščka slovenske zemlje pod Pohorjem.

Za plodno in prijetno sodelovanje pri zastavljeni nalogi se zahvaljujem Občini Zreče in še posebno županu mag. Borisu Podvršniku, Univerzi v Mariboru in še posebno rektorju red. prof. dr. Igorju Tičarju, Celjski območni enoti Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in še posebno konservatoricama Danijeli Brišnik in Urški Todosovski-Šmajdek, Oddelku za arhitekturo Fakultete za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru in še posebno predstojnici njene Katedre za arhitekturo izr. prof. dr. Metki Sitar, študentkam in študentom tretjega letnika arhitekture v študijskem letu 2015/2016: Tini Belec, Amadeji Čuš, Dariju Dogša, Nejcu Dorniku, Ivi Drk, Valentini Glavica, Domnu Gumzeju, Katji Hamler, Mihi Horvatu, Katji Jaušovec, Danku Kantociju, Aljažu Kolariču, Juretu Koudili, Katarini Kresnik, Gorazdu Kroflu, Davidu Leskovarju, Aneju Lešniku, Doroteji Mazej, Leonu Novaku, Mišelu Novaku, Jeleni Obradović, Roku Pisancu, Sanji Plantak, Gregorju Pukšiču, Jaki Rečniku, Tjaši Rošer, Matjažu Rožcu, Simonu Sekerešu, Luki Slivnjaku, Radojki Stanić, Timoteji Turk in Sandiju Vaupotiču. Navsezadnje se zahvaljujem tudi asistentki Nataši Šprah, ki je poskrbela za dostojno podobo razstave in spremne monografije, ki je sedaj pred nami.

avgusta 2016, izr. prof. dr. Igor Sapač

GRAD FREUDENBERG (GRAD ZREČE)

Grad na strmem grebenu Brinjeve gore, 584 metrov nad gladino morja, zahodno od sedanje cerkve Matere Božje in južno nad sedanjo kmetijo Podgrašek, je nastal okoli leta 1200. Zgradili so ga na ogromnem spodnještajerskem ozemlju v lasti škofije s sedežem v Krki na Koroškem, ki ga je leta 1043 grofica Hema Breško-Selška (okoli 995 – okoli 1045) poklonila novoustanovljenemu ženskem samostanu v Krki in ki je leta 1072 prešlo v last takrat ustanovljene škofije Krka. Fevd krške škofije je ostal do propada v 15. stoletju.⁵ Postavili so ga na najnižjem od treh vrhov Brinjeve gore, a tako, da je vedutno dobro obvladoval dolini Dravinje in Oplotnice. Izredna razgledna točka proti Celjski kotlini in na jugovzhodno Pohorje je že v prazgodovini pritegnila ljudi. Brinjeva gora je zato najpomembnejše arheološko najdišče širšega prostora ob stiku Pohorja in Dravinjskih gor. Raziskave, ki so potekale med letoma 1952 in 1963 pod vodstvom uglednega mariborskega arheologa Stanka Pahiča (1924–2003), so na najvišjem delu Brinjeve gore razkrile dotlej neznane ostanke dokaj razsežne naselbine iz bronaste dobe; razvijati se je začela v času okoli 1500 let pred našim štetjem in s presledki je bila

Arheološke najdbe z Brinjeve gore na razstavi Pokrajinskega muzeja Maribor v Zrečah.

Trije vrhovi Brinjeve gore z lokacijo gradu Freudenberg na levi strani.

poseljena do pozne antike v 5. stoletju.

Okoli 250 metrov severozahodno od lokacije gradu, na območju domačije in gostišča Zimrajh oziroma Gorenak (Brezje pri Oplotnici št. 13) so izkopali obsežnejše grobišče s poznoantičnimi in slovanskimi skeletnimi grobovi iz druge polovice 8. stoletja in prve polovice 9. stoletja.⁶ Ostankov z grobiščem povezane zgodnj srednjeveške slovanske naselbine z bivalnimi stavbami doslej arheologi še niso odkrili. Morda je bila prav na lokaciji poznejšega visokosrednjeveškega gradu, kjer doslej arheološke raziskave še niso bile opravljene.⁷ Vsekakor je Brinjeva gora tudi v srednjem veku ohranila pomen iz prazgodovine in antike; pod njenim jugovzhodnim vznožjem je tekla pomembna cesta, ki je bila speljana približno na trasi starejše rimske ceste med Celeio in Poetoviono.⁸

Tako kakor za večino drugih srednjeveških gradov v slovenskem prostoru tudi za Freudenberg iz razpoložljivih srednjeveških listin in materialnih ostalin na grajski vzpetini ni mogoče razbrati kdaj točno je nastal in kdo ga je postavil. Njegove začetke je mogoče povezati z

5 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 94; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 145. Leta 1072 ustanovljena krška škofija je imela na sedanjem slovenskem ozemlju poleg Freudenberga še gradove: Vitanje, Ranšperk, Lemberg pri Dobrni, Dobrna, Roženberk, Helfenberg (Soteska), Ekenštajn, Šalek, Lindek, Lušperk, Kebelj, Andenburg, Ploštanj, Prežin, Lemberg pri Šmarju, Rogatec, Žamerk, Žusem, Podčetrtek, Planina pri Sevnici, Pilštanj, Kozje, Podsreda, Kunšperk, Bizeljsko, Boštanj ob Savi, Erkenštajn pri Radečah, Mokronog in Štrasberk (Stražberk) na Dolenjskem. Ohranjeni krški gradovi se odlikujejo s kakovostno romansko arhitekturo. Primerjaj: Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 213–245; Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 68, 74–75; Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg*, str. 602.

6 Pahič, *Brinjeva gora*; Koprivnik, Sledovi davne preteklosti, str. 15–41; Kaiser, Obredni kot in zgodnjerednjeveško grobišče na Brezju nad Zrečami, str. 79–88.

7 Primerjaj: Pahič, Antični in staroslovanski grobovi, str. 217–219.

8 Pahič, Doslej neraziskan odsek rimske ceste, str. 309–355.

9 Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*, št. 109; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144; Blaznik, *Historična topografija. II. knjiga*, str. 543; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 168; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 388; Kos, *Vitez in grad*, str. 275; Leva Bukovnik, *Zreče*, str. 4–5.

10 Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 145; Kos, *Vitez in grad*, str. 299 – genealoška preglednica.

11 Primerjaj: Kos, *Vitez in grad*, str. 404.

12 Kos, *Vitez in grad*, str. 298.

13 Primerjaj: Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 68. Na karti s prikazom posestne razdelitve slovenskega ozemlja med letoma 1209 in 1228 je situacija na območju Zreč vrisana površno; gospodstvo in grad Freudenberk nista označena in ozemlje je vključeno v konjiško gospodstvo. Glej tudi karti na str. 80–81.

14 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91; Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*, št. 386; Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 170; Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 193; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25; Kos, *Vitez in grad*, str. 275. Opozoriti je treba, da v listini iz leta 1252, ki je nastala kot prepis darilne listine grofa Alberta III. Tirolskega iz leta 1217 in ki jo sedaj hrani Koroški deželni arhiv v Celovcu, kot priča nastopa neki Konrad s Freudenberga – *Conradus de Vruideberch*. Primerjaj: Leva Bukovnik, *Freudenberk*, str. 9–14. Listina se nanaša na koroško posest, ki jo je grof podaril vetrinjskemu samostanu. Omenjenega Konrada torej ni mogoče povezati s štajerskim Freudenbergom, pač pa z istoimensko lokacijo na južnem vznožju Štalenske gore, severovzhodno od Celovca, kjer sedaj stoji renesančni dvorec Freudenberk – najverjetneje naslednik srednjeveškega stolpastega dvora.

15 Primerjaj: Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 145.

16 Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 194; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91–92; Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*, št. 506; Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora. 1. zvezek*, št. 63; Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 193; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25; Kos, *Vitez in grad*, str. 275.

17 Primerjaj: Leva Bukovnik, *Zreče*, str. 8; Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, str. 483.

letom 1206, ko je kot priča v darilni listini Otokarja z gradu Konjice za žički kartuzijanski samostan naveden gospod Rupert iz Zreč – dominus Rubertus de Reetsach.⁹ To je prva omemba imena Zreče v pisnih virih. Poleg Ruperta, ki je naveden kot prva priča, so v listini kot priče omenjeni še Oton iz Radane vasi oziroma Oton Radanski, Ortolf z Zbelovega in Markvard de Boseth (iz Maribora). Ker je Rupert iz Zreč naveden na prvem mestu med pričami, je bil gotovo blizu Otokarju Konjiškemu. Domnevati smemo, da je bil poročen z njegovo sestro.¹⁰ Oton iz Radane vasi in Ortolf z Zbelovega sta bila najbrž oba gradiščana oziroma ministeriala Konjiških, ki so bili konec 12. stoletja med najvplivnejšimi plemiškimi rodovini na slovenskem Štajerskem.¹¹ Od krškega škofa so v devetdesetih letih 12. stoletja prejeli enega od glavnih krških fevdov na Štajerskem – grad in gospodstvo Rogatec.¹² Sklepati smemo, da so približno takrat Konjiški od krške škofije pridobili tudi posest na območju Zreč, ki so jo pred tem najbrž upravljali škofijski gradiščani iz (starejšega) krškega gradu v Vitanju.¹³ Za potrebe iz vitanjskega gospodstva osamosvojenega dela posesti so zgradili grad Freudenberk, ki je postal sedež novega gospodstva. Sklepati smemo, da ga je okoli leta 1200 oziroma na začetku 13. stoletja zgradil Rupert iz Zreč s podporo

Pogled na najnižji vrh Brinjeve gore z lokacijo gradu Freudenberk iz južne strani.

Konjiških.

Vse kaže, da je bil to eden redkih gradov v slovenskem prostoru, ki je imel sprva slovensko ime, a kmalu so ga ponemčili – najbrž takoj, ko je bila gradnja povsem dokončana. Po Zrečah poimenovani graščaki oziroma vitezi se po letu 1206 v listinah več ne omenjajo; namesto slovenskega imena Zreče (v nemščini zapisano Reetsach) se za grad in njegove prebivalce pojavi nemško ime Freudenberch oziroma Freudenberg. Prvič zanesljivo leta 1224, ko je kot priča v neki listini omenjen vitez Ortolf (I.) s Freudenberga – Ortolfus de Vreudenberch.¹⁴ Najverjetneje je bil sin omenjenega Ruperta iz Zreč in nečak omenjenega Otokarja s Konjic.¹⁵ Leta 1229 se ime Freudenberch v listinah prvič pojavi kot oznaka za (grajsko) lokacijo.¹⁶ Vas pod gradom je obdržala slovensko ime, ki pa so ga v listinah pisali v skladu z nemškimi jezikovnimi usmeritvami kot Reetsach in podobno. Nemško grajsko ime Freudenberg je najverjetneje nastalo z napačnim prevodom slovenskega imena Zreče, ki pomeni zrečje – sotočje vodotokov – oziroma kraj, kjer ljudje živijo ob reki (Dravinji) – z Rečan.¹⁷ Besedo Zreče so zmotno razumeli kot sreča, v srednjeveški nemščini Freude, in

za grad začeli uporabljati ime Freudenberg – Srečni hrib.¹⁸ Leta 1281 je beseda o gozdovih in sadovnjakih pod gradom Freudenberg v Zrečah–sub castro Vrevdenberch in Reschach in takrat je grad v pisnih virih prvič izrecno izpričan.¹⁹ Naslednje izrecne omembe gradu so iz let: 1336 (vest Frewdenberg), 1360 (Vrawdenwerg), 1364 (vest Vreudenberch) in 1374 (castrum Frawdenberg).²⁰ Te omembe dokazujejo, da je imel grad značaj utrjene fevdalne rezidence.

Pogled z območja gradu Freudenberg na Zreče s starodavno cerkvijo.

12

Na gradu je eno stoletje bival rod vitezov Freudenberških, ki so bili krški ministeriali in najverjetneje vsi potomci Ruperta iz Zreč.²¹ Zadnji Freudenberški vitez Perchtolt – Bertold II., ki je bil najverjetneje vnuk ali pravnuk omenjenega Ortolfa I., se v listinah omenja do leta 1309.²² Z njim je rod izumrl. Zdi se, da so vitezi Freudenberški že pred izumrtjem rodu svoj grad zapravili, saj je že leta 1301 za grad v imenu krške škofije skrbel gradiščan Ottelin – Ottelinus castellanus de Freudenberch.²³ Posestniška struktura na gradu Freudenberg v 14. stoletju iz razpoložljivih pisnih virov ni povsem jasna. Zdi se, da so imeli grad kot krški fevd v prvi polovici 14. stoletja vitezi z gradu Soteska (Helfenberg) pri Veliki Pirešici, ki so bili v sorodu z izumrlimi vitezi Freudenberškimi.²⁴ Do leta 1364 je imel nato grad Freudenberg kot krški fevd Henrik iz Viltuša pri Mariboru, ki je imel poleg Viltuša in Freudenberga v posesti tudi gradove in gospodstva Konjice, Štatenberg in Ivnik. Za Freudenberg je v tistem obdobju kot gradiščan skrbel neki Herman († po 1395), ki je to službo opravljal še leta 1375.²⁵ Tistega leta je nastala listina, ki sta jo skupaj pečatila freudenberški gradiščan Herman in konjiški gradiščan Henrik in ki jo sedaj hrani Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani. Hermanov pečat na tej listini je zelo podoben pečatu njegovega sorodnika Jurija, ki je na Freudenbergu bival vsaj med letoma 1377 in 1381; pečat ima na grbovnem ščitku dva rastlinska lista, postavljena v motiv srca.²⁶ Na osnovi tega pečata je zgodovinar dr. Božo Otorepec (1924–2008) razvil sedanji grb Občine Zreče.²⁷ Ko je leta 1385 s Henrikovim sinom Rudolfom v moškem rodu izumrla konjiška veja gospodov Viltuških, je freudenberški fevd dedoval Hugo VIII. Devinski († 1390), ki je bil od leta 1375 poročen z Ano Viltuško. Ko je leta 1399 s smrtjo njegovega sina Huga IX. v moškem rodu izumrla tudi mogočna rodovina gospodov Devinskih, so freudenberški fevd in vso drugo njihovo obsežno posest v

18 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 290; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25. Za drugačno mnenje glej: Leva Bukovnik, *Freudenberg*, str. 12.

19 Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 194; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 92; Blaznik, *Historična topografija. II. knjiga*, str. 543; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25.

20 Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 194; Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 194.

21 Primerjaj: Kos, *Vitez in grad*, str. 276; Ravnikar, *V primežu medplemiških prerivanj*, str. 205.

22 Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 145; Kos, *Vitez in grad*, str. 275; Ravnikar, *V primežu medplemiških prerivanj*, str. 463; primerjaj: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 92; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25.

23 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 92; Kos, *Vitez in grad*, str. 275; Lajh, *Občina Zreče*, str. 98.

24 Primerjaj: Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 145; Kos, *Vitez in grad*, str. 275.

25 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 92; Kos, *Vitez in grad*, str. 275.

26 Kos, *Vitez in grad*, str. 275.

27 <http://www.destinacija-roglja.si/gradovi/grad-freudenberg-v-zrecah> (ogled 5. 7. 2016).

28 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 92, 94; Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, str. 9; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 145; Kos, *Vitez in grad*, str. 276, 391; primerjaj: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 92; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25; Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 88.

29 Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 194.

30 Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 194; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 388; primerjaj: Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 145.

31 Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavje XVI, str. 157; *Kronika grofov celjskih*. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia, str. 25–27, 64; Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 20, opomba 62. Deloma se v novejši literaturi pojavlja povsem neosnovana in zmotna interpretacija, da gre pri v Kroniki grofov Celjskih izpričanem imenu *Freidenberg* za grad Freudeneck nad Hrastnikom in ne za Freudenberg nad Zrečami. Primerjaj: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 41–42; Lazar, *Vloga gradu v srednjeveškem vojskovanju*, str. 453; Kosi, *Grajska politika*, str. 482. Grad Freudeneck nad Hrastnikom se v letih 1444 in 1491 omenja kot *Frewdennek* in *Frewdenegk*. Glej: Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 195. V Kroniki grofov Celjskih pa se Freudenberg zmotno omenja med gradovi grofov Celjskih, ki so jih Celjani sami razdejali. Pisanje Kronike grofov Celjskih se je po naročilu Celjskih grofov začelo okoli leta 1435 in končalo leta 1460, že po njihovem izumrtju. Njen avtor ni znan. Morda je bil celjski minorit, morda eden od pisarjev Hermana II. grofa Celjskega, vsekakor pa zaupnik zadnjih grofov oziroma knezov Celjskih. Original dela je izgubljen in ohranjeni so samo prepisi iz 16., 17. in 18. stoletja. Glej: Grabmayer, *Die Cillier und die Chronistik*, str. 219; Fugger, *Germadnik, Groffe Celjski med zgodovino in mitom*, str. 26–28; primerjaj: *Kronika grofov celjskih*. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia, str. 108–109.

letih 1401, 1404 in 1406 dedovali njihovi plemiški sorodniki, gospodje iz švabskega Walseeja. Grad Freudenberg so zanje do zgodnjega 15. stoletja upravljali vitezi z gradu Soteska (Helfenberg) pri Veliki Pirešici, ki so na Freudenbergu najverjetneje bivali skozi celotno 14. stoletje, vendar ne kot resnični gospodarji. Walseejci, ki so leta 1434 s pomočjo cesarja Sigismunda Luksemburškega pridobili položaj državnih knezov, so grad Freudenberg kot krški fevd obdržali do okoli leta 1466. Takrat so ga bili skupaj s svojimi drugimi strateško najpomembnejšimi posestmi prisiljeni prodati cesarju Frideriku III. (1415–1493).²⁸ A grad je bil v tistem obdobju že razdejan.

Pogled z območja gradu Freudenberg na severno stran, proti Pohorju in Oplotnici.

V listini iz leta 1428 se grad Freudenberg omenja kot utrdba – vest Freudenberg.²⁹ Leta 1458 pa je omenjen kot razbiti grad – das zerprochen geslos Frewdenberg.³⁰ O usodi gradu med letoma 1428 in 1458 nas informira Kronika grofov Celjskih; med številnimi gradovi, ki so jih razdejele čete Celjskih grofov je omenjen tudi Freidenberg – Freudenberg.³¹

Leta 1436 je cesar Sigismund Luksemburški (1368–1437) povišal Friderika II. (1379–1454) in Ulrika II. (1406–1456) Celjska v poknežena grofa. Habsburžani so se čutili prizadeti, saj je bilo to dejanje usmerjeno proti njim; vzpon celjske kneževine je ogrozil enotnost habsburških posesti na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Kmalu so medsebojne napetosti prerasle v odkrit oborožen večleten spopad, ki je bil eden največjih na slovenskih tleh v poznem srednjem veku in je trajal do leta 1443. Letnica začetka spopada – fajde – ni povsem jasna in se po ocenah različnih sodobnih zgodovinarjev giblje med letoma 1436 in 1437. V prvi fazi fajde, do leta 1439, so navidezno merili moči krški škof Janez Schallermann (1373–1465) in celjska grofa. Dejansko je za krškim škofom z vojniki stal štajerski deželni knez in notranjeavstrijski vojvoda Friderik Habsburški (1415–1493), odvetnik krške škofije in poznejši cesar Friderik III. Nenaklonjenost med škofom in Celjani je verjetno ostala še iz obdobja spora za škofijski sedež na Krki okoli leta 1433, ko je Friderik II. Celjski podprl Schallermannovega nasprotnika, takratnega lavantinskega škofa Lovrenca Lichtenberga. Celjani so bili navidezni zmagovalci fajde, saj so razdejali veliko nasprotnikovih grajskih postojank na spodnjem Štajerskem in Kranjskem, a pravi zmagovalec je bil Habsburžan, saj

je kljub vsemu uspel zavreti celjska prizadevanja za formiranje lastne kneževine oziroma dežele. Celjani so kljub številnim vojnim zmagam, izbojevanih v glavnem pod vodstvom njihovega najetega češkega vojskovodje Jana Vitovca, na koncu morali popustiti, ker je Habsburžan Friderik III. leta 1440 postal rimsko-nemški kralj.³²

Celjsko-habsburška fajda se je v prvi fazi odražala v vrsti spopadov, ki v glavnem najbrž niso bili posebej načrtovani. Celjani so ubrali partizansko taktiko; svoje ofenzive niso izvedli v obliki zgoščenega napada z vsemi razpoložljivimi silami, v katerem bi sovražnika uničili v odločilni bitki. Namesto tega so se odločili za ravno nasprotno strategijo – vrsto bolj ali manj načrtno usklajenih bojnih pohodov večinoma skromnejših razsežnosti, uperjenih na posesti svojih nasprotnikov v razmeroma velikem geografskem prostoru.³³ Še najpogosteje so se spopadali plemiči, ki so bili podrejeni Celjskima grofoma. Zaradi uničevanja posesti, kraj, rušenja gradov, požigov in celo umorov je dežela zelo trpela. Intenzivni spopadi so trajali nekaj mesecev, do maja 1438. Celjska stran je bila uspešnejša. Jan Vitovec, ki sta mu Celjska grofa zaupala poveljstvo nad glavnino svoje vojske, in celjski vazali z manjšimi lokalnimi silami so zavzeli, požgali oziroma popolnoma porušili številne krške in deželnoknežje gradove ter stolpaste dvore.³⁴ Habsburške čete so uspele zavzeti samo grad Jamnik pri Zrečah in trg Lož na Notranjskem.³⁵

Pustošenje celjskih vojakov v letih 1437 in 1438 je bilo usodno za celo vrsto gradov in stolpastih dvorov na spodnjem Štajerskem na širšem območju Celja, na Dolenjskem, na Gorenjskem in v Hrvaškem Zagorju. Poleg Freudenberga so bili zavzeti in popolnoma porušeni še: krška gradova Anderbug in Prežin pri Šentjurju blizu Celja, grad Soteska nad Veliko Pirešico, grad Erkenštajn nad Gomilo pri Radečah na Dolenjskem, lindeški stolp v Vitanju, stolp v Poljčanah in Schratov stolp (Turn) pod Novim gradom pri Kokri na Gorenjskem ter pristava gradu Marenberg (Radlje). V vseh teh grajskih postojankah so bili pristaši Friderika Habsburškega. Celjski vojaki so zavzeli tudi gradove Zbelovo pri Poljčanah, Žusem, Bizeljsko in Mokronog, ki pa jih niso razdejali. Razdejali pa so še sovražne gradove in stolpaste dvore Poljane ob Kolpi na Dolenjskem, Pakenštajn ob Paki, Turn pri Velenju in Auerjev stolp v Podlogu pri Žalcu. Friderik II. Celjski je dal poleg tega razdejati tudi številne svoje gradove in stolpaste dvore: Kravjek na Dolenjskem, Vojnik, Šoštanj in Kacenštajn v Šaleški dolini, Žaženberk nad Žalcem, Libenštajn nad Preboldom, stolp Šenek pri Žovneku, stolpaste dvore nad Laškim in v Radečah, Klauzenštajn nad Zidanim Mostom, Vrbovec na Hrvaškem blizu Rogatica in Lepoglava na Hrvaškem. Celjski napadi so očitno mnoge gradove doleteli nepripravljene in Celjski so se dobro zavedali, da bi jih lahko doletela podobna usoda. Zato so uničili tudi vse tiste lastne gradove, ki bi jih sovražnik mogel uporabiti za svoja oporišča, če bi se jih polastil. Najverjetneje so Celjani na Dolenjskem sami porušili tudi svoj grad Višnja gora in sosednji deželnoknežji grad Šumberk, krški grad Stražberk, morda tudi svoj grad Gračeno pri Mokricah ob Savi, pa gradove Kostanjevica, Raka pri Krškem, Štrlek nad Šmarješkimi toplicami in Štatenberk. Na Gorenjskem so morda porušili gradove Limbar na Limbarski gori pri Moravčah, Blagovica pri Lukovici in Novi grad nad Preddvorom. Na Štajerskem so zelo verjetno uničili tudi grad in stolpasti dvor Kebelj na Pohorju. Malce pozneje, leta 1452, je Friderik II. Celjski porušil še sovražna gradova Ranšperk in Lemberg

32 Orožen, Fevdalno omrežje, str. 27–28; Mlinar, Grofje Celjski in Koroška, str. 99; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 155–166; Lazar, *Vitezi, najemniki in smodnik*, str. 138, 141; Lazar, Vloga gradu v srednjeveškem vojskovanju, str. 450–453.

33 Primerjaj: Lazar, Vloga gradu v srednjeveškem vojskovanju, str. 451.

34 Fugger Germađnik, *Grofje in knezi Celjski*, str. 98.

35 Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, str. 86–87; *Kronika grofov celjskih*. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia, str. 26; Fugger Germađnik, *Grofje in knezi Celjski*, str. 98.

36 Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, str. 85–87, 112, 139, 157–158; *Kronika grofov celjskih*. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia, str. 25–27, 54, 64, 144; Orožen, Fevdalno omrežje, str. 27–28; Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 19–20, 192; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 56–57; Otorepec, Seznam »deželnih sovražnikov«, str. 331–333; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 253, 260; Lazar, Vloga gradu v srednjeveškem vojskovanju, str. 451–453; Kosi, Grajska politika, str. 481–483; primerjaj: Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 91.

37 Lazar, *Vitezi, najemniki in smodnik*, str. 130–142; Lazar, Poznosrednjeveško topništvo na Slovenskem.

38 Lazar, Vloga gradu v srednjeveškem vojskovanju, str. 453–460.

39 Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 194; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 388.

40 Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 194; Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 194; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25.

41 Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 145; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25.

42 Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5, sekcija 173, str. 79.

43 SI AS 177/C/R/C273 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Zgornje Zreče) 1825; primerjaj: SI AS 177/C/R/C555 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Brezje pri Oplotnici) 1824.

44 Lajh, Občina Zreče, str. 93; Mrzdovnik in Podstenšek in Potnik, *Cerkev Matere Božje na Brinjevi gori*, str. 9. Karba je leta 1892 na Brinjevi gori odkril tudi prve arheološke najdbe. Koprivnik, Sledovi davne preteklosti, str. 17.

pri Dobrni. Jan Vitovec je med boji za celjsko dediščino leta 1457 do tal porušil še Graslov stolp na obrobju Celja – grajsko stavbo, ki je po letu 1387 služila kot ena od treh reprezentativnih rezidenc grofov in knezov Celjskih na območju Celja. V bojih za celjsko dediščino sta bila razdejana tudi gradova Hochwart (Hohenwart, Črni grad) pri Vrbi in Strmec (Sternberg) pri Vernberku na avstrijskem Koroškem. Velike večine takrat porušениh grajskih stavb nikoli več niso obnovili, saj niso imele več posebnega vojaškega ali upravnega pomena, pa tudi stroški so bili pogosto previsoki.³⁶

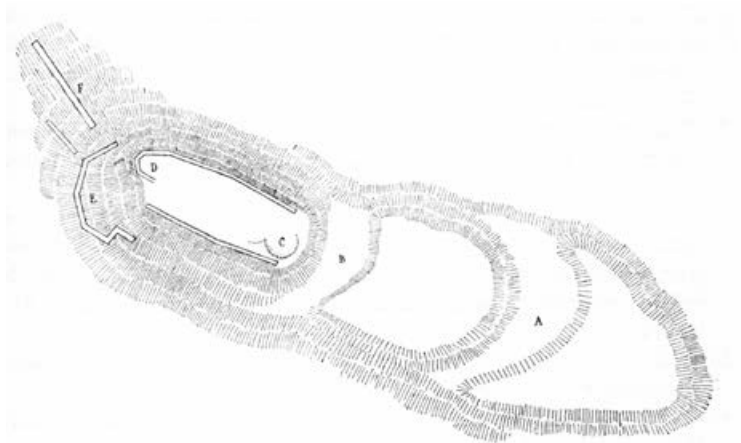
Razvoj vojaške tehnologije v prvi polovici 15. stoletja je v primerjavi s starejšimi stoletji omogočil učinkovito in hitro izvedljivo popolno uničenje napadenega oziroma zavzetega gradu. Revolucionarna novost je bil smodnik, ki se je do konca 14. stoletja uveljavil skoraj povsod v Evropi. Takrat so tudi v slovenskem prostoru za vojskovanje začeli uporabljati topove; z njimi so gradove branili in jih oblegali. Smodnik in topovi so ambicioznim vojskovodjem odpirali nove možnosti, vendar sprva kajpak samo tistim, ki so lahko svoje načrte podprli tudi z dovolj debelo denarnico. Velika finančna sredstva, ki so jih imeli samo najpremožnejši plemiči, niso bila potrebna le za nakup topov, marveč tudi za smodnik in primerna prevozna sredstva ter za zaposlitev izkušenih topniških mojstrov. Med vsemi plemiškimi rodovinami na Slovenskem v poznem srednjem veku si je topove in smodnik lahko privoščila le peščica – zlasti grofje Goriški in grofje Celjski. Celjski so bili, denimo, že leta 1425, med obleganjem Beljaka na Koroškem, dobro opremljeni tudi z bombardami in različnimi oblegovalnimi napravami.³⁷ A tekom prve polovice 15. stoletja so bili topovi in smodnik vendarle vse bolj prisotni na večini pomembnejših gradov na Slovenskem. Denimo na novem vitanjskem gradu so imeli leta 1434 poleg drugega orožja velik bronast top, železno bombardo, dva krajša topa, pet ročnih topov in 60 ali 70 funtov smodnika.³⁸ Z uveljavitvijo smodnika in topov so značilni srednjeveški gradovi izgubili velik del svojega vojaškega pomena. Razmeroma tanki srednjeveški grajski zidovi, v povprečju močni okoli sto centimetrov, največkrat niso zdržali obstreljevanja s težkimi topovi in razstreljevanja s sodčki smodnika ob spodkopanih temeljih.

Najverjetneje je takšna usoda leta 1437 ali 1438 doletela tudi grad Freudenberg in navedbo iz Kronike grofov Celjskih, da je bil grad razdejan, smemo tako razumeti, da od grajskega zidovja ni prav dosti ostalo. To ugotovitev potrjujejo tudi razpoložljivi pisni viri. Leta 1465 je Freudenberg omenjen samo še kot gradišče z uradom – purgstall Freudenberg mitsambt dem ambt.³⁹ V srednjeveških listinah je nazadnje izpričan leta 1497 kot Freudenberg.⁴⁰ Nato se v 16. stoletja omenja samo še freudenberški urad, kar kaže, da gradu v novem veku niso obnovili.⁴¹ Gradbeni material so med 15. in 18. stoletjem najverjetneje porabili za gradnjo okoliških kmečkih domačij in treh cerkva. Vsekakor vsaj že v drugi polovici 18. stoletja ostanki gradu niso bili več posebno obsežni, saj na sicer dovolj natančnem avstrijskem vojaškem zemljevidu niso označeni.⁴² Tudi v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 lokacija gradu ni označena.⁴³ Vse kaže, da je spomin na nekdanji srednjeveški grad na Brinjevi gori v tistem obdobju že povsem zbledel. Grajsko lokacijo je šele v prvem desetletju 20. stoletja ponovno odkril zreški župnik Matija Karba in nanjo opozoril dr. Avguščina Stegenška, ki je pripravljal popis umetnostnih spomenikov na območju konjiške dekanije.⁴⁴ Takrat

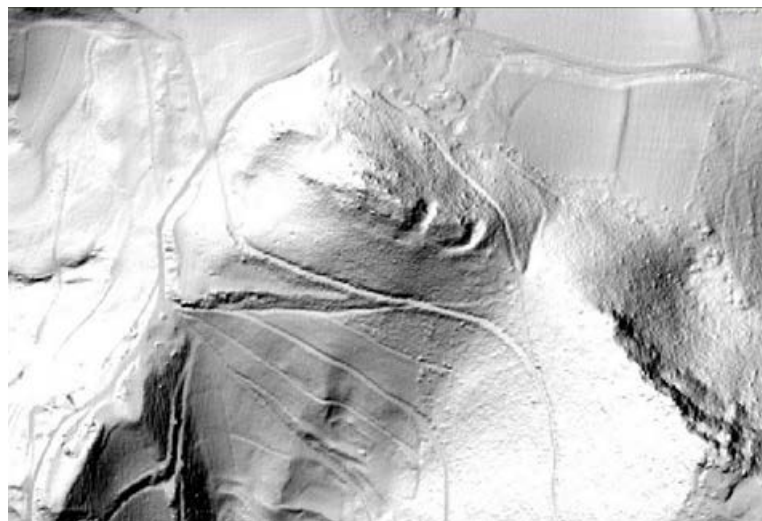

Dostop do zaraščene vzpetine z ostanki gradu Freudenberg iz vzhodne strani.

ni več pokončno stal noben večji grajski zid. Stegenšek, ki je bil pred prvo svetovno vojno eden prvih strokovno podkovanih raziskovalcev grajske zapuščine na Slovenskem, je opisal grajsko lokacijo, poskusil interpretirati nekatere vidne ostanke, narisal situacijsko shemo talne zasnove grajskega območja in objavil zgodovinske podatke.⁴⁵

Avguštin Stegenšek: shematska situacijska shema talne zasnove območja gradu Freudenberg, 1909. Povzeto po knjigi: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91.

Situacija območja gradu Freudenberg na sodobnem lidarskem posnetku (http://gis.arso.gov.si/evode/profile.aspx?id=atlas_voda_Lidar@Arso).

Njegove ugotovitve so v glavnem sprejemljive še sedaj, saj se podoba območja nekdanejšega gradu v enem stoletju ni bistveno spremenila. Pozneje je Stegenškovo interpretacijo grajske zasnove kritično analiziral in dopolnil samo še umetnostni zgodovinar, konservator in kastelolog dr. Ivan Stopar.⁴⁶ Burno dvajseto stoletje je grajsko lokacijo zaobšlo in ta dandanes velja za pomembno grajsko arheološko najdišče in obdobja poznega srednjega veka, ki ga novoveški gradbeni posegi niso prizadeli. Od leta 2013 je grajska lokacija kot arheološko najdišče razglašena za kulturni spomenik lokalnega pomena.⁴⁷

⁴⁵ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91–94.

⁴⁶ Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, str. 117–118; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25–26.

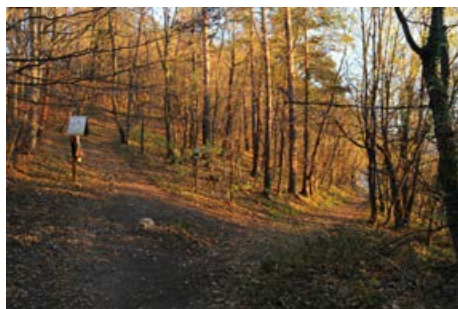
⁴⁷ Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov lokalnega pomena na območju Občine Zreče, *Uradno glasilo slovenskih občin*, št. 7/2013–75 (Ime enote: Zreče – grad Freudenberg; Evidenčna številka enote: 10349)

⁴⁸ Na osrednjem in vzhodnem vrhu Brinjeve gore so v 18. stoletju zgradili cerkvi Matere Božje in svete Neže.

⁴⁹ Dr. Ivan Stopar je ta vertikalni usek v notranjem oziroma zahodnem grajskem jarku zmotno interpretiral kot prečni zid, ki da je morda rabil kot mostovž ali njegova opora. Usek v jarku je najverjetneje nastal zaradi pridobivanja kamna. Morda so v 15. stoletju načrtovali poglobitev celotnega notranjega jarka, a nameravanega niso uspeli uresničiti pred uničenjem gradu. Primerjaj: Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, str. 118; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25–26.

⁵⁰ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91; Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, str. 118; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25–26.

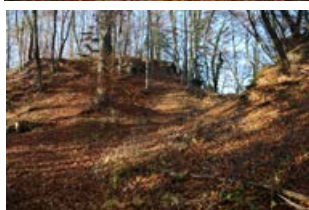
STAVBNOZGODOVINSKA ANALIZA OSTANKOV GRADU FREUDENBERG

Starodavna grajska pot na sedlu med osrednjim in zahodnim vrhom Brinjeve gore.

Pogleda na zaviti zunanji grajski jarek in zemeljski okop na njegovi sprednji strani.

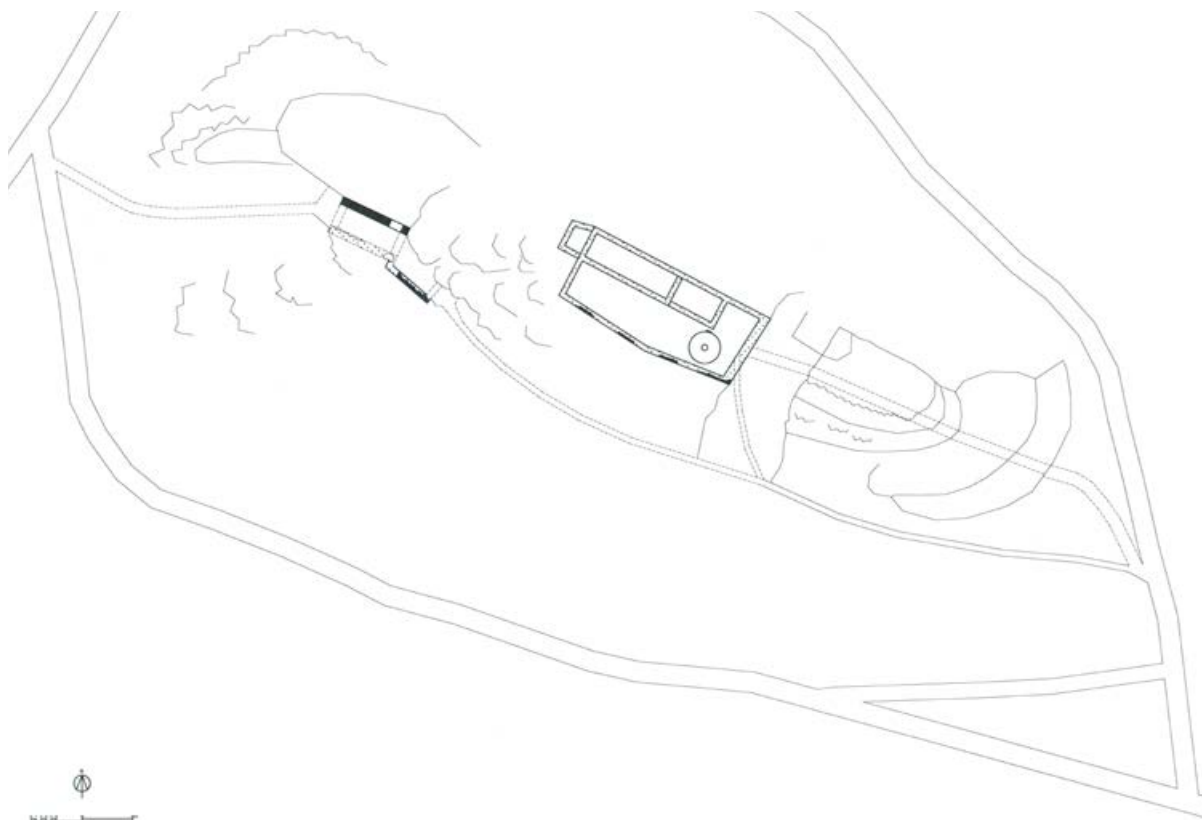
Pogleda na drugi oziroma notranji grajski jarek iz južne strani.

Pogled na drugi oziroma notranji grajski jarek iz zahodne strani, iz lokacije nekdanjega grajskega jedra. Na desni strani je viden usek v naravno skalno osnovo, ki ločuje globlji severni del jarka od plitkejšega južnega dela.

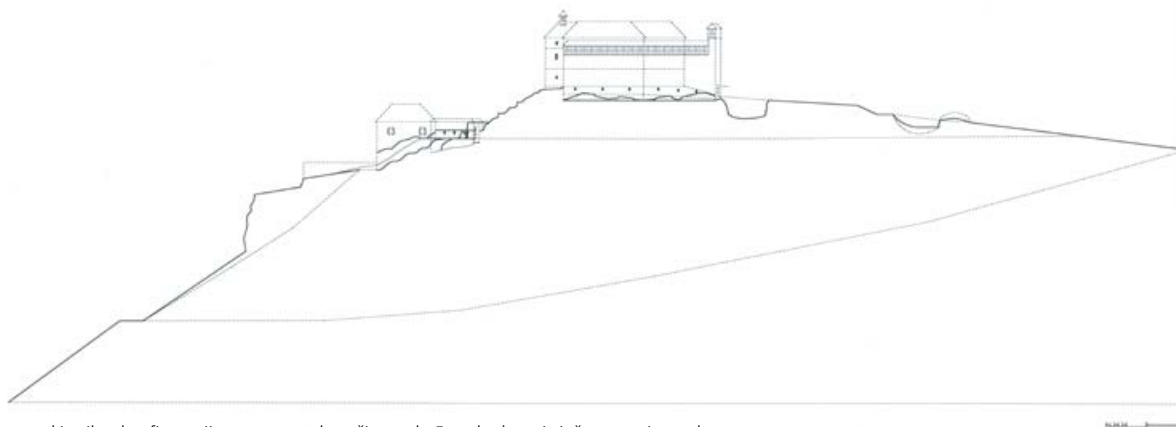
Ostanki gradu Freudenberg se razprostirajo na območju nekdanje vasi Zgornje Zreče, sedaj vključene v naselbino Zreče, na z gozdom pokritim zahodnim in obenem najnižjim od treh vrhov Brinjeve gore.⁴⁸ Čeprav so skromni, omogočajo dovolj dobro predstavo o nekdanji velikosti in strukturiranosti srednjeveškega grajskega kompleksa. Še sedaj je dobro razvidno, da je bila tu dokaj velika in longitudinalno zasnovana srednjeveška grajska celota z osnovnimi elementi, razvrščenimi zaporedno na glavni prostorski osi vrh grebena Brinjeve gore v smeri od jugovzhoda proti severozahodu. Glavni dostop do grajskega kompleksa je še sedaj na vzhodnem koncu, na sedlu med osrednjim in zahodnim vrhom Brinjeve gore. Do sedla sta s severne in južne strani speljani poti, ki se na zahodni strani vzpetine navezujeta na asfaltirano cesto. Približno 38 metrov zahodno od sedla je gorski greben umetno presekán z zunanjim grajskim jarkom; speljan je v četrtrkožnem zavoju in širok v povprečju 10 metrov. Sedaj je globok do 3 metre, sprva pa je bil nedvomno malce globlji. Na vzhodni strani je jarek zamejen z umetno nasutim zemeljskim okopom, ki sledi zavoju jarka in je visok do 3 metre. Sprva je bil malce višji. Čez osrednji del okopa je bila od gorskega sedla speljana glavna grajska dostopna pot; nadaljevala se je z mostovžem čez zunanji jarek. Zahodno od zunanjega jarka je še drugi – notranji – grajski jarek. Širok je 12 metrov in globok do 8 metrov. Greben seka v ravni črti. Severovzhodni konec tega jarka je s pravokotnim usekom v naravno skalno osnovo še dodatno stopničasto poglobljen za okoli 2 metra.⁴⁹ Med obema jarkoma je okoli 30 metrov dolgi in 20 metrov širok plato predgradja oziroma nekdanji obor, ki je na vzhodni strani, proti zunanjemu jarku, polkrožno zaključen ter ob južnem in vzhodnem robu stopničasto znižan za okoli 2 metra. Čez plato je bila speljana pot, ki je povezovala lesena mostovža nad jarkoma in omogočala dostop do grajskega jedra.

Grajsko jedro je bilo postavljeno na umetno izravnanim najvišjem delu grebenastega zahodnega vrha Brinjeve gore. Že dr. Avguštin Stegenšek in dr. Ivan Stopar sta ugotovila, da je bilo zasnovano na približno pravokotnem platoju in na obodu zamejeno z obzidjem. Stopar je Stegenškova spoznanja nadgradil še z ugotovitvijo, da je imelo grajsko jedro v okviru razpotegnjene grajske zasnove kastelno obliko.⁵⁰ Plato z grajskim jedrom je dolg okoli 39 metrov in širok do 17 metrov. Na južni strani, kjer je rob platoja na sredini rahlo navzven zalomljen, so vidni ostanki zidovja, debelega okoli 100 centimetrov, ki ne presegajo višine poldruga metra. Zidni plašč v glavnem manjka, a še je mogoče razbrati, da so bili grobo obdelani kamni položeni v ravne vrste, kar kaže na romansko zidavo iz okoli leta 1200. Za gradnjo obzidja so uporabili triadni apnenec – lokalni material z Brinjeve gore, ki geološko pripada vitanjskemu grebenu triadnih apnencev. Na severnem robu platoja, kjer je začetek strmega padca severne gorske stene, ni več vidnega obzidja, ki je označeno na Stegenškovem tlorisu. Potek obzidja je tam, enako kakor tudi na vzhodni in zahodni strani platoja, mogoče samo slutiti pod rušo; vse kaže, da je teklo v povsem ravni črti, dolgi okoli 39 metrov. Velikost in oblika obzidanega platoja kažeta, da je tu stal značilni romanski ministerialski grad, kakršni so bili na ozemlju krške škofije zelo

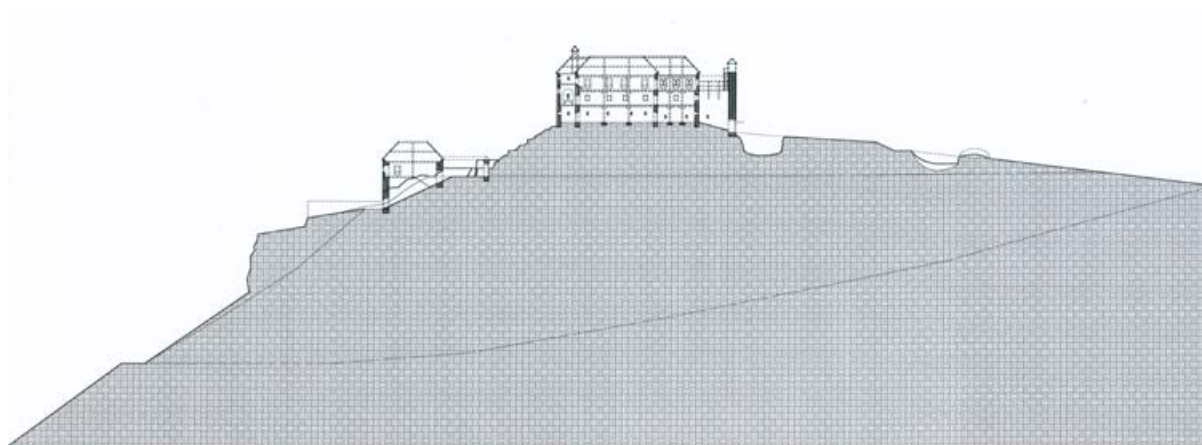

Shematska situacijska shema talne zasnove območja gradu Freudenberg, 2016. Risal: Igor Sapač.

18

Shematski prikaz konfiguracije terena na območju gradu Freudenberg iz južne strani s poskusom rekonstrukcije nekdanjih oblik srednjeveških grajskih poslopij, 2016. Risal: Igor Sapač.

Shematski prikaz konfiguracije terena na območju gradu Freudenberg iz južne strani s poskusom rekonstrukcije nekdanjih oblik srednjeveških grajskih poslopij, 2016. Risal: Igor Sapač.

Pogled na nekdanje grajsko jedro z ostanki južne stranice obodnega obzidja iz jugovzhodne strani.

Pogled iz vzhoda proti zahodu na izravnanim najvišjem delu nekdanjega grajskega jedra. Tu je najverjetneje stal grajski palacij.

Pogled proti vzhodnemu koncu lokacije domnevnega grajskega palacija.

51 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91.

52 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91; primerjaj: Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, str. 118; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25–26.

53 Za vodne cisterne na srednjeveških gradovih glej: Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 106–114.

54 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91.

55 Fotografija z vidno strukturo zidave je objavljena v: Mrzdovnik in Podstenšek in Potnik, *Cerkev Matere Božje na Brinjevi gori*, str. 9.

56 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91; Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, str. 118; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25–26.

pogosti. Plato, ki ga je do uničenja gradu gotovo na vseh štirih straneh obdajalo visoko obrambno obzidje, rahlo pada od severa proti jugu. Na južni strani platoja je višinski nivo okoli 2 metra nižji kakor na severni strani. Na severozahodni strani je vzporedno s severnim robom platoja razpoznavna dolga izravnana pravokotna ploskev v izmeri okoli 30 × 7 metrov. Ta ploskev je najvišji del grajskega kompleksa in vse kaže, da je tu do uničenja gradu stalo osrednje grajsko poslopje – palacij. Okoli 10 metrov od vzhodnega konca te ploskve in okoli 20 metrov od njenega zahodnega konca je mogoče pod rušo slutiti prečni zid. Na severozahodnem koncu je talna ploskev nekdanjega palacija podaljšana čez črto nekdanje zahodne obzidne stranice grajskega jedra proti zahodu za okoli 4,5 metra z rahlo trapezasto manjšo talno ploskvijo. Vse kaže, da je tu pred uničenjem gradu stal posebni izzidek grajskega palacija, ki je morda imel stolpičasto obliko. Dr. Avguštin Stegenšek je menil, da je tam stal visok glavni grajski stolp – bergfrid (D).⁵¹ Ta domneva nikakor ni verjetna, ker je talna ploskev izzidka bistveno premajhna; oglati grajski bergfridi iz 12. in 13. stoletja so imeli talne ploskve velike vsaj 8 × 8 metrov, najbolj pogoste pa so kvadratne talne ploskve z okoli 10 metrov dolgimi stranicami. Prav tako ni verjetna Stegenškova domneva, da je na jugovzhodnem delu grajskega jedra stal okrogel stolp (C).⁵² Vse kaže, da je bila tam v skalo vsekana okrogla cisterna za zbiranje vode, kakršne so bile na višinskih srednjeveških gradovih skoraj obvezne, saj so zagotavljale preživetje gradu v primeru sovražnega obleganja.⁵³

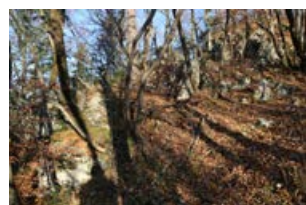
Jugozahodno od platoja z nekdanjim grajskim jedrom se ostro apnenčasto skalovje stopničasto strmo spušča proti nižjemu platoju na skrajnem zahodnem koncu Brinjeve gore. Tisti plato, ki leži okoli 20 metrov nižje od zgornjega platoja z grajskim jedrom, je bil morda umetno izravnán že v prazgodovini, a tega ni mogoče z gotovostjo trditi, saj ustrezne arheološke raziskave na območju grajskega kompleksa še niso bile opravljene. Ob južnem stiku nižjega platoja z omenjenim ostrim skalovjem stojijo ostanki dveh zidov, ki sta bila nekoč najverjetneje povezana v okviru večje celote. Jugovzhodni zid je ohranjen do dolžine približno osmih metrov in do višine približno dveh metrov ter je bil sprva najverjetneje debel okoli 1,2 metra. Tega sedaj ni mogoče z gotovostjo ugotoviti, ker je z notranje (severne) strani zasut. Zdi se, da se je ob tem zidu na njegovi zahodni strani končala steza, ki je bila od sedla na vzhodu speljana po južnem pobočju grajske vzpetine. Stegenšek je zmotno sklepal, da je bil ta zid (E) v nadaljevanju proti zahodu dvakrat zalomljen.⁵⁴ Najverjetneje se je končal ob pravokotni stavbi, od katere se je sedaj ohranil samo drugi (zahodni) od obeh omenjenih zidov ob nižjem platoju. Ta zid je debel okoli 1,5 metra in visok do 4 metre. Predstavlja najbolj obsežni del freudenberških grajskih razvalin. V njem je razvidna manjša luknja – odrnica – ostanek konstrukcije nekdanjega gradbenega odra. Zgrajen je iz manjših neurejenih kosov lomljenega kamnja, kar kaže, da je nastal v 14. ali 15. stoletju, v obdobju gotike.⁵⁵ Stegenšek in Stopar menita, da je bil to samostojni prečni zaporni zid (F), ki je varoval dostop do gradu.⁵⁶ Nadrobnejši ogled zidu kaže, da se je na severozahodnem koncu, kjer je zaključen z ravnim vogalom, nadaljeval proti jugu. Zid je bil torej najverjetneje del neke stavbe, postavljene na pobočje in zasnovane na pravokotni talni ploskvi v izmeri okoli 7,5 × 14, 5 metrov. Zdi se, da je imela ta poznosrednjeveška stavba vlogo vhodnega stolpa v grajski kompleks z zahodne strani; skoznjo je bila speljana pot, ki je povezovala grad z vasjo Zreče.

Čeprav so freudenberške grajske ostaline pičle, je mogoče iz njih razbrati, da grajski kompleks ni nastal sočasno, marveč v vsaj dveh časovno razmaknjenih stavbnih fazah.

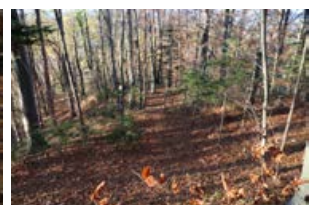
V prvi stavbni fazi, ki je bila izpeljana okoli leta 1200 oziroma na začetku 13. stoletja, je nastalo grajsko jedro na umetno izravnanim grebenastem zahodnem vrhu Brinjeve gore. Zasnova je dobila obliko obodnega gradu na skoraj povsem pravilni pravokotni talni ploskvi z obzidanim dvoriščem, cisterno za vodo na jugovzhodni strani dvorišča in glavno grajsko stavbo – palacijem na severozahodni strani dvorišča. Približno 39 × 17 metrov veliki plato so prilagodili naravni obliki vzpetine in ga na vseh štirih straneh obdali z obodnim obzidjem. Zidovje so najbrž vsaj deloma zgradili s kamenjem, ki so ga pridobili iz razvalin utrjene poznoantične višinske naselbine na Brinjevi gori; ta je domnevno štela okoli deset zidanih hiš in obdajalo jo je razsežno obzidje, dolgo najverjetneje več kakor en kilometer. Uničena je bila v 5. stoletju.⁵⁷ Ponovna uporaba ruševinskega gradiva je bila zelo pogosta pri gradnji tistih romanskih gradov, ki so nastali tam, kjer je bil starejši material v neposredni bližini in zato enostavneje za izkoriščati od napornega lomljenja novega kamnja. Značilni bližnji primeri, kjer so za gradnjo romanskih zidov uporabili tudi antični ruševinski material, so gradovi Ptuj, Hompoš pri Mariboru, Slovenj Gradec in Lindek nad Frankolovim. Glede na ustrezne analogije – zlasti krški grad Podsreda na Kozjanskem – je mogoče sklepati, da je bilo freudenberško grajsko obzidje visoko okoli 8 metrov, na vrhu opremljeno z leseno obrambno galerijo oziroma hurdo in spodaj predrto z redkimi pokončnimi pravokotnimi ozkimi strelnimi linami. Na naravno najslabše zavarovani vzhodni strani je bilo obodno obzidje morda nekoliko višje in oblikovano kot ščitni zid, ki je v obrambni vlogi nadomeščal visoki glavni grajski stolp – bergfrid. Po analogijah sodeč pred vzhodno stranico obzidja sprva še ni bilo obrambnega jarka in tam je bilo z lesenimi palisadami zavarovano predgradje z lesenimi gospodarskimi poslopji. Prehod skozi obzidje je bil najverjetneje urejen sredi vzhodne stranice, saj je strmo padajoče gorsko pobočje na severni in južni strani onemogočilo ureditev bočnega dostopa. Po analogijah je mogoče sklepati, da je bil glavni grajski portal izdelan iz kamnitih klesancev, širok okoli 2 metra, visok okoli 3,5 metrov in zgoraj polkrožno zaključen. Morda je že na začetku obstajal tudi manjši stranski portal skozi obzidje na zahodni strani in omogočal prehod do steze čez zahodno skalovje. Na severno stranico obodnega obzidja je bil z notranje strani naslonjen palacij. Rahlo proti jugu padajoč teren je onemogočil, da bi ga, denimo, tako kakor prva palacija na gradovih Podsreda ali Muta, v celoti naslonili na krajšo zahodno stranico obodnega obzidja. Glede na analogije je bil palacij dvonadstropen, za okoli štiri metre višji od zidanega dela obzidja in pokrit s strmo štirikapno škodlasto streho.⁵⁸ Pritličje palacija je bilo namenjeno za gospodarske potrebe, nadstropji pa sta imeli bivalno funkcijo. V notranjščini pritličja s prvim nadstropjem s stopniščem najverjetneje ni bilo povezano. Etaže so po analogijah sodeč ločevali neometani leseni tramovni stropi z dodatnimi lesenimi podporniki sredi prostora. Zidovje je bilo najverjetneje na zunanjščini in v notranjščini ometano s tankim apnenim ometom. Zdi se, da je bil freudenberški palacij, tako kakor palaciji na večini drugih značilnih ministerialskih gradov v slovenskem prostoru v 12. in 13. stoletju, sprva dolg okoli 20

Ostanki nekdanje romanske južne stranice grajskega obodnega obzidja.

Ostro skalovje na zahodni strani najnižjega vrha Brinjeve gore; povezuje območji grajskega jedra in nižjega zahodnega platoja.

Pogled iz območja grajskega jedra proti zahodu na zaraščeni nižji zahodni plato.

Pogled iz nižjega zahodnega platoja proti območju grajskega jedra na vzhodu.

Ostanki masivnega poznosrednjeveškega zidu (F) na južni strani nižjega zahodnega platoja. Zid je najverjetneje ostanek pravokotne stavbe, morda vhodnega stolpa v grajski kompleks z zahodne strani.

57 Primerjaj: Pahič, *Brinjeva gora*, str. 8–9, 22–26.

58 Primerjaj: Stopar, *Ostra kopja, bridki meči*; Stopar, *Za grajskimi zidovi*.

59 Velikost talne ploskve v notranjosti palacija gradu Freudenberg je bila najverjetneje primerljiva z velikostjo talne ploskve domnevno romanske ladje cerkve v Zrečah, ki v notranjosti po načrtu Avguščina Stegenška sodeč meri 23 × 5,25 metra. Glej: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 82.

60 Primerjaj: Pahič, *Brinjeva gora*, str. 25–26. Sedanja baročna cerkev Matere Božje je na glavnem vrhu Brinjeve gore začela nastajati leta 1769, v baročni tradiciji pa so jo dokončali šele leta 1830. Glej: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 84–87; Mrzdovnik in Podstenšek in Potnik, *Cerkve Matere Božje na Brinjevi gori*. Zasnova cerkve kaže, da je načrt zanjo morda nastal v krogu znanega mariborskega poznobaročnega arhitekta Janeza Nepomuka Fuchsa (1727–1804).

61 Pozneje, v 14. stoletju, so stolpičast prizidek s kapelo na Lindeku nadzidali za več nadstropij in mu dali navidezno podobo visokega glavnega grajskega obrambnega stolpa – bergfrida.

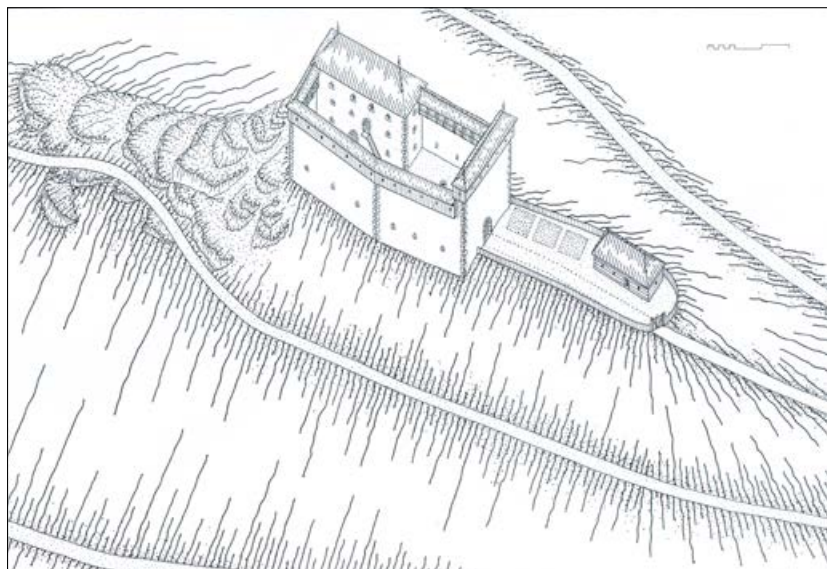
metrov in so ga šele pozneje na račun zmanjšane notranjega grajskega dvorišča podaljšali proti vzhodu za 10 metrov. To je mogoče sklepati tudi na podlagi domnevnega prečnega zidu na najvišjem grajskem platoju.⁵⁹ Nič ne kaže, da je imel grad Freudenberg kdajkoli v grajskem jedru tudi visok obrambni stolp – bergfrid. Dopustiti pa je treba možnost, da je na 776 metrov visokem glavnem vrhu Brinjeve gore, severozahodno od sedanje baročne cerkve Matere Božje, hkrati z grajskim jedrom ali malce zatem nastal samostojni večnadstropni izpostavljeni obrambni stolp – propugnacul. Takšne okrogle ali oglate stolpe so v 13. stoletju dobili številni drugi bližnji gradovi krške škofije: Kebelj, Lemberg pri Dobrni, Rogatec, Podčetrtek, Planina pri Sevnici, Mokronog in morda tudi Podsreda. Ostanki tovrstnega stolpa so ohranjeni nad gradom v Dravogradu in morda sta takšna stolpa stala tudi ob gradovih Maribor in Borl. Žal moremo o morebitnem obstoju izpostavljenega stolpa vrh Brinjeve gore zgolj ugibati; med gradnjo baročne cerkve in sosednjih stavb so v 18. stoletju postrgali tla do skalne podlage in še vanjo, da od morebitnih starih temeljev ni ostalo prav nič. Tako tudi ni mogoče odgovoriti na vprašanje ali je tam morda pred domnevnim grajskim izpostavljenim stolpom stala starokrščanska cerkev iz poznoantičnega obdobja.⁶⁰ Freudenberški grajski kompleks vsekakor niti na samem začetku ni bil omejen izključno na grajsko jedro. Poleg omenjenega predgradja na platoju pred vzhodno stranico obodnega obzidja je morda že zgodaj nastal tudi grajski vrt na nižjem zahodnem platoju in ugibati smemo tudi, ali se je morda že v 13. stoletju na lokaciji sedanje kmetije Podgrašek severno od grajskega jedra izoblikovala grajska gospodarska pristava.

Po prvi stavbni fazi je bil grad med prvo polovico 13. stoletja

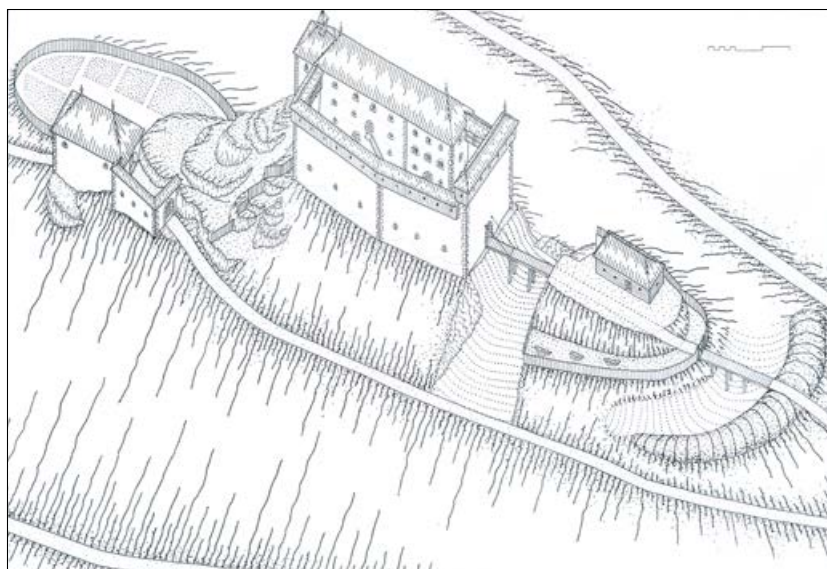

Ostanki masivnega poznosrednjeveškega zidu (F) na južni strani nižjega zahodnega platoja. Zid je najverjetneje ostanek pravokotne stavbe, morda vhodnega stolpa v grajski kompleks z zahodne strani.

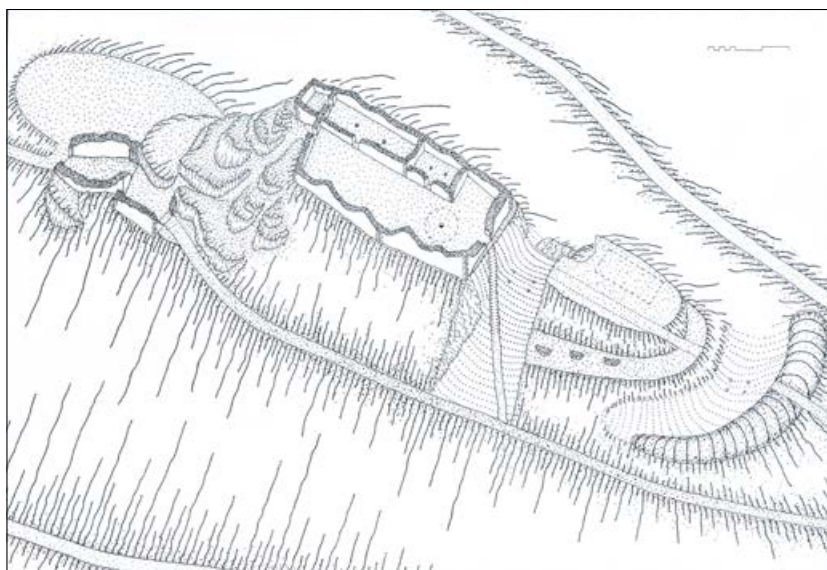
in koncem prve tretjine 15. stoletja deležen gradbenih širitve, ki so se dogajale znotraj grajskega jedra in tudi zunaj njega. Brez izvedbe ustreznih arheoloških raziskav je te širitve težko natančneje časovno opredeliti. Najverjetneje so se zgodile v več samostojnih stavbnih fazah. Zdi se, da so najprej, do začetka 14. stoletja, izzidali grajsko jedro, nato pa utrdili tudi dostope do njega z vzhodne in zahodne strani. Domnevati smemo, da so v grajskem jedru prvotni palacij s prizidkom za približno

Grad Freudenberg v prvi polovici 13. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija. Risal Igor Sapač

Razširjeni kompleks gradu Freudenberg v prvi tretjini 15. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija. Risal Igor Sapač.

Razvaljeni ostanki gradu Freudenberg v drugi polovici 15. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija. Risal Igor Sapač.

10 metrov podaljšali proti vzhodu in tako njegovo površino povečali za eno tretjino. Prizidek so na severni strani, tako kakor že prej prvotni palacij, naslonili na notranje lice severnega obodnega obzidja. Palacij so najverjetneje približno takrat razširili tudi proti zahodu, na majhni skalni pomol onkraj zahodne obzidne stranice. Ta situacija je primerljiva z bližnjim gradom Lindek nad Frankolovim, ki je najverjetneje sredi 13. stoletja s širitvijo prvotnega palacija čez obzidno črto dobil stolpičast prizidek s pravokotno talno ploskvijo v izmeri okoli $6 \times 6,5$ metra in z romansko oblikovano kapelo v vrhnji etaži.⁶¹ Morda so tudi v stolpičastem prizidku freudenberškega palacija sredi ali v drugi polovici 13. stoletja v njegovi vrhnji etaži uredili grajsko kapelo, ki je bila z oltarno stranjo obrnjeno proti severovzhodu.

Grajsko jedro Freudenberg so na vzhodni strani najverjetneje sekundarno zavarovali z obrambnima jarkoma in med njima na lokaciji starejšega predgradja uredili plato z utrjenim oborom. Čez jarka so na osrednji osi grajskega kompleksa postavili lesena mostovža. Ta situacija je primerljiva z gradom Žovnek pri Braslovčah, kjer so pred glavnim vhodom v grajsko jedro postopno uredili celo dva zaporedno v osi postavljena utrjena obora. Drugače kakor na Žovneku, freudenberški obor najverjetneje ni bil obdan z obzidjem, marveč z leseno palisado. Znotraj obora je ob poti med mostovžema čez jarka najverjetneje nastalo kakšno pomožno leseno gospodarsko poslopje. Z ureditvijo obrambnih jarkov vzhodno od grajskega jedra se je površina prvotnega predgradja zelo zmanjšala. Zato so najverjetneje uredili novo dodatno predgradje na nižjem platu zahodno od grajskega jedra in ga prav tako obdali z leseno palisado. Dostop do novega predgradja so na južni strani posebej okrepili; to kažeta omenjena razvaljena zidova z gotsko strukturo zidave. Ugotovili smo že, da je močnejši zid najverjetneje pripadal na brežino postavljeni stavbi s podolgovato pravokotno talno ploskvijo. Postavitev v prostor in velikost talne ploskve kažeta, da je bila ta stavba najverjetneje resnično zahodni grajski vhodni stolp s prostorom za stražarje na vrhu. Vsekakor dejstvu, da stavba zaradi postavitve na dokaj strmo brežino ni mogla imeti izravnanih tal spodnje etaže in da na njeni ohranjeni steni ni vidnih sledov medetažne konstrukcije oziroma tramovnic, govorita za to, da ni imela značaja bivalne arhitekture, denimo v obliki od grajskega jedra dislociranega stolpasto zasnovanega bivališča, kakršna so dokumentirana v bližini gradov Kebelj (Zbegov grad), Podsreda (Turnič) in Rajhenburg (Turn v Brestanici). Primerljiva grajska vhodna stavba s široko polkrožno zaključeno vhodno odprtino se je v razvaljeni obliki ohranila v kompleksu nekdanjega srednjeveškega gradu Viltuš pri Mariboru. So dali nemara gospodje Viltuški v 14. stoletju postaviti tudi freudenberški vhodni stolp?

Ostanki gradu Freudenberg so zelo skromni, a kljub temu poznavalcem

POSKUS REKONSTRUKCIJE PODOBE GRADU FREUDENBERG PRED PROPADOM V 15. STOLETJU

24

grajske arhitekture ponujajo dovolj zanesljive podatke o nekdanji velikosti in strukturiranosti srednjeveškega grajskega kompleksa. Na osnovi vidnih ostankov gradu in z upoštevanjem ustreznih analogij, zlasti gradov krške škofije iz 12. in 13. stoletja, je mogoče izdelati hipotetično rekonstrukcijo freudenberške grajske podobe pred propadom v tridesetih letih 15. stoletja. Arhitekturni poskus rekonstrukcije, izveden s pomočjo makete in v grafični obliki na osnovi sodobne računalniške tehnologije, je namenjen preverjanju zapisanih hipotez in posredovanju sporočil o nekdanjem pomenu gradu najširši javnosti. Hipotetična rekonstrukcija v realistični obliki kaže grajski kompleks v njegovi najbolj razviti stavbni obliki. Osnovni stavbni elementi so razvrščeni vzdolž grebenastega najnižjega vrha Brinjeve gore. Osrednja prostorska dominanta je grajsko jedro z obzidjem in palacijem. Dvonadstropni palacij ima v pritličju ozke line, v nadstropjih pa večja okna, deloma oblikovana kot romanske bifore. Na severovzhodni fasadi zahodnega prizidka palacija je predviden polkrožni konzolni oltarni prostor – apsida – grajske kapele. Zidovje je ometano s tankim apnenim ometom in strehe so pokrite z lesenimi skodlami. Na zahodnem koncu štirikapne strehe palacija je postavljen lesen strešni zvonik grajske kapele. Obzidje je na vrhu opremljeno s pokritimi lesenimi obrambnimi hodniki. Grajsko jedro je na vzhodni strani zavarovano z jarkoma, čez katera sta postavljena lesena mostovža. Vzhodno predgradje z lesenim gospodarskim objektom je zavarovano z leseno palisado.

Grafični prikaz in maketa: Domen Gumzej, David Leskovar, Jaka Rečnik

Brinjeva gora je najpomembnejše arheološko najdišče širšega prostora ob stiku Pohorja in Dravinjskih gor. Zgodovina

Severna fasada

Vzhodna fasada

Situacija osrednjega dela grajskega kompleksa

Tloris prvega nadstropja grajskega jedra

Prečni prerez B-B proti vzhodu

Vzdolžni prerez A-A proti jugu

Južna fasada

Zahodna fasada

Pogled na grajsko jedro z visokim ščitnim zidom z vzhodne strani

Pogled na grajsko jedro z jugovzhodne strani

Notranje grajsko dvorišče: pogled proti vzhodni strani s ščitnim zidom

Pogled na grad z jugozahodne strani

Pogled na grad s severovzhodne strani

27

Notranjega grajsko dvorišče: pogled z zahodnega lesenega obrambnega hodnika proti vzhodni strani

Pogled na notranje grajsko dvorišče z obrambne galerije na vrhu ščitnega zidu

Pogled proti vzhodu v nadstropju starejšega dela grajskega palacija

PREZENTACIJA OSTALIN GRADU FREUDENBERG V OKVIRU ARHEOLOŠKEGA PARKA

28

poselitve te lokacije sega daleč nazaj do prazgodovine oziroma bronaste dobe v času okoli 1500 let pred našim štetjem. Ostanki srednjeveškega gradu Freudenberg so pomemben del arheološke slike Brinjeve gore. Zaradi velike kulturnozgodovinske pričevalnosti, prostorskega obsega, slikovite strukturiranosti v navezavi na naravno okolje in dobre dostopnosti jih je smiselno po izvedenih ustreznih arheoloških raziskavah ohraniti in v sanirani obliki prikazati – prezentirati – v okviru posebnega arheološkega parka Brinjeva gora ter tako približati sodobnemu človeku. Arhitekturni predlog za prezentacijo predvideva, da se zidovje obzidja in palacija v grajskem jedru po opravljenih arheoloških izkopavanjih sanira in nadzida v kamniti zidavi po vzoru obstoječe do enotne višine približno en meter nad nivojem tal notranjega dvorišča. Za dopolnjevanje se uporabi ves ruševinski material, ki se bo pojavil med arheološkimi izkopavanji. Na dvorišču se prezentira tudi izkopana nekdanja grajska cisterna za zbiranje vode. Palacij se v prostoru izpostavi z lesenimi montažnimi stebričastimi elementi, ki kipijo proti nebu in tako nad obnovljenimi zidanimi temelji simbolno nakazujejo potek nekdanjih sten. Nad zahodnim stolpičastim prizidkom palacija je mogoče postaviti montažno leseno konstrukcijo z razgledno ploščadjo na vrhu, ki v prostoru na abstrahiran način nakazuje nekdanjo višino gradu in poudarja tretji vrh Brinjeve gore. Do grajskega jedra se od vzhodnega gorskega sedla ponovno vzpostavi stara pot v približno ravni črti čez oba obrambna jarka in vzhodni okop. Zaradi potrebe po neoviranem dostopu do grajskega jedra se nad jarkoma ponovno postavi lesena mostovža, ki sta zasnovana suvereno sodobno, v skladu z aktualnimi arhitekturnimi trendi. Vzhodno predgradje se uredi kot zazelenjena površina, namenjena tudi počitku obiskovalcev. Na območju zahodnega nižjega platoja je mogoče urediti odprti prireditveni prostor oziroma avditorij z montažnim lesenim odrom na zahodni strani. Ob južnem robu se z minimalnimi posegi sanirajo in prezentirajo razvaljeni zidovi. Za varno povezavo grajskega jedra in nižjega zahodnega platoja je čez strmo skalovje speljana pot z montažnimi lesenimi podesti in stopnicami. Drevesa na območju grajskega kompleksa se zelo razredčijo, tako da postanejo grajske ostaline znova bolj vidne.

Grafični prikaz in maketa: Katarina Kresnik, Jelena Obradović, Timotea Turk

Predlog za revitalizacijo nekdanjega gradu Freudenberg z interpolacijsko postavitvijo nove nadomestne stavbe na lokaciji

Situacijski prikaz območja gradu

1 kop 2 spodnji objekt 3 grajsko jedro 4 palača 5 cisterna 6 notranji mostovi 7 predgrađe 8 zunanji mostovi 9 avditorij 10 oder

SITUACIJA M 1:700

Shematski prikaz območja gradu s prerezom proti severu

Pogleda iz zahodne strani

Pogled iz vzhodne strani

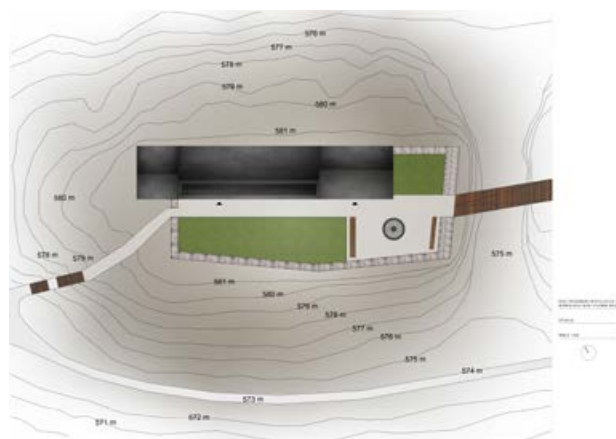
REVITALIZACIJA GRADU FREUDENBERG S POSTAVITVIJO NOVE STAVBE NA LOKACIJI NEKDANJEGA PALACIJA

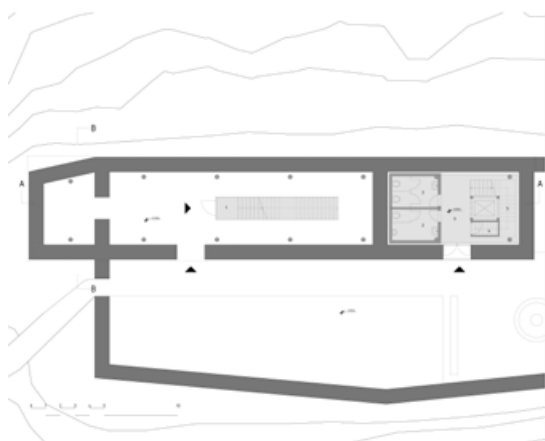
nekdanjega grajskega palacija je nadgradnja predloga za ohranitev in prezentacijo grajskih ostalin v okviru arheološkega parka. Omejuje se na grajsko jedro in izhaja iz spoznanja, da je najboljši način varovanja kulturne in arhitekturne dediščine njena aktivna zaščita, tako da z vnosom primernih novih vsebin – revitalizacijo – zagotovimo trajno rabo in redno vzdrževanje. Postavitev nadomestne stavbe na lokaciji nekdanjega palacija je z vidika čistega ohranjanja grajskih ostalin sicer precej bolj tvegan poseg od njihove prezentacije z minimalnimi gradbenimi posegi v okviru arheološkega parka, a po drugi strani lahko bolje zagotovi njihovo redno vzdrževanje in dolgoročno preživetje. Brinjeva gora je bila približno od časa približno 1500 let pred našim štetjem oziroma od bronaste dobe dalje v vseh pomembnejših zgodovinskih obdobjih bolj ali manj intenzivno poseljena in zdi se, da je življenje na njej smiselno tudi v prihodnosti, a seveda s spoštljivim odnosom do preteklih rodov. Glede na značaj grajskih ostalin in dejstvo, da so razglašene za kulturni spomenik, je smiselno razmišljati o njihovi revitalizaciji v okviru javnih dejavnosti, dostopnih najširšemu krogu ljudi. Najbolj primerno se zdi razvaline dopolniti s stavbnim telesom, ki bi služilo kot zaščitni in interpretativni element nad ostalinami grajskega palacija, kot okvir servisnih prostorov za vzdrževanje arheološkega parka in oskrbo njegovih obiskovalcev, kot prostor za arheološko in likovno razstavišče ter kot prostor za manjši gostinski lokal z razglediščem. Kot vzorec za takšno stavbo lahko služi paviljon Rimskega muzeja Flavia Solva na obrobju Lipnice na avstrijskem Štajerskem, ki je nastal leta 2004 po načrtih graškega podjetja Nussmüller Architekten. Arhitekturni predlog predvideva, da se zidovje obzidja in palacija v grajskem jedru po opravljenih arheoloških izkopavanjih sanira in nadzida v kamniti zidavi do enotne višine približno en meter nad nivojem tal notranjega dvorišča. Na notranji strani obodnih zidov palacija se nato na čim manj destruktiven način izvedejo točkovni temelji in iz njih izhaja konstrukcija nove paviljonsko zasnovane nadomestne stavbe. Ta na dovolj abstrahiran način ponazori volumen nekdanjega srednjeveškega palacija, ki je bil najverjetneje dvonadstropen in pokrit s strmo streho. Pritličje nadomestne stavbe ostane v glavnem prazno in nezaprto ter služi za dostope v nadstropja in predvsem za zaščito in prezentacijo arheološko izkopanih originalnih delov srednjeveškega palacija. V prvem nadstropju se uredi večji enoten razstaveni prostor, ki služi za stalno razstavo arheoloških najdb z Brinjeve gore, za prikaz zgodovine gradu Freudenberg in razvoja naselbine Zreče skozi čas ter kot razstavišče za občasne likovne in druge razstave. Stene prostora so v glavnem izvedene v steklu. Na vzhodnem koncu prostora je mogoč prehod na stopnišče in do dvigala, ki vodita v drugo nadstropje. Tam se uredi gostinski prostor, ki obenem služi kot razgledišče, v zahodnem delu pa ga je mogoče uporabljati tudi kot manjši prireditveni prostor za izvajanje koncertov in predavanj. Fasade nove nadomestne stavbe se oblikujejo tako, da na abstrakten način poudarijo tridelnost in večfazno raščeno nekdanjega srednjeveškega palacija. Prevladujoč material je les, ki zakriva steklene stene v obeh nadstropjih. Pomemben izrazni element je strma streha, ki se z različnimi nakloni prilagaja interpretaciji tridelnosti zasnove palacija in v prostoru nakazuje, da to ni zgolj sodobna modna arhitekturna stvaritev, marveč tudi historična grajska lokacija, katere bistveni oblikovni poudarek je bila prav strma streha. Streho bi bilo deloma mogoče opremiti s fotovoltaičnim sistemom, ki bi zagotovil del potrebne energije za oskrbo stavbe. S tako zasnovano nadomestno stavbo bi Brinjeva gora znova pridobila dovolj močan grajeni poudarek in njen zahodni vrh bi znova postal prepoznaven v nizu treh gorskih vrhov, zaznamovanih s kakovostnimi arhitekturnimi stvaritvami.

Grafični prikaz in maketa: Jure Koudila, Mišel Novak, Simon Sekereš

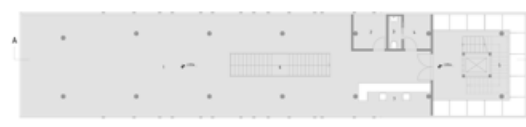
Tudi predlog za ureditev širšega območja gradu Freudenberg je nadgradnja predloga za ohranitev in prezentacijo grajskih

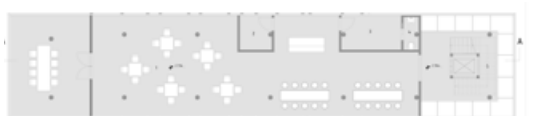
Situacijski prikaz grajskega jedra

Tloris pritličja

Tloris prvega nadstropja

Tloris drugega nadstropja

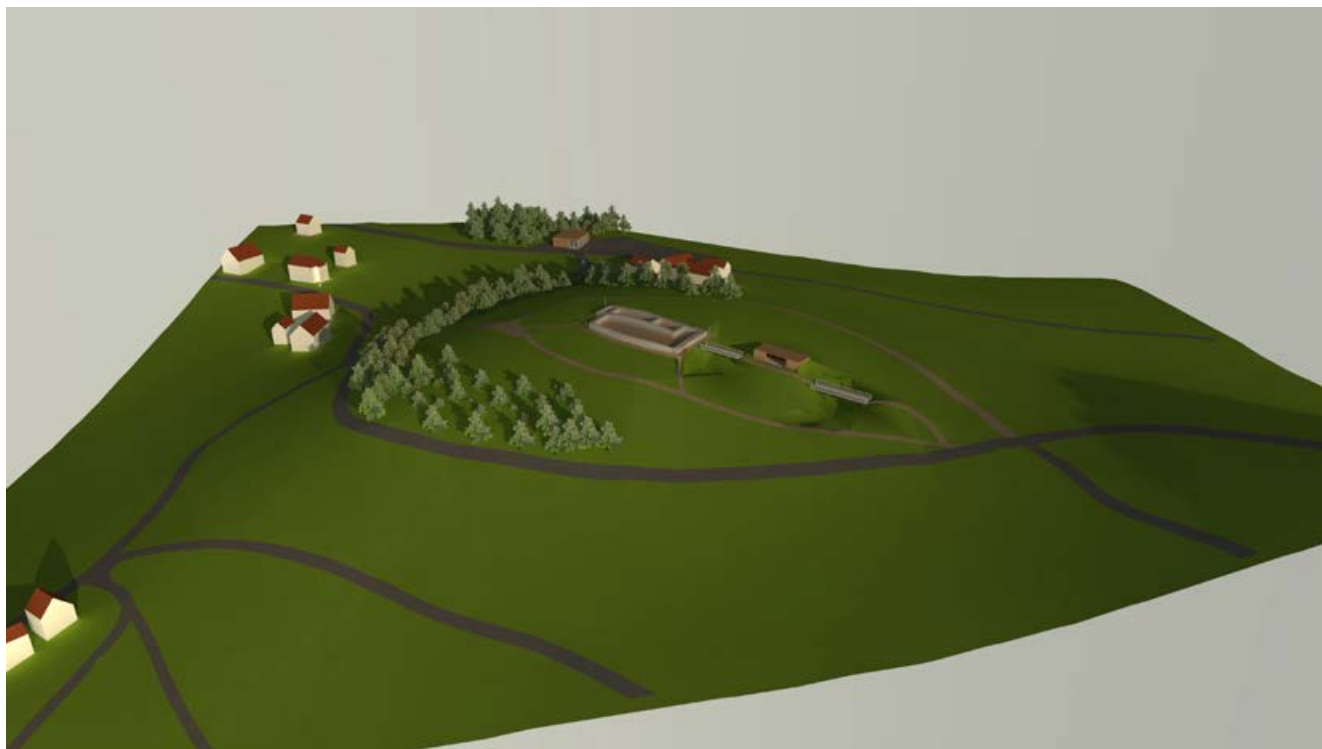
Severna fasada

Prikaz notranjščine v drugem nadstropju – pogled proti zahodu

UREDITEV ŠIRŠEGA OBMOČJA GRADU FREUDENBERG

32

ostalin v okviru arheološkega parka. Izhaja iz spoznanja, da je treba arheološko prezentirane ostaline približati sodobnemu načinu življenja in tako omogočiti njihovo vzdrževanje in dolgoročno ohranitev. Za obiskovalce freudenberških grajskih ostalin in arheološkega parka Brinjeva gora je treba zagotoviti primerne dostopne poti, parkirne površine in oskrbno središče. Najbolj delikatna naloga je vsekakor ureditev parkirnih površin, ker terja najbolj obsežne posege v prostoru. Analiza širšega prostora je pokazala, da je parkirišče najbolj smiselno urediti severno od domačije Podgrašek, na sedanjem travniku ob cesti, na območju Občine Oplotnica. Ta lokacija ni evidentirana kot arheološko najdišče in je dovolj blizu grajskih ostalin. Tam locirano parkirišče ne bi prizadelo vedute Brinjeve gore. Parkirišče se oblikuje kot zazelenjena in z lokalnimi tonaltnimi kockami tlakovana ploščad, ki se prilagaja obliki terena, lahko spuščajočega se proti severu. Na zahodni strani parkirišča, ob gozdnem robu, se postavi sprejemni paviljon, v katerem se uredi središče za oskrbo arheološkega parka in obiskovalcev. V nevpadljivo oblikovani nizki pritlični stavbi z ravno streho, leseno fasado in pravokotno talno ploskvijo se uredijo recepcija, sanitarije, kavarna, tehnični prostori in razstavišče z razstavo o gradu Freudenberg in Brinjevi gori. Od parkirišča in sprejemnega paviljona se za pešce uredi sedanja severna pot proti ostankom gradu Freudenberg in naprej do glavnega vrha Brinjeve gore. Pot se izravna, osvetli, tlakuje s tonaltnimi kockami in opremi s klopmi ter koši za smeti. Ob poti se postavijo tudi enotno oblikovane informativne table, ki pojasnjujejo zgodovino Brinjeve gore z lokacijami, kjer so med letoma 1952 in 1963 potekala arheološka izkopavanja, s cerkvama Matere Božje in sv. Neže ter gradu Freudenberg. Od domačije Podgrašek se pot po potrebi loči z živo mejo. Ob cestnem razcepu na sedlu severozahodno od domačije Podgrašek, nasproti predvidenega parkirišča, bi bilo smiselno obnoviti oziroma ponovno nasuti bronastodobno gomilo, ki je v obliki grička obstajala do zaključka arheoloških izkopavanj leta 1956 in je bila po pričevanju arheologa Stanka Pahiča najstarejša gomila v slovenskem prostoru; nastala je okoli 1400 let pred našim štetjem. (Primerjaj: Pahič, *Antični in staroslovanski grobovi*, str. 218; Pahič, *Brinjeva gora*, str. 3–7). Od severne poti je smiselno urediti odcep, ki preko severnega pobočja grajske vzpetine vodi do zahodnega nižjega grajskega platoja, urejenega za prirejanje prireditev na prostem. Do nižjega grajskega platoja je smiselno obnoviti tudi krožno pot po južnem pobočju grajske vzpetine. Na območju vzhodnega grajskega predgradja je mogoče za zaščito obiskovalcev pred dežjem, vetrom in sončno pripeko urediti manjšo montažno zaščitno lopo. Drevesa na grajski vzpetini se razredčijo, tako da postanejo grajske ostaline znova bolj vidne.

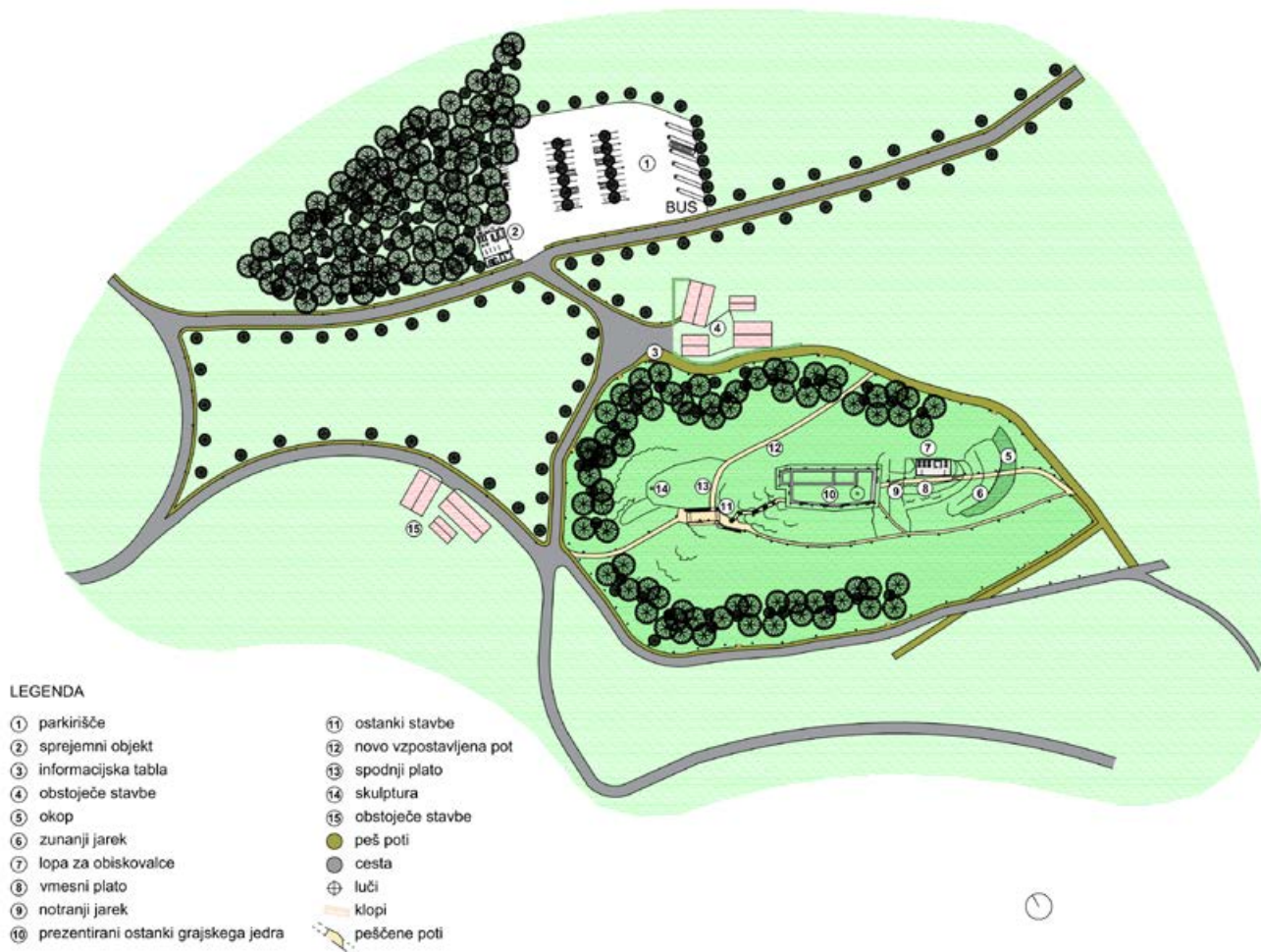
Grafični prikaz in maketa: Tina Belec, Iva Drk, Katja Jaušovec, Doroteja Mazej

Grad na strmem razglednem griču, 607 metrov nad gladino morja, ob sotočju Dravinje in Ljubnice v naselju Loška gora pri

Posnetek širšega grajskega območja iz zraka (http://gis.arso.gov.si/evode/profile.aspx?id=atlas_voda_Lidar@Arso).

Situacijski prikaz širšega območja gradu

GRAD LUŠPERK (LUCHSBERG, LUSCHBERG)

Zrečah, so zgradili v 13. stoletju. Tako kakor sosednji starejši Freudenberg je nastal na ozemlju ogromnega krškega spodnještajerskega zemljiškega kompleksa, ki ga je leta 1043 grofica Hema Breško-Selška podarila novoustanovljenemu ženskem samostanu v Krki in ki je leta 1072 prešel v last takrat ustanovljene škofije Krka. Fevd krške škofije je ostal vse do propada v 15. stoletju.⁶² Dandanes se zdi, da ima grad kljub lepemu razgledu na Dravinjsko dolino in Zreče nekoliko odmaknjeno, strateško in prometno neugodno lego, a ko je nastal, je pod njim ob Ljubnici potekala dovolj pomembna pot med enim od najpomembnejših središč krške škofijske posesti na spodnještajerskem v Vitanju in dolino Dravinje s krškim gradom Freudenberg nad Zrečami.

Grad Lušperk je kot manjši grad in središče manjšega zemljiškega gospostva nastal pozno v 13. stoletju, ko je bilo na novo zgrajenih srednjeveških gradov v sedanjem slovenskem prostoru čedalje manj. Njegova prostorska umestitev in dokaj skromen obseg kažeta, da je nastal v času višinske kolonizacije, ki se je začela v 13. stoletju; ker so bile naravno ugodne površine za obdelovanje zemlje v tistem obdobju že poseljene, so se selitveni tokovi usmerili v višje ležeče predele. Ta faza kolonizacije je bila najintenzivnejša na Pohorju, Kobanskem, v Mežiški dolini in nekaterih predelih Gorenjske. Da je grad nastal v precejšnji divjini, kaže tudi njegovo prvotno nemško ime *Luchsberg*: *Luchs* + *Berg* – torej risova gora oziroma gora risov. Iz tega nemškega toponima se je že zgodaj s popačenjem razvilo ime *Luschberg* oziroma v slovensko zapisani različici *Lušperk*.⁶³

Značilna kompartmentna struktura zidave razvaljenega grajskega obodnega obzidja z grobo obdelanim lomljenim kamenjem, razvrščenim v debelejšje izravnane medsebojno ločene vodoravne plasti, kar se v nemški strokovni kastelološki literaturi imenuje Kompartimentmauerwerk, kaže, da je grad nastal v obdobju, ko je romaniko pri nas v arhitekturi nadomestila (zgodnja) gotika, torej sredi ali verjetneje v drugi polovici 13. stoletja.

Domnevati smemo, da je grad Lušperk nastal, ko je prišlo do osamosvojitve severozahodnega dela zemljiškega gospostva

Pogled na reko Dravinjo in grajsko vzpetino z jugovzhodne strani.

Pogled iz grajske vzpetine proti vzhodu in dolini Dravinje.

Pogled na vrh grajske kope z razvaljenim obodnim obzidjem iz vzhodne strani.

62 Kos, *Vitez in grad*, str. 319–320; primerjaj: Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 68, 88.

63 Grajske razvaline so danes v naselju Loška gora, ki je to ime dobilo z napačnim slovenjenjem nemškega imena Luschberg.

64 Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 145; Kos, *Vitez in grad*, str. 276. Odtujevanje družinskega premoženja se je začelo že pred letom 1256. Tistega leta se je Wilburga, hči pokojnega Ortolf I. Freudenberškega, z listino, izdano v Pilštajnu na Kozjanskem, odpovedala vsem pravicam do posesti v vasi »Perngersdorf«, ki sta jo njena pokojna brata Ortolf II. in Bertold, brata nemškega viteškega reda, podelila temu redu. Glej: <http://monasterium.net/mom/AT-DOZA/Urkunden/422/charter>; Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 1. zvezek, št. 92. Posest v neidentificirani vasi »Perngersdorf« je z darovnico bratov Ortolf II. in Bertolda Freudenberških pripadla komendi nemškega viteškega reda v Brežah na Koroškem. Glej: Tümler, *Der Deutsche Orden*, str. 92–93; <http://www.damian-hungs.de/geschichte/kommenden-des-deutschen-ordens/kommende-friesach/>. To seveda ne pomeni, da je bila ta vas v bližini Brež oziroma na Koroškem; bolj verjetno je bila na slovenskem Štajerskem, morda v Posotelju. Za drugačno mnenje glej: Leva Bukovnik, *Freudenberg*, str. 12.

65 Kos, *Vitez in grad*, str. 320–321; primerjaj: Lajh, *Občina Zreče*, str. 103–106.

66 Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 1. zvezek, št. 92; Kos, *Vitez in grad*, str. 330 – genealoška preglednica; Ravnikar, *V primežu medplemiških prerivanj*, str. 199, 205, 463; primerjaj: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 92; Blaznik, *Historična topografija*. I. knjiga, str. 193.

67 Popo je živel še leta 1273. Takrat je pričal v listini Konrada Mariborskega v korist žičkega samostana. Glej: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 92; Kos, *Vitez in grad*, str. 276; Lajh, *Občina Zreče*, str. 98.

68 Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 2. zvezek, št. 45, 73; Blaznik, *Historična topografija*. I. knjiga, str. 454; primerjaj: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95 (z zmotno zapisanim imenom Ulrik); Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 172; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Druga knjiga, str. 75; Kos, *Vitez in grad*, str. 320. Manj verjetna se zdi možnost, da je bil Henrik Lušperški gradiščan oziroma ministerial Mariborskih; v listini iz leta 1305 se kot priča omenja na prvem mestu, pred Ulrikom IV. Mariborskim in Rajnprehtom I. (Mariborskim) s Hompoša. Glej: Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 2. zvezek, št. 114. Iz listine iz leta 1307 pa je razvidno, da je imel Konrad IV. Mariborski poleg sina Konrada V. tudi sina Henrika, ki se v listinah nato omenja do leta 1355. Glej: Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 2. zvezek, št. 118; Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 3. zvezek, št. 53; Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 4. zvezek, št. 36, 60, 64, 71; Kos, *Vitez in grad*, str. 320.

69 Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 2. zvezek, št. 45, 73, 78, 80, 114, 116; Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 3. zvezek, št. 18, 20, 61; Kos, *Vitez in grad*, str. 320; primerjaj: Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 141; Blaznik, *Historična topografija*. I. knjiga, str. 454–455.

70 Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 2. zvezek, št. 45, 78, 114.

71 Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*. 2. zvezek, št. 114; Blaznik, *Historična topografija*. I. knjiga, str. 454; primerjaj: Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, str. 8–9; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 215; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Druga knjiga, str. 75; Kos, *Vitez in grad*, str. 330 – genealoška preglednica.

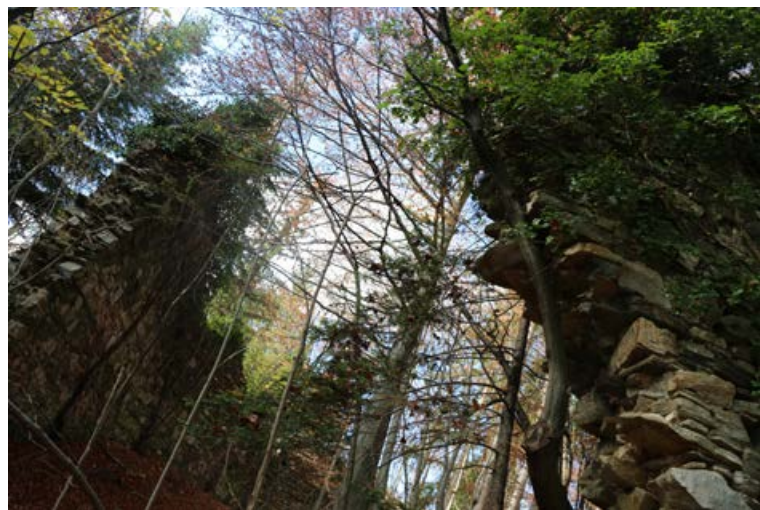
Pogled iz razvaljenega gradu proti vzhodu, dolini Dravinje in Zrečam.

Freudenberg. Iz srednjeveških listin je mogoče razbrati, da so vitezi Freudenberški v drugi polovici 13. stoletja postopno izgubili svoje premoženje.⁶⁴ Zdi se, da je prav zato v šestdesetih ali verjetneje v sedemdesetih letih 13. stoletja nastalo novo manjše zemljiško gospodstvo Lušperk. Vse kaže, da so grad Lušperk zgradili vitezi Mariborski in ga nato kot fevd krške škofije obdržali do druge polovice 14. stoletja.⁶⁵ Kako je prišlo do tega? Ortolf I. Freudenberški († pred 1229) je imel poleg vsaj treh sinov tudi hči Wilburgo, ki je v listini iz leta 1256 omenjena kot *Wilbirgis de Vreudenberch*. Iz te listine je mogoče razbrati, da je bila Wilburga (preko materinega rodu) v sorodu (sestrična) z Gotfridom III. Mariborskim, ki je bil deželni sodnik na Štajerskem in najverjetneje brat Konrada IV. Mariborskega ter stric Gotfrida IV. Mariborskega.⁶⁶ Zdi se, da je Wilburga, sama ali skupaj z bratom Poponom, po letu 1256 prodala svoj delež Freudenberškega gospodstva svojima bratrancema Henrikom in Konradu IV. Mariborskemu, ki sta nato na osnovi odkupljenega dela krškega fevda zasnovala novo lušperško zemljiško gospodstvo in zgradila grad.⁶⁷ V listinah je grad Lušperk izpričan od leta 1279, ko je omenjen po njem imenovan Henrik Lušperški – *Heinricus dictus de Luchsperch*, pozneje *Hainreich von Lusperch* in podobno – priča na mariborskem gradu, ko je marenberški samostan kupil od Ulrika IV. Mariborskega, najbrž njegovega bratranca, nekaj posestev.⁶⁸ V virih se Henrik omenja do leta 1325, ko je najbrž umrl.⁶⁹ Listina govori v prid domnevi, da je grad najverjetneje nastal v sedemdesetih letih 13. stoletja in da ga je zgradil pozneje po njem poimenovani Henrik Mariborski, skupaj s svojim bratrancem Konradom IV. Mariborskim, v listinah izpričanim med letoma 1261 in 1312, s katerim se v listinah skupaj večkrat omenja.⁷⁰ Za to tezo lahko govori tudi prva izrecna omemba gradu leta 1305, ko se omenja del (gradu) Lušperka – *tail an Lusperchc*. Takrat sta zakonca Konrad IV. Mariborski in njegova žena Pendit – Benedikta – prodala njun delež pri gradu Lušperk moževemu bratrancu Gotfridu IV. Mariborskemu. Med pričami je bil omenjen tudi Henrik Lušperški.⁷¹ Ti podatki kažejo, da je bil Lušperk na začetku ganerbn (solastniški) grad, ki so si ga delili člani iste družine. Zdi se, da je pred letom 1325 imetnik obeh polovic gradu in gospodstva postal Henrik. Njegovi potomci oziroma po Lušperku poimenovani člani rodovine gospodov Mariborskih so na gradu Lušperk bivali tudi po letu 1305, domnevno

vse do leta 1376, ko je njihova družinska veja izumrla. Takrat je krška škofija Lušperk vzela nazaj in ga ni več podeljevala v fevd.⁷² Za grad so od takrat skrbeli gradiščani (oskrbniki) krške škofije, ki so bili obenem tudi gospodarski uradniki majhnega lušperškega zemljiškega gospostva. Leta 1430, ko je v sosednjem Vitanju bival krški škof Ernest Auer von Herrenkirchen (1411–1432), je to službo opravljal Nikolaj z Limbuša – *Nicolaus Lempacher – Purgraff und Amptmann zu Lusperg*.⁷³

Grad je v listinah izrecno omenjen leta 1333 kot *castrum in Luchsperch* in leta 1433 kot *vest Lusperg*.⁷⁴ Omembi dokazujeta, da je imel že vsaj leta 1330 status utrjenega gradu in torej tudi obrambno obzidje. Malo po drugi izrecni omembi ga je doletela ista katastrofa, kakor sosednji Freudenberg in mnoge druge spodnještajerske gradove na širšem območju Celja. V fajdi med Celjskima grofoma in vojvodo Friderikom Habsburškim so ga leta 1437 ali 1438 zavzeli in razdejali celjski vojaki. V Kroniki grofov Celjskih sicer ni omenjen med zavzetimi in/ali razdejanimi gradovi, a arhivski podatki to nedvoumno potrjujejo. Julija 1439 je namreč nasprotnik Celjanov krški škof Janez Schallermann (1373–1465) tedanjemu oskrbniku gradu Lušperk Andreju Metzu povrnil vso škodo, ki jo je utrpel med vojno s Celjskimi in stroške, ki jih je imel z obnovo med vojno porušenega gradu.⁷⁵

Čeprav vir iz leta 1439 navaja stroške v zvezi z obnovo med vojno porušenega gradu, obnova dejansko nikoli ni bila izpeljana;

Grajske razvaline nazorno kažejo, da je bil grad nasilno uničen v vojaškem spopadu: območje glavnega vhoda v grad.

razvaljeno zidovje iz 13. stoletja ne kaže nobenih sledov obnovitvenih posegov, po drugi strani pa očitne in obsežne sledove nasilnega vojnega rušenja iz obdobja, ko so že uporabljali smodnik in topove. Vse kaže, da je grad vse od leta 1437 oziroma 1438 v razvalinah in da je življenje na njem teklo manj kakor dve stoletji. Zato ne preseneča, da je grad v urbarju krške škofije, ki ga hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, leta 1502 omenjen samo kot opustelo gradišče – *der purkstal*.⁷⁶

Najverjetneje zato, ker je bil grad težje dostopen in zgrajen iz tršega kamna, kakor sosednji Freudenberg, razvalin po razdejanju niso do kraja podrli in so se ohranile skozi šest stoletij do danes. Prav zato se Lušperk pojavlja tudi še v nekaterih (redkih) novoveških virih. V konjiški krstni knjigi je 17. februarja 1611 v latinskem jeziku zapisana

72 Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, str. 8–9; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 215; Kos, *Vitez in grad*, str. 320–321. Leta 1387 je v Celju nastala listina, ki jo je pečatil Viljem Lušperker in ki je sedaj shranjena v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani. Govoreči grb na njenem pečatu z risom na hribu, torej Luchs – berg (Lušperk), ni tradicionalen in nima zveze z grbom gospodov Mariborskih. Iz tega izhaja, da Viljem Lušperker najverjetneje ni bil v sorodu z Lušperško-Mariborskimi. Morda je bil do leta 1376 samo uslužbenec Lušperških, po njihovem izumrtju pa je zapustil grad in se udinjal pri grofih Celjskih. Glej: Kos, *Vitez in grad*, str. 321.

73 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95; Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 455; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 75; Kos, *Vitez in grad*, str. 321.

74 Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 455; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 198–199.

75 Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 160, po: Diözesanarchiv Klagenfurt, Kopialbuch 1438–1442, št. 10 (1439, julij 19.). Primerjaj: Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 98.

76 Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 267, 322; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95; Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, str. 9; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 215; Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 45; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 75.

77 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 75.

78 Primerjaj: Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5.

79 SI AS 177/C/F/C216 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Loška Gora) 1824.

80 *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 569; primerjaj: *Krajevni leksikon Slovenije. 3. knjiga*, str. 299.

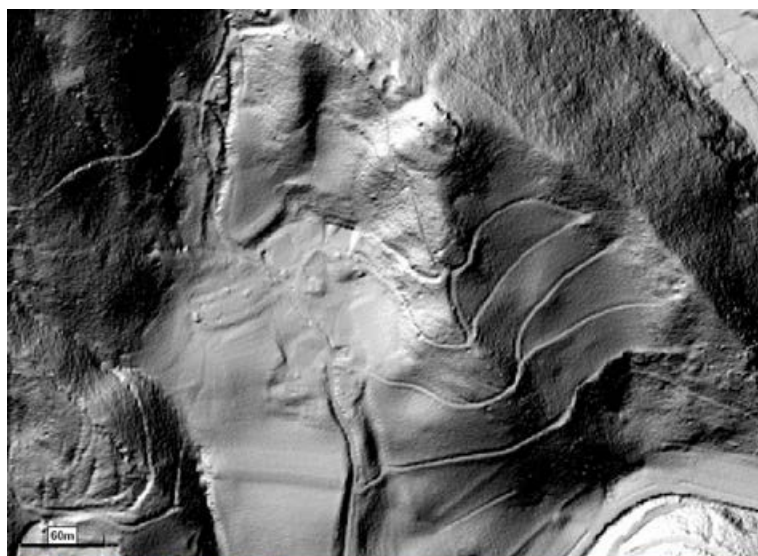
81 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 93–95; Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, str. 263–264; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 75–76.

82 Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov lokalnega pomena na območju Občine Zreče, Uradno glasilo slovenskih občin, št. 7/2013-75. Ime enote: Loška gora pri Zrečah – Grad Lušperk. Evidenčna številka enote: 10350.

krajevna oznaka: pod gradom Lušperk – *sub Arce Lushperk*.⁷⁷ Na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja razvaljeni grad ni označen in spremno besedilo ga ne omenja.⁷⁸ Drugače kakor sosednja gradova Freudenberg in Jamnik pa je z imenom *Luschberg* in shematičnim prikazom talne zasnove razvaline označen v mapi franciscejskega katastra iz leta 1824.⁷⁹ Pesimistična napoved pisca gesla o Loški gori v Krajevni leksikonu Dravske banovine, da bodo razvaline gradu kmalu izginile, se ni uresničila.⁸⁰ Dandanes so razvaline v glavnem še vedno takšne, kakršne sta v 20. stoletju opisala in dokumentirala ugledna slovenska umetnostna zgodovinarja in konservatorja dr. Avguštin Stegenšek (1875–1920) in dr. Ivan Stopar (roj. 1929).⁸¹ Od leta 2013 so ostaline gradu razglašene za kulturni spomenik.⁸²

Razvaljeni grad Lušperk v mapi franciscejskega katastra iz leta 1824 (SI AS 177/C/F/C216).

Situacija območja gradu Lušperk na sodobnem lidarskem posnetku (http://gis.arso.gov.si/evode/profile.aspx?id=atlas_voda_Lidar@Arso).

STAVBNOZGODOVINSKA ANALIZA OSTANKOV GRADU LUŠPERK

Ostanki gradu Lušperk stojijo na strmem, razglednem in z gozdom pokritem griču, na desnem bregu Dravinje, severozahodno od sotočja Dravinje in Ljubnice in središča vaške naselbine Loška gora pri Zrečah. Dostopni so stezi na grebenu, ki se sprva strmo in nato čedalje bolj položno dviguje od sotočja Dravinje in Ljubnice, ali po vijugasti a položnejši poti, ki se v dolini Ljubnice odcepi od ceste proti Vitanju in do cilja pripelje mimo moderniziranih kmečkih hiš s številkami Loška gora 8, 9, 10 in 11 na jugozahodni strani grajske vzpetine. Omenjene hiše najverjetneje deloma stojijo na lokaciji nekdanje srednjeveške grajske gospodarske pristave, od katere pa ni vidnih več nobenih sledov.

Razvaljeni grad je postavljen na kopasto izoblikovanem vrhu griča, ki je vplival na koncentrično obliko grajske zasnove. Kopo z grajsko stavbo so na severozahodni strani z umetnim prečnim jarkom, dolgim približno 30 metrov, širokim približno 15 metrov in potekajočim v približno ravni črti, ločili od grebena, iz katerega se dviguje kopa.⁸³ Onkraj jarka je viden manjši plato, kjer je bilo najverjetneje grajsko predgradje z enim ali (manj verjetno) več manjšimi lesenimi gospodarskimi poslopji. Grajski kompleks je bistveno manjši od kompleksa sosednjega gradu Freudenberg, kar kaže, da je imel nedvomno manjši pomen. Razvaline so še vedno tako obsežne, da kljub fragmentarnosti omogočajo dovolj zanesljivo interpretacijo prvotne grajske zasnove iz 13. stoletja. Grajski kompleks je bil sestavljen iz dominantnega utrjenega grajskega jedra vrh kope in predgradja na deloma platojsko izravnani površini severozahodno od grajskega jedra. Grajsko jedro je bilo sestavljeno iz visokega obodnega obzidja, cisterne za zbiranje vode in prosto stoječe glavne grajske stavbe na notranji strani obzidja. Do grajskega jedra so bile speljane poti iz treh strani; ena je vodila proti zahodu in je povezovala grad z omenjeno pristavo in cesto proti Vitanju, druga je vodila proti vzhodu in je povezovala grad čez greben z dolino reke Dravinje, tretja pa je ob severovzhodni stranici obzidja in severovzhodnem koncu prečnega jarka vodila proti severozahodu in je povezovala grajsko jedro s predgradjem in hribovjem med Dravinjo in Hudinjo.

Hiše na jugozahodni strani grajske vzpetine so najverjetneje nastale na lokaciji nekdanje srednjeveške grajske gospodarske pristave.

Območje nekdanjega grajskega predgradja, severozahodno od gradu in prečnega obrambnega jarka.

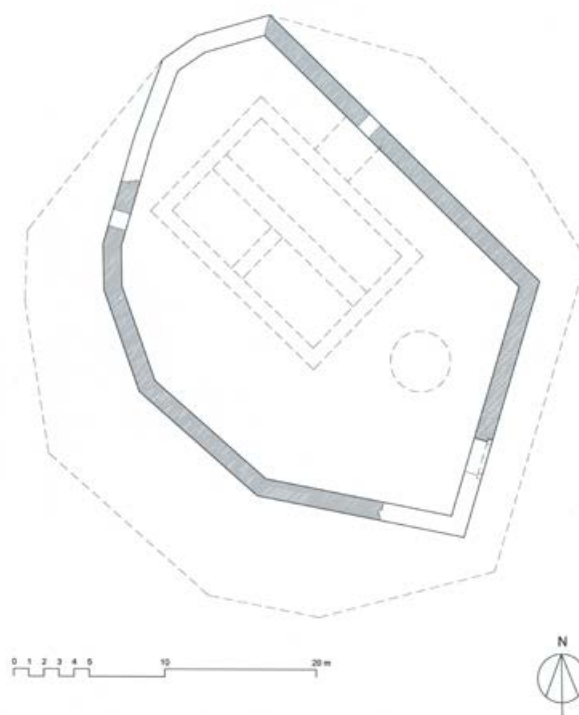

Pogled z območja nekdanjega predgradja proti prečnemu obrambnemu jarku in gradu oziroma grajskemu jedru.

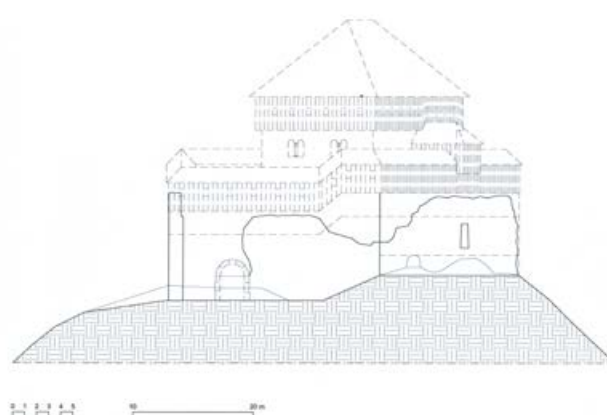
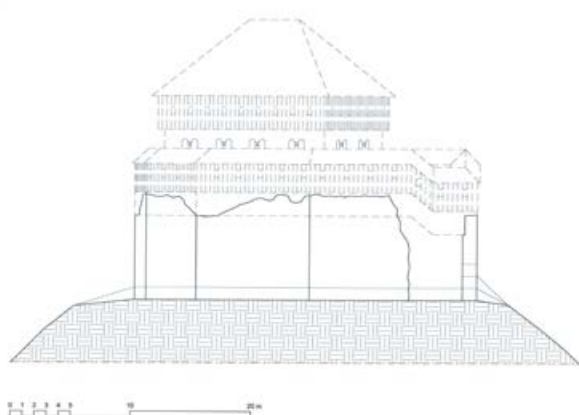
Pogled na razvaline gradu Lušperk z vzhodne strani.

⁸³ Primerjaj Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 76 (z zmotno navedbo, da je jarek grad obdajal; jarek je bil nedvomno zgolj na severozahodni strani gradu.).

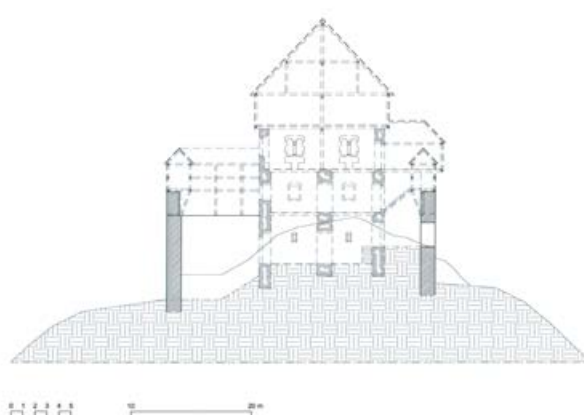
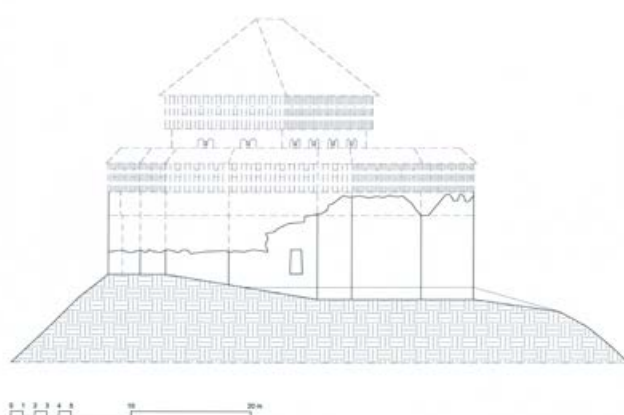

Tloris gradu Lušperk. Risal Igor Sapač. Šrafirano je označeno zidovje, ki je ohranjeno skoraj do prvotne višine. Nepočrnjeno so označeni deli obodnega obzidja, ki so ohranjeni samo v temeljih. Črtkane črte znotraj obzidja kažejo položaj zasute cisterne za vodo in zidov grajskega jedra, ki jih je mogoče slutiti pod rušo. Črtkane črte zunaj obzidja kažejo rob umetno izravnane platoja, na katerem je postavljen grad.

39

Izris ostankov gradu z juga in vzhoda s poskusom rekonstrukcije nekdanjih višinskih razmerij. Risal Igor Sapač

Izris ostankov gradu s severozahoda in prečni prerez proti severozahodu s poskusom rekonstrukcije nekdanjih višinskih razmerij. Risal Igor Sapač.

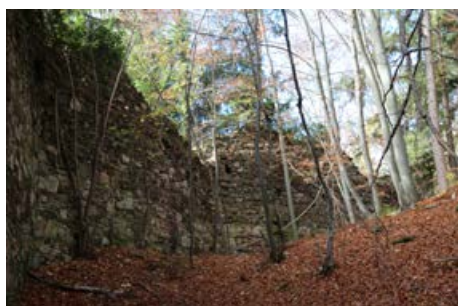
Ostanki vzhodne in jugozahodne stranice grajskega obodnega obzidja. Pogleda z zunanje strani.

Močno in dokaj visoko obodno obzidje grajskega jedra je razpoznavno še v celotnem tlorisnem poteku. Še najbolj je zabrisano na območju nekdanjega jugovzhodnega vogala, kjer je bil v vzhodni obzidni stranici tudi glavni grajski portal.⁸⁴ V precejšnji meri je porušeno tudi na severozahodni strani. Tlorisna oblika obzidja je nepravilni deveterokotnik, ki se zaradi dveh zelo kratkih in neizrazitih stranic približuje sedemkotniku. Izhodiščni kompozicijski lik za talno zasnovo obodnega obzidja je bil pravokotnik v izmeri približno 35 × 23 metrov, ki pa so ga zaradi nujnega prilagajanja konfiguraciji terena vrh skalne kope spremenili v nekoliko nenavadno poligonalno obliko.⁸⁵ Kljub temu zasnova obzidja še vedno dovolj dobro kaže, da so grad Lušperk zasnovali po vzoru značilnih srednjeevropskih ministerialskih obodnih gradov iz 12. in 13. stoletja. Obzidje v pretežni meri še vedno sega skoraj do prvotne zidane višine, okoli 9 metrov nad nivojem praga vhodnega grajskega portala. V spodnjem delu, do višine okoli 7 metrov nad nivojem praga vhodnega grajskega portala, je v glavnem povsod debelo približno 120 centimetrov. V zgornjem delu, približno 2 metra pod vrhom, ima vodoravno zidno polico, široko približno 20 centimetrov, na katero je debelina zidovja zmanjšana na približno 100 centimetrov. Tik nad zidno polico so v zidovju ponekod vidne luknje kvadratnega prereza, ki segajo skozi vso debelino obzidja. To so tramovnice, ki dokazujejo, da je bila na vrhu obzidja že na začetku postavljena lesena obrambna galerija, široka najverjetneje okoli 2 metra in spodaj, na notranji strani obzidja, konzolno podprta z lesenimi tramiči.⁸⁶ Tovrstne pokrite lesene obrambne galerije so bile na obodnih obzidjih gradov v 12. in 13. stoletju zelo pogoste, pozneje, v 14. in 15. stoletju, pa so jih največkrat nadomestili z zidanimi cinami in prsobrani ter tako zagotovili boljšo obrambo pred obstreljevanjem z ognjenim orožjem. Lušperško grajsko obodno obzidje ni bilo povsod enako visoko; največji del vzhodne obzidne stranice ob nekdanjem glavnem grajskem portalu je za 150 centimetrov nižji od ostalih obzidnih stranic in za prav toliko je nižji tudi nivo vodoravne zidne police na notranji strani te obzidne stranice. Najverjetneje je bil za toliko nižji tudi vzhodni konec južne obzidne stranice, ki se je navezoval na vzhodno obzidno stranico, a je sedaj do tal porušen. Obzidje ob jugovzhodnem vogalu obzidja in glavnem portalu je bilo nižje, ker je tam nižji tudi nivo skalne podlage vrh kope. Odstopanja od enotne zasnove

Značilna struktura zidave vzhodnega vogala in severovzhodne stranice obodnega obzidja. Vidne so novejšje poškodbe.

Pogleda na južni in zahodni del grajskega obodnega obzidja z dvoriščne strani.

Pogleda iz zunanje strani na severovzhodno in severozahodno trapezasto odprtino v grajskem obzidju. Ob severovzhodni odprtini so v zidovju vidne številne luknje – odrnice nekdanjih gradbenih odrov iz 13. stoletja.

83 Primerjaj Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga, str. 76 (z zmotno navedbo, da je jarek grad obdajal; jarek je bil nedvomno zgolj na severozahodni strani gradu.).

84 Na tlorisnih načrtih gradu, ki sta jih objavila dr. Avguštin Stegenšek in dr. Ivan Stopar, je domnevni potek obzidja na jugovzhodni strani napačno vrisan; namesto približno pravokotnega zaloma obzidja je zmotno predviden poševno prisekan vogal. Glej: Stegenšek, Konjiška dekanija, str. 93; Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture, str. 45; Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga, str. 76.

85 Podobna je, denimo, problematika osnovne talne zasnove gradu Rajhenburg v Brestanici iz 12. stoletja, kjer so prav tako zaradi prilagajanja konfiguraciji terena idealni pravokotnik spremenili v mnogokotnik.

86 Primerjaj: Stegenšek, Konjiška dekanija, str. 94–95; Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture, str. 45; Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga, str. 75–76 (z nekaterimi zmotnimi ugotovitvami).

87 Primerjaj zmotno ugotovitev v: Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture, str. 45; Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga, str. 75.

88 Dr. Avguštin Stegenšek je v nasprotju z dr. Ivanom Stoparjem pravilno ugotovil lokacijo glavnega grajskega portala. Zmotno se mu je zapisalo, da je bil glavni vhod na jugozahodnem, namesto jugovzhodnem vogalu. Glej: Stegenšek, Konjiška dekanija, str. 94.

obzidja sta vidni tudi na dveh mestih na notranji strani; na jugozahodni in severovzhodni obzidni stranici v širini približno trimetrskega pasu obzidje v zgornjem delu ni stanjšano in tam je zidna polica prekinjena. V spodnjem delu obzidja, kjer severovzhodni trimetrski pas, je obzidje prebito z manjšo odprtino nenavadne trapezaste oblike. Ta odprtina je približno 2 metra nad tlemi ob zunanji stani obzidja, oblikovana skoraj povsem utilitarno, brez obrob, visoka približno 2 metra, spodaj široka približno en meter, zgoraj zaključena z ravno preklado iz kamnitih plošč in z ostenjem pravokotno usekana v obzidje. Enaka, a malce slabše ohranjena odprtina je tudi v severozahodni obzidni stranici; nad njo je vrh obzidja porušen in ni mogoče ugotoviti ali je tudi tam obstajal trimetrski nestanjšani obzidni pas. Na levem robu severovzhodne odprtine je dobro vidna zaplata belega apnenega ometa, ki dokazuje, da je bilo obzidje tik do roba odprtine ometano in da je bila odprtina najverjetneje takoj po gradnji obzidja s sprednje strani zaprta s tankim ometanim zidom. Odprtini torej nikakor ni mogoče interpretirati kot nekdanja vhoda skozi obzidje.⁸⁷ Vse kaže, da sta bila to značilna grajska skrivna izhoda; ob preteči nevarnosti je bilo najverjetneje samo okoli 10 centimetrov tanko steno na koncu niše, ki je bila na zunanji strani obzidja povsem zakrita z ometom, zlahka predreti in se rešiti na plano. Podobna skrivna izhoda sta v slovenskem prostoru ohranjena na razvaljenih gradovih Kamen pri Begunjah na Gorenjskem in Lož na Notranjskem; postavljena sta, enako kakor na Lušperku tako, da jih sovražnik, ki je napadal glavni grajski portal, od tam ni mogel opaziti. Glavni portal je bil umeščen na južni konec vzhodne obzidne stranice.⁸⁸ Sedaj je od njega ohranjeno samo desno ostenje, na levi strani pa je obzidje do tal podrto in kaže, da so ga podrli nasilno, najverjetneje v vojaški akciji. Prag portala je sedaj skrit pod približno en meter visokim nasutjem. Portal je bil najverjetneje širok 2 metra, visok okoli 3 metre in na vrhu polkrožno zaključen. Vse kaže, da je bil njegov okvir, tako kakor pri večini srednjeveških gradov, izdelan iz kamnoseško obdelanih pravilnih kamnitih blokov; na sprednji strani desnega ostenja je vidna sled iztrganega okvira. Negativ je globok 30 centimetrov in širok 20 centimetrov, kar kaže, da je imel okvir iz kamnitih blokov najverjetneje pravokotni prerez v izmeri 30 × 40

centimetrov. Pravilnih kamnitih blokov na gradu Lušperk dandanes sicer ni več mogoče videti. Vsi zidovi so sestavljeni iz na sprednji strani grobo obdelane zelo trde prakamenine; kamen so z lomljenjem najverjetneje v glavnem pridobili kar iz jarka, ki so ga umetno usekali v greben tik za grajsko kopo. Lomljenci so med seboj povezani z močno apneno malto, ki dobro kljubuje času že več kakor sedem stoletij, in brez posebnega reda, a v glavnem v vodoravnem položaju in tesno skupaj, položeni v debelejši izravnane medsebojno ločene vodoravne plasti. Že zgoraj smo ugotovili, da ta značilna kompartmentna struktura zidave kaže, da je obzidje nastalo v obdobju, ko je romaniko pri nas v arhitekturi nadomestila (zgodnja) gotika, torej sredi ali verjetneje v drugi polovici 13. stoletja.⁸⁹ Zanimivo je, da je isti način gradnje viden tudi na vogalih obzidja in da obzidje nima za 13. stoletje zelo značilnih ogelnikov v obliki skoraj povsem pravilnih kvadrov iz peščenjaka. O načinu zidave obzidja pričajo številne luknje odrnice, ki jih seveda ne gre zamenjevati s tramovnicami bolj pravilnih oblik in položajev.

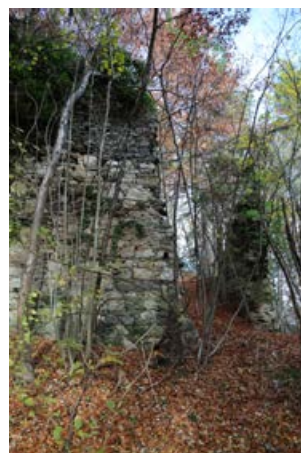
Pogled na zahodni del grajskega obodnega obzidja z lokacije nekdanjega palacija. Na levi strani je v zgornjem delu viden ostanek nestanjšanega dela obzidja, na desni strani spodaj pa poškodovana severozahodna trapezasta odprtina.

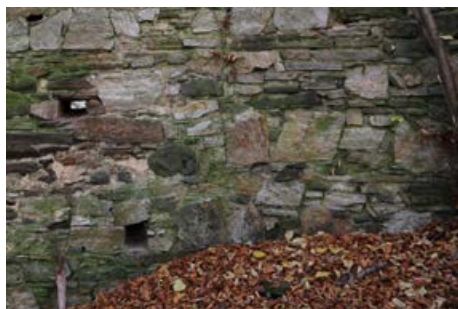
Zasuti ostanki zidovja nekdanjega grajskega palacija na najvišjem delu grajske vzpetine. Pogleda proti severovzhodu in jugovzhodu.

42

Notranja stran obodnega obzidja gradu Lušperk kaže, da nanjo ni bilo prislonjeno nobeno zidano poslopje. Grajski palacij se torej ni, tako kakor pri večini primerljivih ministerialskih gradov, prislanjal na eno izmed obzidnih stranic, marveč je stal prosto znotraj obzidane površine. Lokacijo glavne grajske bivalne stavbe – palacija – je ugotovil že dr. Avguštin Stegenšek na začetku 20. stoletja. Takrat je bil viden še ostanek jugozahodnega zidu tega poslopja.⁹⁰ Sedaj zidovje palacija ni več vidno, a ga je mogoče še vedno dobro slutiti pod rušo.⁹¹ Vse kaže, da je sedaj talna površina nekdanjega palacija do približno 3 metre visoko zasuta z ruševinskim materialom. Palacij je stal na višji severni polovici grajskega dvorišča in postavili so ga na najvišjo točko grajske kope. Zaradi dvignjene lege je lahko prevzel tudi funkcijo glavnega grajskega obrambnega stolpa.⁹² Oblika ruševinske groblje kaže, da je imel palacij pravokotno talno ploskev v izmeri približno 10,4 × 15 metrov. Daljši stranici sta bili vzporedni z najdaljšo severovzhodno stranico obodnega obzidja, ki je bila z notranjim licem za 3 metre odmaknjena od palacija. Obodne stene palacija so bile spodaj debele približno en meter. Dobro je opazno, da je bil palacij v notranjščini z vzdolžno predelno steno, debelo kar 1,3 metre, razdeljen na dve enaki podolžni polovici.⁹³ Jugozahodna polovica je bila s prečno steno še dodatno predeljena na dva približno enaka prostora. Palacij je imel torej podobno talno zasnovo kakor večina drugih grajskih palacijev v 12. in 13. stoletju, ki so v povprečju široki 10 metrov in dolgi 20 metrov. Tovrstni palaciji so bili večinoma dvonadstropni. Tudi za lušperški palacij smemo z veliko gotovostjo zapisati, da je imel nad pritličjem še dve nadstropji in da je torej njegovo zidovje segalo v višino približno 11 metrov nad tlemi pritličja. Prag vhoda v pritličje je

Lokacija nekdanjega glavnega grajskega portala ob jugovzhodnem vogalu obzidja in ostanek desnega ostenja portala z negativom iztrganega kamnitega okvira.

89 Primerjaj zmotno ugotovitev, da je zidava lušperškega obzidja romanska v: Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture, str. 45; Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga, str. 75–76.

90 Stegenšek, Konjiška dekanija, str. 94.

91 Primerjaj: Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture, str. 45; Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga, str. 75–76.

92 S tega vidika smemo lušperški palacij primerjati z značilnimi glavnimi stanovanjsko-obrambnimi stolpi angleških gradov (keep) in francoskih gradov (donjon). Takšni stolpi, ki združujejo funkcije bergfridov in palacijev, so bili na območju nemškega cesarstva, kamor je spadal tudi skoraj ves sedanji slovenski prostor, redki.

93 Podobna vzdolžna delitev pritličja pravokotnega srednjeveškega grajskega bivalnega poslopja, postavljenega sredi obzidanega dvorišča, je dokumentirana na gradu Pišce na Kozjanskem in na Gradišču oziroma Nagliškem stolpu v Starem trgu pri Ložu. Na gradu Pišce so pritličje iz 13. stoletja z vzdolžno steno šele sekundarno razdelili na dva podolžna prostora. Čas nastanka predelne stene v Nagliškem stolpu ni znan; ostanke stavbe s pravokotno talno ploskvijo v izmeri 13,1 × 9,2 metra je leta 1939 izkopal arheolog Walter Schmid in jo interpretiral kot srednjeveško plemiško bivališče. Na osnovi najdb jo je datiral v čas med 14. in 16. stoletjem. Stavbo je obdajalo obzidje na pravokotni talni ploskvi v izmeri 29,6 × 15,9 metrov. Obzidje je bilo na treh vogalih okrepljeno z izstopajočimi pravokotnimi stolpi. Drugače kakor Lušperk in Pišce je bil Nagliški stolp sprva samo stolpasti dvor, ki so ga najverjetneje šele v obdobju turških vpadov, okoli leta 1500, obdali z obzidjem in mu dali podobo pravega utrjenega gradu. Glej: Predovnik, Slovenska arheologija, str. 415.

94 Sledovi takšne lesene obrambne poletaže iz 13. stoletja so dobro vidni na stolpu Baierdorf na avstrijskem Štajerskem. V 17. stoletju je imel takšno konstrukcijo tudi srednjeveški stolpasti palacij gradu Žusem, ki je dokumentiran na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681.

95 Za streho stolpastega dvora na Koblju primerjaj: Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture, str. 129. Značilne oblike streh srednjeveških gradov na Slovenskem so dobro dokumentirane na poslikavah srednjeveške kapele gradu Turjak na Dolenjskem, ki so najverjetneje nastale okoli leta 1460. Zgovorna je tudi upodobitev strehe glavnega stolpa gradu Arcano v Furlaniji iz prve polovice 15. stoletja. Glej: Miotti, I sette castra, str. 94.

96 Za primerjavo lahko služijo lesene kladaste stopnice iz 13. stoletja v stolpu Baierdorf na avstrijskem Štajerskem.

Značilna kompartmentna struktura kamnite zidave iz druge polovice 13. stoletja na notranji (levo) in zunanji (zgoraj) strani grajskega obodnega obzidja.

bil zaradi dvigajočega se terena vrh skalne kope najverjetneje približno 3 metre nad pragom glavnega grajskega portala v obodnem obzidju in morda je bila do njega ob jugozahodni fasadi speljana zidana rampa. Manj verjetno se zdi, da je bil vhod v palacij na jugovzhodni strani, ker je bila tam blizu fasadne stene cisterna za zbiranje vode; sedaj je zasuta, a njeni sledovi so na terenu še opazni. Vsekakor pa ni verjetno, da bi bil vhod v palacij na severozahodni ali severovzhodni strani, ker je obodno obzidje preveč utesnjevalo dostop do njiju. Ugotovili smo že, da je palacij zaradi dvignjene lege prevzel tudi vlogo glavnega grajskega obrambnega stolpa. Zaradi te funkcije smemo domnevati, da je imel na vrhu, nad drugim nadstropjem, še leseno podstrešno obrambno poletažo, visoko morda poltretji meter.⁹⁴ Palacij je gotovo zaključevala strma štirikapna slemenasta streha, pokrita s škodlami in podobna tisti na bližnjem stolpastem dvoru Kebelj.⁹⁵ Etaže v notranjščini palacija so bile gotovo vertikalno predeljene z neometanimi lesenimi tramovnimi stropi. Sklepati smemo, da je bil strop pritličja približno v višini zidne police obodnega obzidja. Glede na analogije smemo sklepati, da je bila v prvem ali (verjetneje) drugem nadstropju velika (viteška) dvorana, ki je obsegala celotno tlorisno površino palacija. Najverjetneje so jo ogrevali s kaminom. Prvo nadstropje je bilo morda tako kakor pritličje predeljeno na dva ali tri prostore. Etaže so gotovo povezovale preproste lesene kladaste stopnice, kakršne so bile značilne za večino ministerialskih gradov v 12. in 13. stoletju.⁹⁶ Struktura zidave sten palacija je bila najverjetneje enaka strukturi zidave obodnega obzidja.

Notranje stene in fasade palacija so bile gotovo ometane z belim tankim grobo zglaženim apnenim ometom, ki je pokrival tudi obzidje. Predelni steni v pritličju kažeta, da sta imeli krajši fasadi palacija najverjetneje po dve okenski osi in daljši steni, tudi glede na dolžino, največ štiri osi. Pritličje, ki je gotovo služilo predvsem kot shramba in gospodarski prostor, je bilo najverjetneje osvetljeno samo z ozkimi pokončnimi pravokotnimi linami z navznoter lijakasto razširjenim ostenjem. Glavni portal palacija je bil najbrž podoben glavnemu portalu v grajskem obzidju. Prvo nadstropje so po analogijah sodeč osvetljevala pravokotna okna, zaprta z notranje strani z lesenimi loputami. Glavno dvorano so morda osvetljevale bife romanskih ali zgodnjegotskih oblik.

Gotovo je imel palacij tudi stranišče – abort oziroma skrivno čumnato. Ker je stal sredi dvorišča najverjetneje niso oblikovali značilnega lesnega fasadnega konzolnega pomola – ajžlja. Grajska stranišča so praviloma nameščali nad odročnimi mesti. Najbolj verjetno se zdi, da je s straniščem povezana omenjena pasovna trimetrška odebelitev v zgornjem delu notranje strani severovzhodne stranice obodnega obzidja; morda je opirala krajšo mostno konstrukcijo, ki je povezovala drugo nadstropje palacija z obzidjem. Na koncu te mostne konstrukcije je bilo domnevno nameščeno suho stranišče.⁹⁷ Najbrž ni naključje, da so prav pod domnevnim straniščem uredili severovzhodni skrivni izhod; sovražnik je to mesto gotovo zaobšel. Zdi se, da je eno stranišče spričo takratnih higienskih normativov zadostovalo in da je bil na drugi strani palacija ob odebeljenem vrhnjem delu jugozahodne stranice obodnega obzidja morda urejen zgolj dostop na obzidni leseni obrambni hodnik.⁹⁸

Dr. Ivan Stopar je pred štirimi desetletji ugotavljal, da je zasnova gradu Lušperk posebna in da se v okviru srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem izmika konkretnější tipološki razvrstitvi.⁹⁹ V okviru te študije opravljena natančnejša stavbnogodovinska analiza kaže, da je mogoče Lušperk dovolj dobro uvrstiti med značilne obodne grajske zasnove iz 12. in 13. stoletja v srednjeevropskem prostoru in da nikakor ni mogoče pritrditi tezi, da je stavbna zasnova Lušperka bližje značilnim protiturškim tabornim utrdbam, kakor pravim plemiškim gradovom. Od značilnih obodnih gradov se razlikuje predvsem po tem, da njegov palacij ni neposredno prislonjen na obodno obzidje in da ima do neke mere značaj samostojne visoke utrjene hiše. Konfiguracija terena je terjala večkrat zalomljen potek obodnega obzidja in zato tudi samostojni palacij sredi obzidane dvoriščne površine. Brez predhodno opravljenih ustreznih arheoloških raziskav moremo zgolj ugibati, ali so palacij zgradili malce pred obzidjem. Če je to bilo resnično tako, je šlo zgolj za etapno uresničevanje zastavljenega projekta; celota dovolj jasno kaže, da je rezultat enotnega koncepta iz 13. stoletja. Kot takšna je v slovenskem okviru dobro primerljiva z nekaterimi drugimi grajskimi zasnovami iz 13. stoletja; zlasti z gradovoma Žusem in Pišece na Kozjanskem, morda s porušenim gradom Kozji rep na mariborskem Pohorju,¹⁰⁰ deloma pa tudi z gradovi Hompoš pri Mariboru,¹⁰¹ Gamberk v Zasavju, Mirna in Ortnek na Dolenjskem ter Kostel ob Kolpi. Lušperk je v okviru slovenske grajske zapuščine zelo zanimiv kot primer majhnega in pozno zgrajenega ministerialskega gradu, ki s svojo arhitekturo zasnovo povezuje večje ministerialske gradove in neutrjene stolpaste dvore; na eni strani ga je mogoče, denimo, dobro primerjati s krškim gradom Podsreda na Kozjanskem, na drugi strani pa tudi s krškim stolpastim dvorom Kebelj na Pohorju.¹⁰²

Na Lušperku, drugače kakor na sosednjem gradu Freudenberg, torej ni mogoče opaziti, da je grajski kompleks nastal postopno, v več stavbnih fazah. Dovolj dobro pa je opazno, da se je življenje na njem ustavilo z nasilnim vojaškim porušenjem v času celjsko-habsburške fajde v tridesetih letih 15. stoletja. Grajsko obodno obzidje je bilo zgrajeno zelo kakovostno in po skoraj šestih stoletjih nezadržnega propadanja v glavnem še vedno sega skoraj do prvotne višine. Samo na dveh koncih je porušeno skoraj do temeljev in glavni grajski portal je iztrgan iz zidu. To gotovo ni naključje. Vse kaže, da je bil jugovzhodni vogal obzidja ob glavnem portalu nasilno v celoti podrt oziroma dobesedno

Severovzhodna trapezasta odprtina z dobro vidnimi sledovi apnenega ometa iz 13. stoletja na levi strani.

97 Za analogijo lahko služijo stranišča, ki jih na meščanskih hišah ob reki Ljubljanici kaže velika perorisna upodobitev Ljubljane, izdelana v sedemdesetih letih 17. stoletja v okviru grafične delavnice Janeza Vajkarda Valvasorja. V zidani obliki je primerljivo stranišče dokumentirano na gradu Forhtenek blizu Šoštanja. Opozoriti je smiselno tudi na Valvasorjevo upodobitev gradu Novi grad v Brkinih.

98 Primerljiva povezava z mostovžem med palacijem sredi dvorišča in obodnim obrambnim obzidjem je domnevno v 15. in 16. stoletju obstajala na gradu Mirna na Dolenjskem. V 17. stoletju so zgradili zidani vezni mostovž.

99 Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture, str. 45. Primerjaj: Jakič, Vsi slovenski gradovi, str. 198–199.

100 Grad Kozji rep je nastal v 13. stoletju vrh kope na sedanji lokaciji Stari grad nad Framskim potokom, zahodno od Oddelka za pljučne bolezni Univerzitetnega kliničnega centra Maribor. Opuščen je bil že pred letom 1296. Schloßer, Starigrad und sein Meierhof am Bacher, str. 253–256; Kos, Vitez in grad, str. 303–304; Jakič, Vsi slovenski gradovi, str. 171 (z navedbo napačne lokacije gradu).

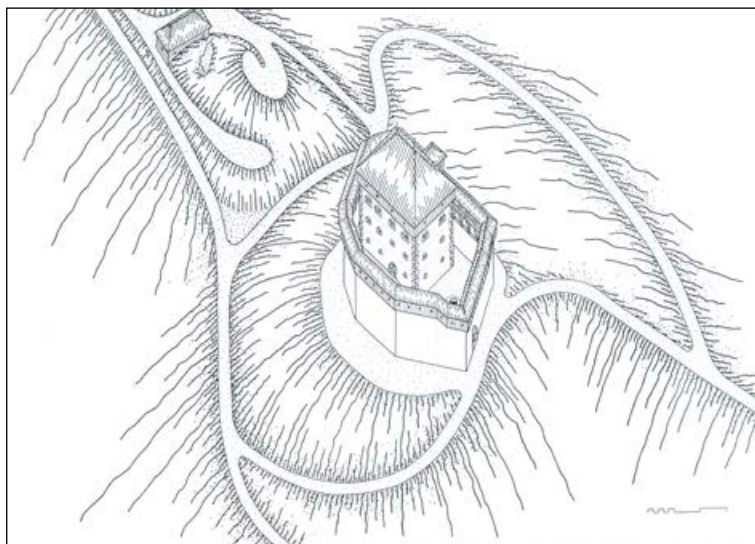
101 Grad Hompoš je bil od poznega 13. stoletja prav tako kakor Lušperk v posesti gospodov Mariborskih, a Lušperk so zgradili še preden so gospodje Mariborski pridobili Hompoš. Zato je primerjava stolpastih palacijev iz 13. stoletja na Hompošu in Lušperku smiselna zgolj iz oblikovnega vidika. Primerjaj: Sapač in Sapač, Stavbna zgodovina in prenova gradu Hompoš, str. 211–262, 782–783.

102 S stolpastim dvorom na Keblju (Zbegov grad) je mogoče primerjati palacij gradu Lušperk. Dvonadstropni stolpasti dvor Kebelj je nastal v 14. stoletju in ima pravokotno talno ploskev v izmeri 9 × 12 metrov ter poldrugi meter debele zidove. Vhod vanj je v pritličju, a malce nad nivojem okoliškega zemljišča. Pritličje osvetljujejo ozke line, nadstropji pa gotška pravokotna biforna okna v nišah z zidanimi obstenskimi klopni. Drugo nadstropje je opremljeno z zidanim konzolnim stranišnim pomolom – ajžljem. Vidni so tudi ostanki kamina, ki je ogreval veliko dvorano. Drugo nadstropje ni imelo predelnih sten, pritličje in prvo nadstropje pa so na po tri prostore delile lesene stene. Glej: Stegenšek, Konjiška dekanija, str. 140; Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture, str. 127–130; Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga, str. 57–59; Stopar, Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens; Höfler, Gotika v Sloveniji, str. 398 (avtor zapisa: Ivan Stopar); Makarovič, Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi, str. 143–205.

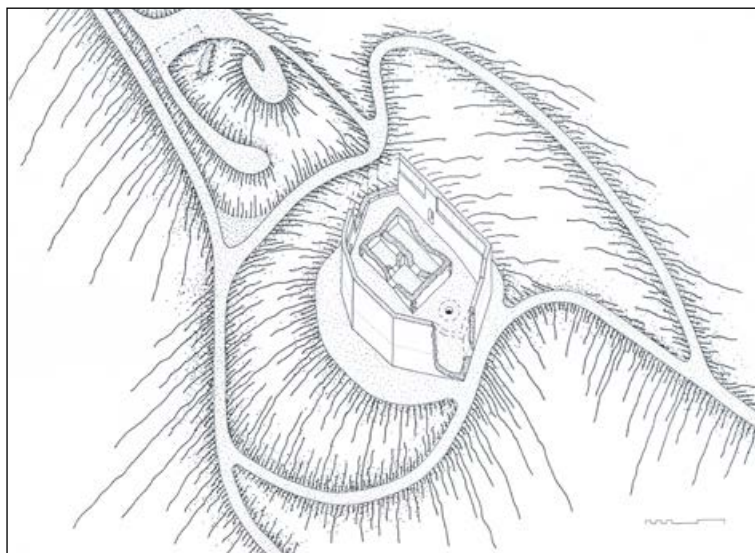
103 Zdi se, da so na podoben način med celjsko-habsburško fajdo uničili tudi polovico visokega glavnega stolpa gradu Šoštanj. Druga polovica še stoji.

104 Da so vojaki grofov Celjskih premogli in uporabljali tudi topove, dokazuje opisani napad na Ljubljano in Apfalterjev stolp na obrobju Ljubljane, nad današnjim dvorcem Tivoli oziroma Podturn, ki se je zgodil leta 1442. Glej: Krones, Die Freien von Saneck, II. del, str. 88–90; Kronika grofov celjskih. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia, str. 27; Fugger Germadnik, Grofje in knezi Celjski, str. 100.

odklan, najverjetneje s podstavljenim smodnikom.¹⁰³ Tudi porušeno obzidje na naravno najslabše zavarovani severozahodni strani, ob obrambnem jarku, je zgovorno; najverjetneje so ga razdejali s topovskim obstreljevanjem s platoja na drugi strani jarka.¹⁰⁴ Zatem, ko so celjski vojaki s širokima predrtinama na dveh ključnih točkah grajsko obzidje prepолоvili so najbrž sistematično s smodnikom razrušili tudi grajski palacij. Samo tako je mogoče pojasniti, da od palacija, drugače kakor od obzidja, ni obstala nobena visoka stena. Z načrtnim porušenjem dveh najpomembnejših delov obzidja in palacija so grad trajno onesposobili za obrambo in bivanje in nobene potrebe ni bilo, da bi podrli še preostanek obzidja. Zaradi razmeroma težavnega dostopa in trdnega zidovja pozneje okoliški prebivalci gradu niso izrabili za kamnolom.

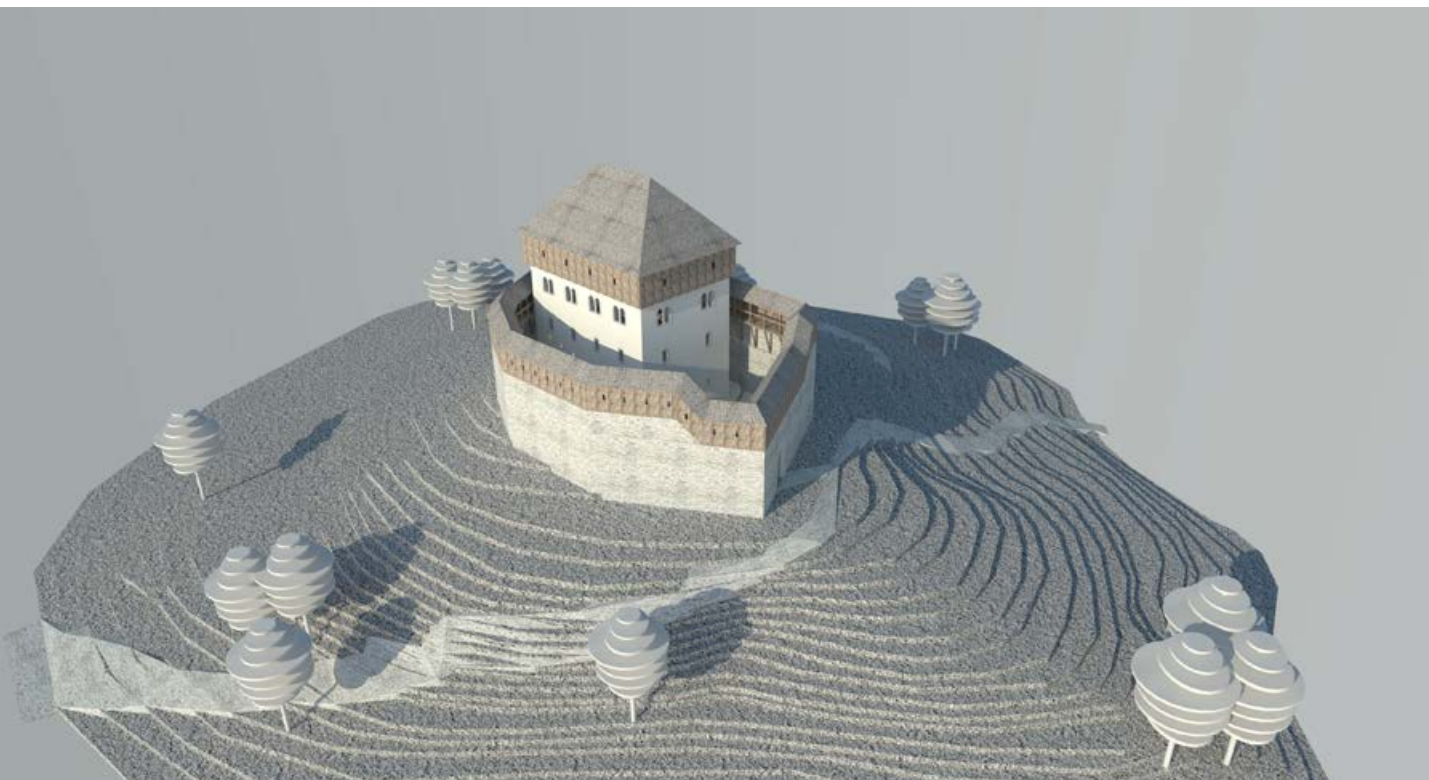

Grad Lušperk konec 13. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija. Risal Igor Sapač.

Razvaljeni ostanki gradu Lušperk v drugi polovici 15. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija. Risal Igor Sapač.

POSKUS REKONSTRUKCIJE PODOBE GRADU LUŠPERK PRED PROPADOM V 15. STOLETJU

46

Razvaline gradu Lušperk kljub fragmentarnosti poznavalcem grajske arhitekture ponujajo zanesljive podatke o nekdanji zasnovi srednjeveškega grajskega kompleksa. Z natančnim dokumentiranjem in analiziranjem vidnih ostankov ter z upoštevanjem ustreznih analogij je mogoče izdelati hipotetično rekonstrukcijo grajske podobe pred propadom v tridesetih letih 15. stoletja. Arhitekturni poskus rekonstrukcije, izveden s pomočjo makete in v grafični obliki na osnovi sodobne računalniške tehnologije, je namenjen preverjanju zapisanih hipotez in posredovanju sporočil o nekdanjem pomenu gradu najširši javnosti. Hipotetična rekonstrukcija v realistični obliki kaže grajsko celoto v času okoli leta 1300. Grad je postavljen vrh skalne kope ter sestavljen iz obodnega obzidja in stolpasto učinkujoče utrjene bivalne stavbe – palacija. Obzidje je grobo ometano, da skozi omet proseva struktura zidave, in na vrhu zaključeno s pokritim lesenim obrambnim hodnikom, ki je na zunanji strani obzidja zaprt z deskami, na notranji strani pa odprt. Poskus rekonstrukcije lesenega obrambnega hodnika je izdelan zlasti po vzoru hodnikov na gradu Trausnitz v Landshutu na Bavarskem v Nemčiji. Vzhodna stranica obzidja ob dokaj velikem glavnem grajskem portalu je malo nižja od drugih obzidnih stranic. Sredi obzidanega notranjega grajskega dvorišča je ob cisterni za zbiranje vode na pravokotni talni ploskvi postavljen dvoinpolnadstropni palacij. V pritličju ima ozke line, v nadstropjih pa večja pravokotna okna in romanske bifore. Zadnje osvetljujejo veliko viteško dvorano. Na severovzhodni strani palacija je predviden straniščni mostovž, ki sega čez obzidje. Zgoraj je palacij opremljen z leseno obrambno poletažo in strmo štirikapno skodlasto streho. Obrambna poletaža je zasnovana s pomočjo analogije: obrambne poletaže vrh utrjene cerkve v kraju Lauterbach na Saškem v Nemčiji.

Grafični prikaz in maketa: Aljaž Kolarič, Gorazd Krofl, Leon Novak

Pogled s severa

Pogled z vzhoda

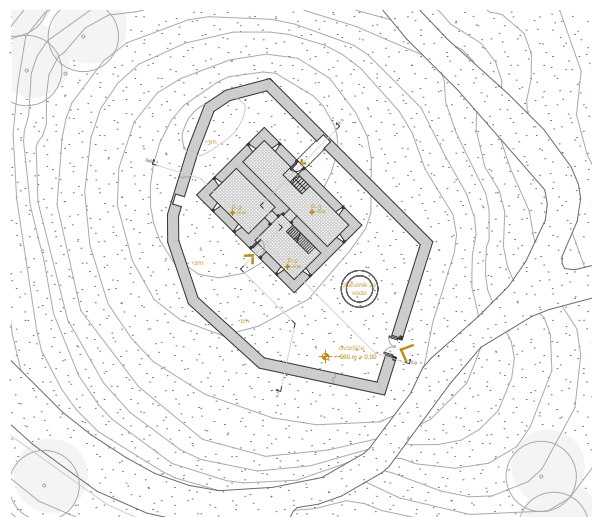
Pogled na grajski palacij sredi obzidanega grajskega dvorišča z jugovzhodne strani

Velika (viteška) dvorana v drugem nadstropju palacija

Pogled proti jugovzhodnemu vogalu grajskega dvorišča

Tloris pritličja

Pogled z zahoda

Pogled z juga

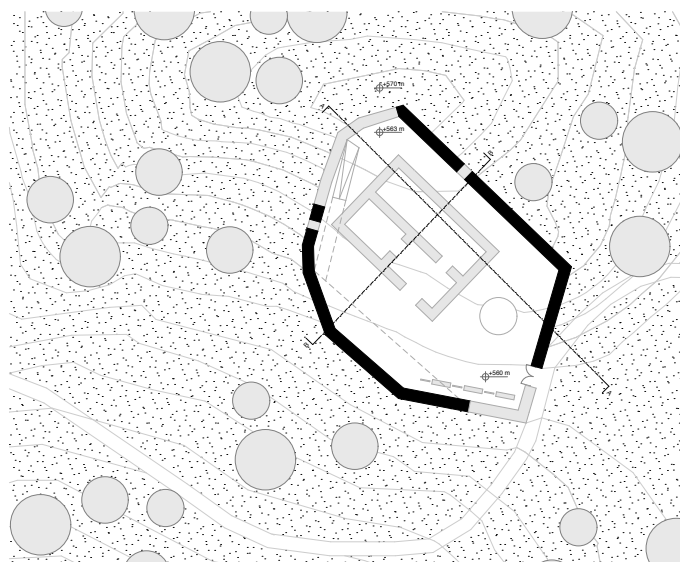
PREZENTACIJA RAZVALIN GRADU LUŠPERK

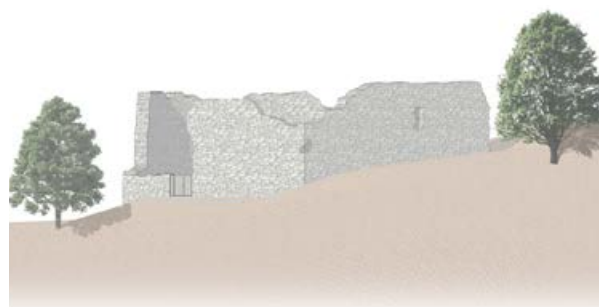
48

Razvaline gradu Lušperk so razglašene za kulturni spomenik in imajo velik kulturnozgodovinski pomen, saj predstavljajo specifičen manjši viteški grad iz 13. stoletja, ki je nekakšen vmesni člen med večjimi ministerialskimi gradovi in stolpastimi dvori. Pričajo tudi o začetkih intenzivnega poseljevanja prostora na stiku Pohorja in Dravinjske doline v 13. stoletju. Zaradi tega, razmeroma dobre ohranjenosti, slikovite lege in lokacije v bližini turističnih središč v Zrečah in na Rogli jih je smiselno raziskati s pomočjo arheoloških izkopavanj in nato sanirati ter prikazati – prezentirati – kot urejene razvaline. Arhitekturni predlog za prezentacijo predvideva, da se zidovje obzidja na poškodovanih mestih sanira in statično stabilizira. Gradbeni posegi se izpeljejo s kamnom, ki se bo pojavil med arheološkimi izkopavanji in z gradbeno tehnologijo primerno tisti iz 13. stoletja. Uporaba cementne malte zato ni dopustna. Pozidajo se razpoke in luknje, ki so nastale zaradi večstoletnega propadanja obzidja. Hkrati se z obzidja odstrani bršljan, ki naglo uničuje zidno substanco. V 15. stoletju porušeni delovi obzidja zaradi zgodovinske pričevalnosti v zvezi s celjsko-habsburško fajdo ni smiselno ponovno zgraditi; ti deli obzidja se pozidajo samo do takšne višine, da bo mogoče zaprtje razvaline in varovanje notranjega dvorišča pred vandalizmom. Načeloma je mogoče na delu obzidja na nivoju nekdanjih lesenih obrambnih hodnikov namestiti nov razgledni hodnik, ki pa ne sme prizadeti originalne zidne substance, zato mora biti montažen in zaradi potrebe po varovanju historične pričevalnosti zasnovan suvereno sodobno ter obenem dovolj nevpadljivo. Kot vzorec za njegovo oblikovanje lahko služijo primerljive rešitve v kompleksu dvorca Khislštajn v Kranju ali na gradu Posert v hrvaški Istri. Zidovje palacija se po opravljenih arheoloških izkopavanjih sanira z uporabo ruševinskega materiala in z minimalnimi posegi, ki naj zagotovijo statično stabilnost in berljivost tlorisne zasnove. Tudi na območju palacija je treba odstraniti vsa ruševinska nasutja in odkriti sedaj zasuta tla pritličja. Na dvorišču se prezentira tudi izkopana nekdanja grajska cisterna za zbiranje vode. Površina dvorišča se odkoplje do prvotnih nivojev in nato se tam postavijo enotno oblikovane informativne table in klopi za obiskovalce. Dostop na dvorišče skozi obzidje je mogoč izključno na lokaciji nekdanjega glavnega portala na jugovzhodni strani, kjer se namestijo nova varovalna vrata. Predgradje na severozahodu se uredi kot zazelenjena površina, namenjena tudi počitku obiskovalcev. Drevesa na območju gradu in grajske kope se zelo razredčijo, tako da postanejo grajske ostaline znova bolj vidne in da je znova omogočen pogled proti dolini Dravinje in Zrečam.

Grafični prikaz in maketa: Gregor Pukšič, Matjaž Rožec

Tloris

Pogled z vzhoda

Pogled z zahoda

Prikaz urejenih razvalin iz severozahodne strani

Dvoriščna stran z novim razglednim hodnikom

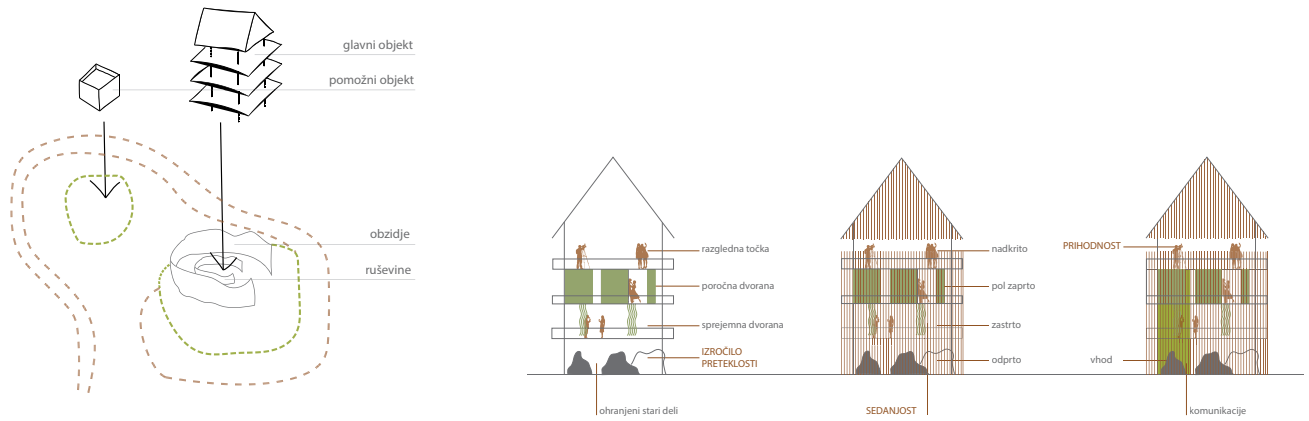
Dvoriščna stran z novim razglednim hodnikom in prezentiranimi ostanki palacija

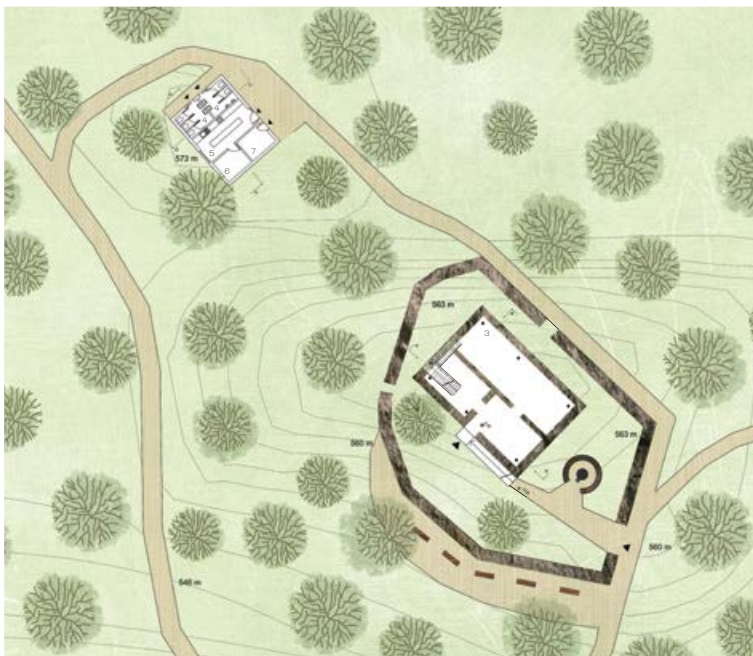
REVITALIZACIJA RAZVALIN GRADU LUŠPERK S POSTAVITVIJO NOVE STAVBE NAD OSTANKI GRAJSKEGA PALACIJA

- 50 Predlog za revitalizacijo razvalin gradu Lušperk z interpolacijsko postavitvijo nove nadomestne stavbe na lokaciji nekdanjega grajskega palacija je nadgradnja predloga za ohranitev in prezentacijo grajskih ostalin. Izhaja iz spoznanja, da je najboljši način varovanja kulturne in arhitekturne dediščine njena aktivna zaščita, tako da z vnosom primernih novih vsebin – revitalizacijo – zagotovimo trajno rabo in redno vzdrževanje. Postavitev nadomestne stavbe na lokaciji nekdanjega palacija je z vidika čistega ohranjanja grajskih ostalin sicer precej bolj tvegan poseg od njihove prezentacije z minimalnimi gradbenimi posegi, a po drugi strani lahko z vnosom novih vsebin bolje zagotovi njihovo redno vzdrževanje in dolgoročno preživetje. Prispeva lahko tudi k ponovni prepoznavnosti gradu v krajinski sliki. Glede na značaj grajskih razvalin in dejstvo, da so razglašene za kulturni spomenik, je smiselno razmišljati o njihovi revitalizaciji v okviru javnih dejavnosti, dostopnih najširšemu krogu ljudi. Najbolj primerno se zdi razvaline v celoti ohraniti in jih na čim manj destruktiven in čim bolj reverzibilen način dopolniti s stavbnim telesom, ki bi služilo kot zaščitni in interpretativni element nad ostalinami grajskega palacija in ki nebi povzročilo preveč obsežnih gradbenih posegov na območju razvalin. Arhitekturni predlog predvideva, da se zidovje obzidja in palacija po opravljenih arheoloških izkopavanjih statično sanira samo z najnujnejšim dodajanjem novega kamnitega zidovja. Na notranji strani obodnih zidov palacija se nato na čim manj destruktiven način izvedejo točkovni temelji in iz njih izhaja montažna odstranljiva jeklena konstrukcija nove nadomestne stavbe. Ta na dovolj abstrahiran način ponazori volumen in etažnost nekdanjega srednjeveškega palacija, ki je bil najverjetneje dvonadstropen in pokrit s strmo streho. Fasade nove nadomestne stavbe se oblikujejo z vertikalno postavljenimi lesenimi palicami, ki prispevajo k poenotenju volumna in prilagajanju interpolacije neposredni okolici gradu. Pritličje nadomestne stavbe ostane v glavnem prazno in nezaprto ter služi za dostop v nadstropji in predvsem za zaščito in prezentacijo arheološko izkopanih originalnih delov srednjeveškega palacija. Nadstropji se oblikujeta kot dvoranska napol zaprta prostora, v katerih je mogoče organizirati sprejeme, razstave, predavanja, komorne koncerte in poroke. Prvo nadstropje je zasnovano kot sprejemna dvorana, drugo pa kot prireditvena dvorana. Podstrešna poletaža pod strmo dvokapno streho, ki je zasnovana kot suverena sodobna interpretacija domnevne nekdanje strehe, se oblikuje kot atraktivno razgledišče. Takšna zasnova ima tudi močno simbolno sporočilo: prihodnost gradimo na temeljih preteklosti in iz preteklosti se dvigujemo v prihodnost. Ker si prizadevamo za spoštljiv odnos do stvaritev preteklih generacij, na območju razvalin nismo predvideli grobih posegov, povezanih s sodobnimi tehničnimi zahtevami. Zato je na ploščadi onkraj grajskega obrambnega jarka predviden še poseben paviljonsko zasnovan majhen pritlični servisni objekt za vzdrževanje razvalin in oskrbo obiskovalcev, v katerega je mogoče umestiti sanitarije, kuhinjo, shrambo in skladišče.

Shematski prikaz osnovnega koncepta za postavitev nove stavbe nad ostanki palacija gradu Lušperk

Situacijski prikaz s tlorisom pritličja

Pogled v sprejemno dvorano v prvem nadstropju

Vzdolžni prerez

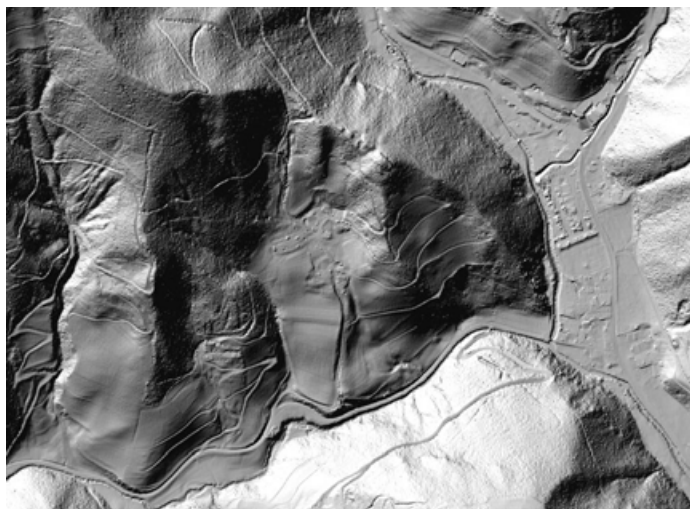
Severovzhodna fasada

Jugovzhodna fasada

UREDITEV ŠIRŠEGA OBMOČJA GRADU LUŠPERK

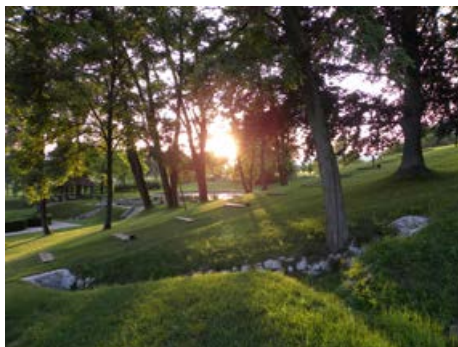
Širše območje gradu Lušperk na sodobnem lidarskem posnetku (http://gis.arso.gov.si/evode/profile.aspx?id=atlas_voda_Lidar@Arso).

52

Predlog za ureditev širšega območja gradu Lušperk dopolnjuje in nadgrajuje predloga za ohranitev in prezentacijo grajskih ostalin ter za njihovo revitalizacijo. Izhaja iz spoznanja, da je treba prezentirane in revitalizirane ruševine približati sodobnemu načinu življenja in tako omogočiti njihovo dostopnost, vzdrževanje in dolgoročno ohranitev. Grajska lokacija je že sedaj dokaj ustrezno povezana s svojo okolico in vključena v zreško krožno pohodno pot PP5, ki vodi čez vzpetino Golek, a prizadevati si je treba za še bolj optimalno navezavo na širše okolje ob stiku Pohorja in Dravinjske doline. Za obiskovalce grajskih ostalin je treba zagotoviti primernejše dostopne poti, parkirne površine in oskrbno središče. Najbolj delikatna naloga je ureditev parkirnih površin, ki jih ni mogoče zagotoviti na grajski vzpetini. Analiza širšega prostora je pokazala, da je mogoče urediti dve parkirišči; prvo na desnem bregu Dravinje, v bližini sotočja z Ljubnico, in drugo ob cesti proti Vitanju, ob odcepu grajske poti. Parkirišči se oblikujeta kot zazelenjeni in z lokalnimi tonalitnimi kockami tlakovani ploščadi. Od parkirišča ob mostu čez Dravinjo se za pešce uredi vzhodna pot do grajskih razvalin, ki je speljana po grebenu griča. Sedanja steza se deloma izravna, očisti in opremi s klopmi ter koši za smeti. Na začetku poti je smiselno postaviti leseno stopnišče, ki olajša vzpon čez strmo vznožje vzpetine. Zahodno pot od zaselka hiš s številkami Loška gora 8, 9, 10 in 11 je smiselno urediti tako, da bo po njej mogoče grad oskrbovati tudi z manjšimi vozili. Pot se izravna in tlakuje z lokalnimi tonalitnimi kockami. Opuščeno kmečko hišo na območju nekdanje pristave zahodno pod gradom je mogoče preurediti v središče za oskrbo grajskega območja in obiskovalcev z recepcijo, sanitarijami, kavarno, tehničnimi prostori in razstaviščem o gradu Lušperk. Na območju predgradja, na severozahodni strani obrambnega jarka, je mogoče za zaščito obiskovalcev pred dežjem, vetrom in sončno pripeko urediti manjšo montažno zaščitno lopo v obliki paviljona. Drevesa na grajski vzpetini se razredčijo, tako da postanejo grajske ostaline znova bolj vidne in prepoznavne v krajinski sliki ter da je z njih omogočen širok razgled na dolino Dravinje.

Dostopne poti do gradu.

Ob grajskem zidovju je treba odstraniti moteča drevesa in vzpostaviti negovane zelene površine.

Posebno pozornost pri urejanju grajskega območja, bi bilo treba nameniti pohodnim površinam, ki jih je smiselno oblikovati s prevladujočo uporabo lokalnih gradbenih materialov – zlasti pohorskega tonalita.

Posebno pozornost pri urejanju grajskega območja, bi bilo treba nameniti pohodnim površinam, ki jih je smiselno oblikovati s prevladujočo uporabo lokalnih gradbenih materialov – zlasti pohorskega tonalita.

GRAD JAMNIK (HOLENSTEIN)

Lokacija gradu Jamnik se zelo razlikuje od lokacij sosednjih gradov Freudenberg in Lušperk, ki so ju postavili vrh vzpetin, a je prav tako premišljeno izbrana in se, tako kakor na Freudenbergu, navezuje na prazgodovinsko poselitveno tradicijo. Grad so postavili v bližini manjše skalne votline – Pavlakove jame – na območju poznejše vasi (Nova) Dobrava, ki je sedaj del naselbine Zreče. Pavlakovo jamo je že na začetku 20. stoletja opisal in s shematično risbo dokumentiral dr. Avguštin Stegenšek. Ugotovil je, da deloma umetno preoblikovana naravna votlina, ki so jo ljudje v preteklosti uporabljali za shrambo in morda tudi kot skrivališče, sega z dvema ovinkoma kot ozek rov v pobočje in se nato nadaljuje v strmem žlebu navzgor.¹⁰⁵ Leta 1963 je votlino v strmi steni vzhodnega pobočja pogozdenega grebena nad Novo Dobravo raziskal še mariborski arheolog Stanko Pahič; odkril je ostanke bivalne površine v osrednjem delu jamskega rova in nekaj prazgodovinske lončenine, značilne za pozno bronasto dobo in zgodnjo starejšo železno dobo, v naplavljenih plasteh sredi jame.¹⁰⁶ Najdbe torej kažejo, da je bila jama občasno poseljena že vsaj v času okoli 700 let pred našim štetjem. Dve tisočletji pozneje je ob njej nastala srednjeveška grajska stavba. Takrat je

Pogled z doline proti skritemu vhodu v Pavlakovo jamo.

Pogled s Pavlakove jame proti dolini in Brinjevi gori.

Pogled iz bližine na vhod v Pavlakovo jamo.

Hudourniški pobočni usek pred vhodom v Pavlakovo jamo

bilo tudi to območje del ogromne spodnještajerske posesti v lasti škofije s sedežem v Krki na Koroškem.

Pogleda v notranjost Pavlakove jame.

Grad je na ozemlju v lasti krške škofije zgradil konjiški vitez Tanner, morda Henrik, ki je živel v prvi polovici 14. stoletja in umrl leta 1369. Leta 1311 je pričal v neki zadevi v Slovenski Bistrici, leta 1333 pa je prodajal manjšo alodialno posest »na gradu« (*burk*), ki je stal nasproti krškega Lušperka. To pa je lega Jamnika.¹⁰⁷ Grad Jamnik je torej nastal pred letom 1333. Leta 1342 je Tanner ob gradu zgradil kapelo oziroma grajsko cerkev z značilnim viteškim patrocinijem sv. Pankracija, ki jo je oglejski patriarh v potrditveni listini, sedaj shranjeni v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani, lokaliziral *in fundo proprio sub castro ... Holenstayn in dicta plebe sito*. Tako grad kot dotirana posest v neposredni okolici sta bila po patriarhovih besedah Tannerjeva last (alod), vendar je bilo to zgolj posledica patriarhovega nepoznavanja dejanskega stanja.¹⁰⁸ Zanimivo je, da se je po letu 1342 za grad uveljavila slovenska oblika imena – ime naselja je, ravno obratno kakor pri Freudenbergu, zamenjalo staro nemško grajsko ime. Slovensko in nemško ime kažeta, da je šlo za grajsko stavbo, ki je nastala v povezavi z naravno votlino – Pavlakovo jamo – na pobočju hriba nad novo Dobravo. Jamnik je zato treba z arhitekturno-tipološkega vidika obravnavati v kontekstu jamskih gradov, ki so v srednji Evropi dokaj redki, v slovenskem prostoru pa jih je bilo približno petnajst.¹⁰⁹ Ohranil se je samo znameniti grad Jama v Predjami, ki je začel nastajati v 12. stoletju in ki je v pisnih virih izpričan od leta 1274.¹¹⁰ Jamnik je bil precej manjši in mlajši. V srednjem veku je bil na prvi pogled bolj podoben plemiškemu stolpastemu dvoru, kakor utrjenemu gradu z obzidanim notranjim dvoriščem.¹¹¹ Na to kažeta tudi listini iz let 1369 iz 1386, v katerih se omenja kot plemiški sedež oziroma selišče – *das gesiezz, das gehaizzen ist im Jamnichk in gesezz, daz da haizzet zum Jamnik*.¹¹² Da pa vendarle ni bil značilen neutrjeni stolpasti dvor, kakršni so bili v poznem srednjem veku v slovenskem prostoru dvakrat številnejši od utrjenih gradov, ampak je imel status pravega gradu, kažeta listini iz let 1342 in 1477, v katerih se omenja kot grad Jamnik – *castrum Holenstayn in castellum Jannik*.¹¹³

Grad so kot fevd krške škofije imeli gospodarji gradu Konjice in podeljevali so ga naprej v fevd svojim vitezom. Po smrti viteza Tannerja leta 1369, ki je najverjetneje dočakal starost okoli osemdeset let, sta

105 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 96; glej tudi: Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 633; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 713.

106 Pahič, Nova Dobrava pri Zrečah, str. 170; Koprivnik, Sledovi davne preteklosti, str. 17, 24. Votlina se nahaja na parceli št. 267, k. o. Križevac. Leta 1963 odkrite najdbe lončenine sedaj hrani Pokrajinski muzej Maribor (inv. št. A 2681–2696).

107 Kos, *Vitez in grad*, str. 292 in genealoška preglednica na str. 299; primerjaj: Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 143–144, Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54.

108 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 96–97; Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 301; Kos, *Vitez in grad*, str. 292; primerjaj: Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 143; Lajh, *Občina Zreče*, str. 101.

109 Primerjaj: Fišera, *Jeskyňní hrady střední Evropy*; Stopar, *Ostra kopja, bridki meči*, str. 26–30.

110 Stopar, *Predjamski grad*; Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Planino, Postojno in Senožecami*, str. 44–67.

111 Za problematiko stolpastih dvorov v slovenskem prostoru glej: Stopar, *Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens*; Sapač, *Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov*, str. 371–410.

112 Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 301; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54; Kos, *Vitez in grad*, str. 293.

113 Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 301; primerjaj: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54.

Jamnik prejela v fevd brata Henrik in Leopold s Konjic. Jamnik je pred tem nudil bivališče že Ortolfu V. († 1369), bratu Henrika in Leopolda, kot obubožanemu in razlastninjenemu bivšemu konjiškemu lastniku.¹¹⁴ Konjiški vitezi so bili pri razpolaganju z Jamnikom omejeni; niso ga smeli zastaviti, prodati, odtujiti kot poročno dajatev, po njihovi smrti brez dedičev (otrok) pa bi z Jamnikom spet razpolagali gospodarji gradu Konjice. Poslej so nekateri Konjiški ob izvornem imenu nosili tudi ime novega bivališča – Jamnika.¹¹⁵ Leta 1386 je novi lastnik gradu in gospodstva Konjice Hugo VIII. Devinski podelil Jamnik v fevd Janezu s Sekožna (Zeckern). Leta 1432 sta ga kot walsejski fevd imela Bernard Sachs in njegova mati Doroteja, ki sta bila tudi patrona grajske cerkve sv. Pankracija – ta je očitno obenem rabila za vaško cerkev.¹¹⁶

Ko so se na širšem območju Zreč v letih 1437 in 1438, v fajdi med pokneženima grofoma Celjskima in Friderikom Habsburškim, odvijali spopadi, so habsburški pristaši uspeli zasesti Jamnik. To se je posrečilo omenjenemu oskrbniku gradu Lušperk Andreju Metzu, ki mu je celjska vojska porušila grad.¹¹⁷ Metz je Jamnik zavzel najverjetneje leta 1438, pri tem pa grad najbrž ni bil razdejan. Poleg Jamnika so habsburški pristaši v isti fajdi uspeli zavzeti samo še trško naselbino Lož na Notranjskem. Morda se je Andrej Metz po razdejanju Lušperka naselil v Jamniku in mu z ustreznimi gradbenimi posegi dal značaj utrjenega gradu. Na to smemo pomisliti, ker je znan podatek, da je julija 1439 krški škof Janez Schallermann (1373–1465) Andreju Metzu povrnil stroške, ki jih je imel z obnovo med vojno porušenega gradu Lušperk,¹¹⁸ ker smo v nasprotju s tem podatkom ugotovili, da na Lušperku po razdajanju niso opravili obnovitvenih del, in ker se Jamnik v razpoložljivih srednjeveških listinah po letu 1439 oziroma leta 1477 omenja kot grad – *castellum Jannik* in ne več kot selišče – *gesiezz*.¹¹⁹ Pomisliti smemo, da so takrat prvotno bivalno poslopje obdali z zidanim obzidjem, ki pa gotovo ni bilo posebno visoko, močno in primerljivo z značilnimi obodnimi obzidji srednjeveških gradov.¹²⁰

Pozneje je bil grad deželnoknežji, pripadajoča posest pa krški fevd.¹²¹ Leta 1542 je bil grad ocenjen na 200 imenjskih funtov, kar kaže, da je bil zelo majhen, samo malce večji od povprečnih pristav, takrat ocenjenih na 100 imenjskih funtov, in precej manjši od srednje velikih gradov, ocenjenih na 500 do 1000 imenjskih funtov.¹²² Okoli leta 1533 do 1559 je bil Jamnik kot fevd oziroma zakupna posest v rokah Ožbalta Pragerja, leta 1580 pa Krištofa Pragerja. Bila sta člana rodovine, ki je v 16. stoletju zgradila štajerska dvorca Pragersko in Prebold. Dvorec in naselbina Pragersko sta prav po tej rodovini dobila ime. Po Pragerjih je Jamnik menda posedoval neki član plemiške rodovine Curti. Po letu 1620 so Jamnik do druge tretjine 18. stoletja imeli člani plemiške rodovine Führer pl. Führenberg, ki so na slovenskem Štajerskem posedovali še dvorca Ranšperk v naselju Rupe pri Šmartnem v Rožni dolini (pred 1685–1800) in Galenhofen na Legnu pri Slovenj Gradcu (1790–1825).¹²³ Jamnik je leta 1620 pridobil Krištof vitez Führer (roj. pred 1569), ki mu je cesar Ferdinand II. za vojaške zasluge v Vojni krajini podelil plemiški naslov pl. Führenberg. V glavnem je živel na gradu v Varaždinu, kjer je tudi umrl.¹²⁴ A vsaj občasno so Führerji pl. Führenbergi živeli tudi na Jamniku, saj je bil leta 1692 v zreški župnijski cerkvi sv. Egidija pokopan Erazem Führenberg.¹²⁵ Krištofa Führerja pl. Führenberga, ki je bil leta 1627 sprejet med štajerske deželne stanove,

114 Kos, *Vitez in grad*, str. 293; primerjaj: Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144.

115 Kos, *Vitez in grad*, str. 293; primerjaj: Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 143–144; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54; Lajh, *Občina Zreče*, str. 102.

116 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 97; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 143; Kos, *Vitez in grad*, str. 293; Lajh, *Občina Zreče*, str. 102; primerjaj: Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, Zweyter Theil, str. 117; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 633.

117 Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 160.

118 Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 160, po: Diözesanarchiv Klagenfurt, Kopialbuch 1438–1442, št. 10 (1439, julij 19.). Primerjaj: Fugger Germadnik, *Grofje in knezi Celjski*, str. 98.

119 Blaznik, *Historična topografija. I. knjiga*, str. 301; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54.

120 Primerjaj zmotne ugotovitve v: Lajh, *Občina Zreče*, str. 99; na osnovi napačno interpretiranih podatkov iz knjige: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95.

121 Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 143; Kos, *Vitez in grad*, str. 293.

122 Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144.

123 Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, Zweyter Theil, str. 117; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 633; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 97–98; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54–55; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 143; Lajh, *Občina Zreče*, str. 102–103.

124 Leupold, *Allgemeines Adels-Archiv der österreichischen Monarchie*, str. 348; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 97–98.

125 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 97–98.

126 Leupold, *Allgemeines Adels-Archiv der österreichischen Monarchie*, str. 348; Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, Erster Theil, str. 429. V času nastanka velike Vischerjeve upodobitve dvorca, v poznem 17. stoletju, je kot lastnik Jamnika omenjen N. Führenberg, kot lastnik Ranšperka pa Franc Anton Führenberg. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja s spremno besedo Ivana Stoparja, str. 33, 36. Zdi se, da gre za zmotno zapisane podatke in da je bil lastnik obeh dvorcev takrat Bernard Führer pl. Führenberg oziroma njegov sin Wolfgang.

127 Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, Zweyter Theil, str. 117; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 633.

128 Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, Zweyter Theil, str. 117; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 633; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 98.

129 Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144.

130 Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, Zweyter Theil, str. 303; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 171, 172, 175; <https://www.geni.com/people/Juliana-Kulmer/6000000038558153026>; <https://www.geni.com/people/Josef-Kulmer/6000000038558008200>.

Kamnita kartuša z grbom rodovine Kulmer nad glavnim portalom dvorca Rotenturn v Slovenj Gradcu iz leta 1755.

Kolorirani izris grba rodovine Kulmer iz 19. stoletja (zasebna zbirka).

je nasledil njegov sin Boltežar. Tako kot mnogi njegovi predniki je bil ugleden vojak v Vojni krajini in dosegel je čin generala. Njegov sin in tretji Führer pl. Führenberg na Jamniku je bil Bernard, prav tako ugleden vojak v Vojni krajini. Poročil se je z Ano Elizabeto pl. Hohenwart in tako je pred letom 1685 pridobil še Hohenwartov dvorec Ranšperk. Njun sin Wolfgang Führer pl. Führenberg († 1712) je dedoval Jamnik in Ranšperk. Po smrti ga je na Ranšperku nasledil njegov najstarejši sin Janez Anton Führer pl. Führenberg († 1771).¹²⁶

V 18. stoletju so razpoložljivi zgodovinski podatki v zvezi z Jamnikom zelo pomanjkljivi in na njihovi podlagi je težko natančneje rekonstruirati zgodovinsko dogajanje. Zdi se, da je po smrti Wolfganga Führerja pl. Führenberga leta 1712 grad Jamnik, v celoti ali vsaj deloma, dedoval eden od njegovih drugih šestih sinov, Franc Ksaver Führer pl. Führenberg, ki je kot lastnik izpričan še leta 1730.¹²⁷ Za njim je bila v obdobju okoli sredine 18. stoletja lastnica Jamnika Julijana baronica Kulmer.¹²⁸ Iz uporabljenih virov ni mogoče razbrati, zakaj je rodovina Führer pl. Führenberg po enem stoletju Jamnik izgubila. Je bila posest preveč zadolžena ali pa je bilo nemara preveč dedičev in se niso mogli dogovoriti, kateri bi prevzel gospodstvo? Gospodstvo je sicer od cenitve leta 1542 napredovalo in leta 1754 je imelo 80 podložniških hiš.¹²⁹ Julijana baronica Kulmer roj. pl. Hohnemer (1723–1768) je bila okoli leta 1750 skupaj z možem Jožefom Emerikom baronom Kulmerjem (1717–1790) tudi lastnica gospodstev in grajskih stavb Rotenturn v Slovenj Gradcu ter Hartenštajn in Valdek v Mislinjski dolini.¹³⁰ Vse kaže, da se je grad Jamnik v tistem obdobju spremenil v razvalino.¹³¹ Isto se je približno takrat ali malce pozneje zgodilo tudi z gradom Valdek in s Führenberškim dvorcem Ranšperk.¹³² Kaj točno se je zgodilo z Jamnikom, iz uporabljenih virov ni mogoče izvedeti. Ga je morda razdejal požar, ali pa so ga morda opustili zaradi dotrajanosti in neugodne vlažne lege? Vsekakor za zakonca Kulmer kot rezidenca ni mogel imeti posebnega pomena, saj sta si okoli leta 1755 temeljito preuredila dovolj reprezentativni, veliki in udobni dvorec Rotenturn v Slovenj Gradcu, ki je postal tudi upravno središče njunih štirih zemljiških gospodstev.¹³³ Grad Jamnik je propadel že pred zadnjo tretjino 18. stoletja, saj na takrat izdelanem avstrijskem vojaškem zemljevidu ni več označen, niti kot razvalina, in spremno besedilo ga ne omenja; vrisana je samo grajska cerkev z zvonikom, ki je sicer poimenovana z napačnim patrociniem sv. Antona.¹³⁴ Najbrž so bili ostanki gradu že takrat zelo skromni; zaradi enostavne dostopnosti

131 Primerjaj: *Krajevni leksikon Slovenije*. 3. knjiga, str. 299.

132 Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Tretja knjiga, str. 120–121.

133 Nad bogato oblikovanim baročnim glavnim portalom dvorca Rotenturn v Slovenj Gradcu je še sedaj vzdana velika kamnita grbovna plošča plemiške rodovine Kulmer. Pod ploščo je bila na sklepnem kamnu portala do pred kratkim vklesana letnica 1755. Takrat je dvorec poleg novega portala dobil še dolge dvoriščne arkade, nove okenske obrobe z dekorativnimi cofastimi zaključki pod policami v nadstropju in nov oziroma temeljito prenovljen velik vrt ob zahodni strani mestnega obzidja. Situacija je še najboljše primerljiva z dvorcem v Radovljici v 18. stoletju.

134 Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5, sekcija 173, str. 79.

Lokacija porušenega gradu Jamnik v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 (SI AS 177/C/R/C273).

so jih zlahka uporabljali kot kamnolom.¹³⁵ Jožef Emerik baron Kulmer je po ženini smrti gospostvo Jamnik z razvaljenim gradom prodal. Med letoma 1771 in 1802 je kot lastnik Jamnika zato izpričan Janez Nepomuk Weismann. Leta 1802 je jamniško gospostvo s podrtim gradom kupil Maks vitez Leuzendorf, od leta 1850 pa je posest imel Jožef Steinauer. Okoli leta 1878 so bili lastniki jamniške posesti Stenauerjevi dediči.¹³⁶ Na lokaciji grajskega kompleksa so zrasle kmečke domačije. Te so stale že pred letom 1825, ko je nastal franciscejski kataster; v njegovi mapi je označena samo skromna razvalina gradu na pravokotni talni ploskvi in jugovzhodno od nje ruševina grajske cerkve. Ob ruševinah so v katastrski mapi vrisane tri pravokotna poslopja, ki so tvorila kmečko domačijo Kovač – *Kowatsch*.¹³⁷ V drugi polovici 19. stoletja so bile grajske razvaline pičle, a so se še vedno ponašale z lepo lego.¹³⁸

Obsežnejše so bile razvaline grajske cerkve sv. Pankracija, v kateri so leta 1775 nehali maševati, leta 1783 pa so jo razsvetili in začeli uporabljati kot gospodarsko poslopje. Do leta 1825 se je stavba spremenila v ruševino. Razvaljeno zidovje je prešlo v last kmeta Jožefa Potočnika, ki ga je prodal vodstvu bližnjega premogovnika in to je dalo ostanke leta 1911 razstreliti. To se je zgodilo samo malce zatem, ko je ostanke obiskal, opisal in narisal dr. Avguštin Stegenšek. Stegenškova pesimistična napoved se je uresničila.¹³⁹ Kamenje so porabili za potrebe rudnika. Ostal je samo skromni fragment zahodnega zidu, ki so ga menda okoli leta 1941 vključili v novo gospodarsko poslopje na lokaciji nekdanje cerkve.¹⁴⁰ Ta fragment je na zadnji (zahodni) strani tega poslopja, ki dandanes služi kot garaža, še sedaj ohranjen; visok je okoli en meter in dolg približno štiri metre. Ker je ometan, strukture zidave ni mogoče analizirati in z gotovostjo potrditi, da gre za ostanek nekdanje cerkvene arhitekture.

V 20. stoletju so na območju nekdanjega grajskega kompleksa zgradili več novih stanovanjskih hiš in zadnji zelo skromni ostanki grajskega zidovja, ki jih je na začetku 20. stoletja opisal in v tlorisnem poteku narisal dr. Avguštin Stegenšek, so v nekaj desetletjih povsem izginili. Sedaj je na njihovi lokaciji, ob vznožju vzpetine z naravno votlino, manjša betonska ploščad, ki služi za potrebe kmetijske dejavnosti. V bližini so še opazni sledovi nekdanjega grajskega ribnika, ki jih je v zadnjih letih sicer deloma zbrisala nova stanovanjska hiša.

Zadnji ostanek grajske cerkve sv. Pankracija se sedaj skriva v zadnjem zidu garaže, ki je nastala na lokaciji nekdanje sakralne stavbe.

Pogled na lokacijo nekdanjega gradu Jamnik z jugovzhodne strani.

Pogled na območje nekdanjega gradu Jamnik z jugovzhodne strani in sledovi nekdanjega grajskega ribnika.

STAVBNOZGODOVINSKA ANALIZA NEKDANJEGA GRADU JAMNIK

Na koncu dolge ravne Jamniške ceste je do 18. stoletja stal grad.

135 Primerjaj: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95–96.

136 Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon, Zweyter Theil*, str. 117; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 633; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 97–98; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54–55; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 143; Lajh, *Občina Zreče*, str. 102–103.

137 SI AS 177/C/R/C273 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Zgornje Zreče) 1825.

138 Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 633. Primerjaj: *Krajevni leksikon Slovenije. 3. knjiga*, str. 299, z zmotnim podatkom, da je v Jamniku umrl furlanski slikar Tomaž Fantoni – Ettore Tommaso Fantoni (1822–1892). Fantoni je umrl v svoji vili v Jamnah, ki so del naselbine Škalce pri Slovenskih Konjicah. Tista stavba je še ohranjena in ima hišno številko Škalce 91.

139 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 98; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 569; *Krajevni leksikon Slovenije. 3. knjiga*, str. 299.

140 Primerjaj: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 55.

141 Konservatorska služba grajske lokacije doslej še ni vpisala v register nepremične kulturne dediščine.

142 Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja s spremno besedo Ivana Stoparja, slika 48; Vischer, *Topographia Ducatus Stirie*. Faksimilirana izdaja: Graz 1975, zvezek 1, št. 187; Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi. Zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl*, Maribor 2006.

143 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95.

Dandanes povsem izginuli grad je stal v dolinici na zahodnem robu območja sedanje naselbine Zreče, na zahodnem koncu Jamniške ceste, med hišami s številka 1 in 3. Ustrezne arheološke raziskave na njegovi lokaciji doslej še niso bile opravljene¹⁴¹ in zato je v tem trenutku rekonstrukcijo njegove podobe pred propadom ter analizo stavbnega razvoja mogoče s pomočjo analogij izdelati samo na podlagi velike upodobitve znanega avstrijskega topografa Georga Matthäusa Vischerja (1628–1696) iz okoli leta 1681¹⁴² in tlorisne risbe ostankov razvaljenih zidov, ki jo je v zgodnjem 20. stoletju izdelal dr. Avguštin Stegenšek.¹⁴³

Vischerjeva upodobitev desno (severno) od grajske cerkve sv. Pankracija in dveh manjših pritličnih stranskih poslopij kaže kompaktno dvonadstropno dvotraktno renesančno oblikovano grajsko stavbo s strmo večkapno streho in z osnovno talno ploskvijo v obliki črke L, ki jo dopolnjujeta dva stolpičasta izzidka različnih oblik in velikosti. Levi izzidek je dvonadstropen in prislonjen v kot glavne fasade na stiku obeh traktov, desni (zahodni) izzidek pa je z vrhom njegovih sten malce nižji od enotne višine podstrešnega venca obeh traktov in prislonjen na zadnjo (zahodno), proti hribu obrnjeno, fasado krajšega (zahodnega) trakta. Desno ob tem izzidku je upodobljeno nanj prislonjeno manjše pritlično stolpičasto učinkujoče poslopje s kubično osnovno stavbno maso in piramidalno streho. Fasade so v bivalnih nadstropjih opremljene z dokaj velikimi pokončnimi pravokotnimi okni, obdanimi s preprostimi okviri. V prvem nadstropju levega kotnega izzidka je okenski okvir na vrhu opremljen s trikotnim čelom. V pritličju okna in portali, razen pravokotnega portala na levem (vzhodnem) koncu dvoriščne (severne) fasade, niso upodobljeni; vsekakor gre za risarsko napako, saj ni verjetno, da pritlični prostori niso bili osvetljeni in da so bili z glavnega dvorišča nedostopni. Upošteva je oblikovanje fasadnih odprtin v nadstropju smemo domnevati, da so pritlične prostore osvetljevala manjša podolžnopravokotna zamrežena okenca s pravokotnimi kamnitimi okviri. Glavno dvorišče je na Vischerjevi upodobitvi obdano z zidom, visokim približno 2 do 3 metre. Portonski prehod skozi obzidje je urejen sredi vzhodne stranice. Obzidje je na treh straneh zamejevalo

59

Grad Jamnik z grajsko cerkvijo sv. Pankracija in stranskimi poslopji na upodobitvi Georga Matthäusa Vischerja iz okoli leta 1681. Grajski kompleks je prikazan iz severovzhodne strani.

približno pravokotno dvoriščno površino, ki je bila na severni strani oblikovana z vrtnimi polji približno kvadratnih oblik. Na skrajni desni strani upodobitve, na severozahodu, je bil vogal dvorišnega obzidja oblikovan kot pritlični stolpič oziroma stolpičasti zaprti vrtni paviljon s kubično stavbno maso in piramidalno streho. Stavbna masa grajskega poslopja je na upodobitvi horizontalno naglašena. Na strehi so vidni dva dimnika in tri strešne odprtine – frčade – s položnejšimi pultnimi strešicami. Nad levim koncem daljšega trakta je na pobočju vzpetine viden zid oziroma verjetneje pobočni hudourniški usek; najverjetneje gre za upodobitev pobočnega useka, ki se zgoraj začinja pri vhodu v Pavlakovo jamo.¹⁴⁴

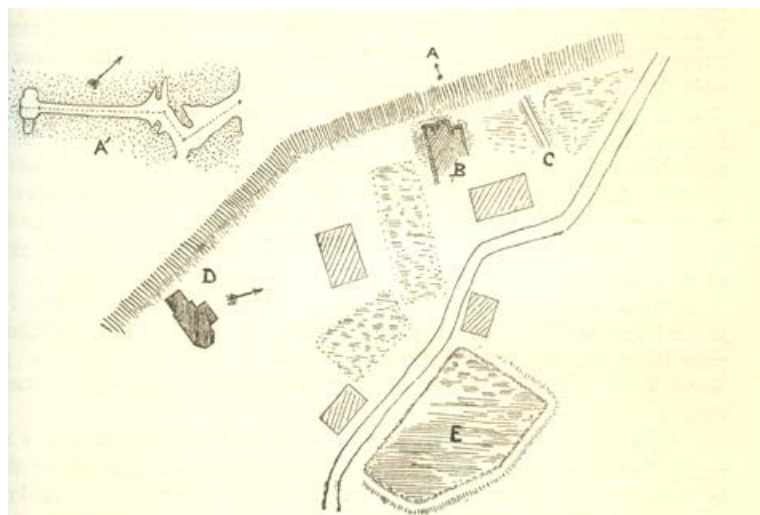
Stegenškov posnetek tlorsne zasnove se z Vischerjevo upodobitvijo sklada, seveda pa je pri tem treba tudi upoštevati, da so bili ostanki grajske stavbe v zgodnjem 20. stoletju zelo skromni. Zato na Stegenškovi risbi manjka ves daljši (južni) trakt, dvorišna (vzhodna) stena krajšega zahodnega trakta, kotni izzidek med traktoma in od dvorišnega zidu je mogoče slutiti samo še potek osrednjega dela severne zidne stranice (C). Stegenšek je videl v glavnem samo ostanke krajšega zahodnega trakta in sicer njegovi krajši steni na južni in severni strani ter ostanek zahodne stene, potekajoče ob pobočju vzpetine, z ostanki dveh nanjo prislonjenih manjših oglatih izzidkov. Iz Stegenškove risbe je mogoče razbrati, da je bil zahodni trakt postavljen na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $8,5 \times 10$ metrov, da je imel približno 90 centimetrov debelo obodno zidovje in da ga je v notranjščini v pritličju delila prav toliko debela prečna stena, ki je bila postavljena malce iz osrednje osi proti severu in je bil zato južni prostor v pritličju zahodnega trakta z okoli 4,8 metri malce širši od severnega prostora z 2,5 metri. Izzidka na zahodni fasadi sta bila približno enako globoka, a različno široka; širši je bil severni izzidek, ki je imel talno ploskev veliko približno $2 \times 3,5$ metre. Razmik med prizidkoma je znašal samo približno 70 centimetrov. Južni izzidek je bil širok samo približno 2,2 metra, kar kaže, da je najverjetneje služil za sanitarne namene. Glede na Vischerjevo upodobitev je mogoče ugotoviti, da je bil severni prizidek pritličen, južni pa je bil samo malce nižji od vrha zidovja zahodnega trakta. V času nastanka Stegenškove upodobitve je na lokaciji nekdanje vzhodne

Shematska upodobitev gradu Jamnik na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678. Povzeto po knjigi: Stopar, Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu, str. 24.

Sedanjí pogled na lokacijo nekdanjega gradu Jamnik iz severovzhodne strani.

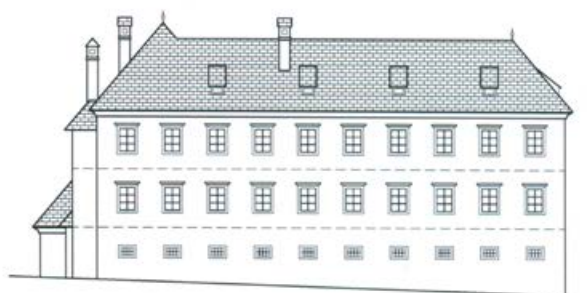
Avguštin Stegenšek: shematski prikaz območja nekdanjega gradu Jamnik, 1909. Povzeto po knjigi: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95.

144 Poleg velike Vischerjeve upodobitve iz njegove Topografije vojvodine Štajerske obstaja še majhna Vischerjeva upodobitev Jamnika na zemljevidu Štajerske. Tam je grajska stavba prikazana bistveno bolj shematično in netočno; dvonadstropno enotraktno poslopje je obdano z obzidjem, ki ga na koncih zamejujeta vogalna stolpiča. Stopar, *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu*, str. 24; primerjaj: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 96. Ta upodobitev dokaj dobro ustreza naši predstavi o podobi Jamnika v drugi polovici 15. stoletja, seveda brez vogalnih stolpičev.

stranice dvoriščnega zidu in dvoriščnega portona že stalo kmečko gospodarsko poslopje, ki je ohranjeno še sedaj. To poslopje je nastalo po letu 1825, saj v mapi franciscejskega katastra še ni označeno. Iz mape franciscejskega katastra je razvidno, da že takrat ni bilo več vidnih ostankov vzhodnega dela južnega grajskega trakta, pravokotna površina ruševin v obsegu zahodnega trakta z izzidki in zahodnim delom južnega trakta pa je merila približno 13 × 16 metrov.

FASADA ZAHOD

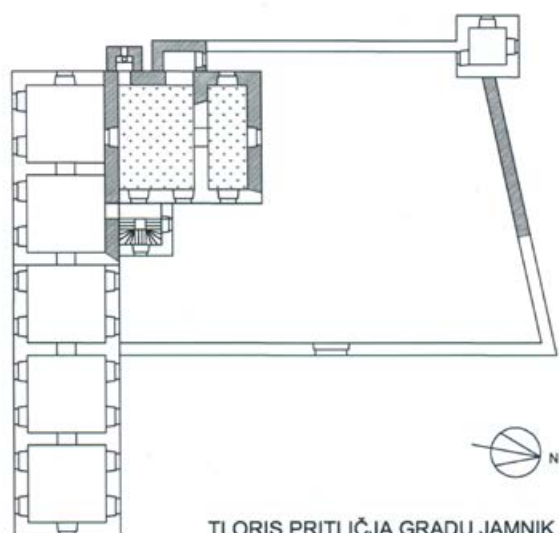
FASADA JUG

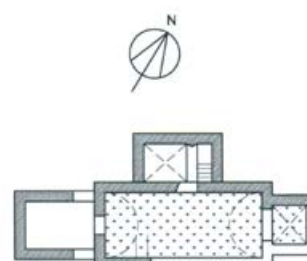
FASADA VZHOD

FASADA SEVER

TLORIS PRITLIČJA GRADU JAMNIK

TLORIS GRAJSKE CERKVE SV. PANKRACIJA
PO POSNETKU DR. AVGUŠTINA STEGENŠKA

Izris fasad gradu Jamnik in tlorisa pritličja gradu in grajske cerkve. Poskus rekonstrukcije. Risal Igor Sapač.

V tlorisu je s šrafuro označeno tisto zidovje, ki je bilo ohranjeno v zgodnjem 20. stoletju, ko je Jamnik dokumentiral dr. Avguštin Stegenšek. S pikčastim rastrom so označeni srednjeveški prostori iz 14. stoletja.

Velika Vischerjeva upodobitev Jamnika na prvi pogled kaže značilni neutrjeni renesančni dvorec, kakršni so se na slovenskem Štajerskem začeli pojavljati konec prve tretjine 16. stoletja z delom severnoitalijanskih stavbenikov. Ta arhitekturna zvrst je ostala pri nas aktualna do poznega 17. stoletja.¹⁴⁵ Nadrobnejša analiza Vischerjeve upodobitve in Stegenškove tlorisne risbe ostankov razvaljenih zidov kaže, da Jamnik ni bil značilni novoveški dvorec iz enega stavbnega liva, marveč heterogena kompozicija elementov iz več časovno razmaknjenih stavbnih faz.¹⁴⁶ Dvotraktne stavbne zasnove na talni ploskvi v obliki črke L niso bile idealnotipični renesančni vzorec in takrat, ko so se pojavile, je bila to praviloma posledica širitev starejših srednjeveških zasnov. Eden od obeh traktov na Jamniku je bil torej gotovo starejši od drugega. Najverjetneje je bil starejši zahodni trakt, ki je bil dosledno prilagojen terenski situaciji ob stiku ravnine in vzpetine in ki je imel glede na omenjeni upodobitvi v nasprotju z podolgovatim južnim traktom izrazito srednjeveške stavbne proporce. Zdi se, da je bil že na začetku dvonadstropen, 2 × 1-osen, vsaj v pritličju dvoceličen in postavljen na pravokotni talni ploskvi v izmeri 8,5 × 10 metrov. Takšna zasnova je zelo primerljiva z omenjenim dvonadstropnim stolpastim dvorom Kebelj na Pohorju iz 14. stoletja, ki ima pravokotno talno ploskev v izmeri 9 × 12 metrov. Je bil torej zahodni trakt sprva poznosrednjeveški stolpasti dvor in ga je treba povezati z omembama sedeža Jamnik – *gesiezz* in *gesezz* – iz let 1369 iz 1386?¹⁴⁷ To se zdi verjetno, a pravilna je tudi ugotovitev dr. Avgušтина Stegenška, da je grad Jamnik od 14. stoletja do propada stal na istem mestu, v bližini cerkve sv. Pankracija.¹⁴⁸ Za to ugotovitev govorijo novejša terenska preverjanja, ki so pokazala, da na vzpetini s Pavlakovo jamo, niti pred jamo, niti ob njej ali nad njo, ni primerne površine, kjer bi moglo stati srednjeveško grajsko poslopje. To je torej mogoče predvidevati samo na lokaciji renesančnega dvorca, ki sta ga dokumentirala Vischer in Stegenšek.¹⁴⁹ Dr. Ivan Stopar za to lokacijo sicer meni, da nikakor ne ustreza lokaciji značilnega srednjeveškega utrjenega gradu.¹⁵⁰ A zavedati se je treba, da je šlo tukaj za zelo specifično lokacijsko problematiko, neprimerljivo z drugimi srednjeveškimi gradovi. Grad Jamnik je tukaj nastal zgolj zaradi deloma umetno preoblikovane naravne votline, kakršne so na Štajerskem redke. Votlina, ki je že v

Pogled s Pavlakove jame na lokacijo nekdanjega gradu.

Potoček na pobočju vzpetine ob nekdanjem gradu.

145 Primerjaj: Curk, Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem, str. 37–72; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem*; Šumi, *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem*.

146 Gre za podobno problematiko kakor, denimo, pri nekdanjem dvorcu Moravče na Gorenjskem, ki ga sedaj prav tako poznamo samo na osnovi upodobitve iz 17. stoletja.

147 Primerjaj: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54.

148 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95, 96.

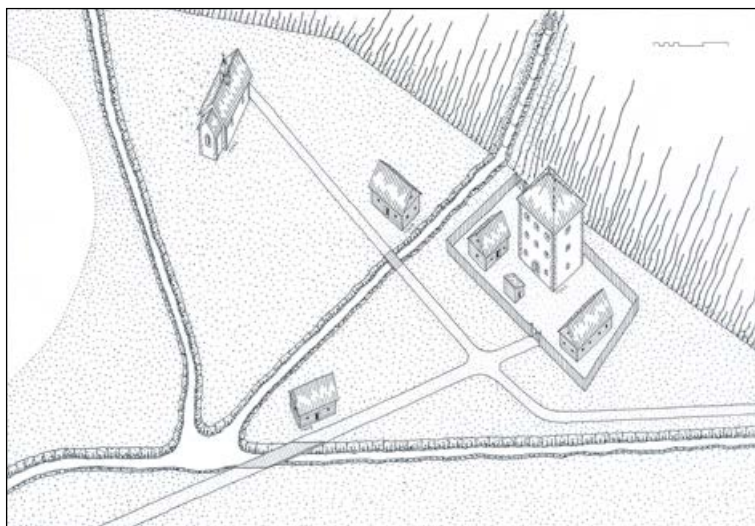
149 Primerjaj: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54–55; Lajh, *Občina Zreče*, str. 99, 101.

150 Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 54.

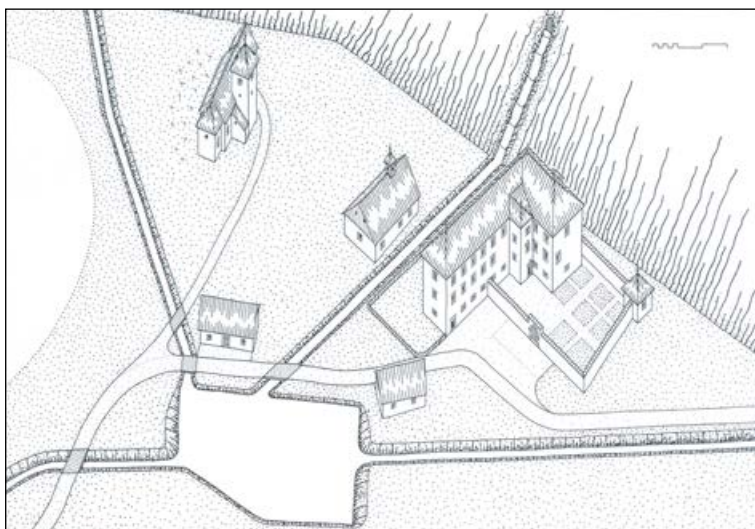
151 Stopar, *Predjamski grad*; Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Planino, Postojno in Senožečami*, str. 44–67.

152 Sapač, *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*, str. 68, 121, 232.

prazgodovini služila kot zatočišče v primeru nevarnosti, je imela tudi v poznem srednjem veku dovolj velik strateški pomen, a zaradi vlage za stalno naselitev ni bila primerna. Tik ob njej, na pobočju hriba, ni bilo mogoče najti pravega mesta za gradnjo. Izbrati je bilo mogoče zgolj lokacijo ob vznožju vzpetine, približno 40 metrov pod vhomom v jamo. Tista lokacija je omogočila gradnjo dovolj udobnega majhnega plemiškega prebivališča, ki so ga zasnovali v obliki značilnih neutrjenih plemiških stolpastih dvorov, a s to razliko, da je bilo v njegovi neposredni bližini jamsko zatočišče, ki je bilo morda utrjeno. Primerljiva situacija je dokumentirana na znamenitem gradu Jama v Predjami v 12. stoletju; tudi tam so pod vhomom v jamo najprej postavili dvonadstropni bivalni stolp na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 11 × 15 metrov, iz katerega se je do konca 16. stoletja razvil sedanji slikoviti grajski kompleks.¹⁵¹ Zelo podoben primer je tudi nekdanji grad Luknja blizu Novega mesta na Dolenjskem; naravno votlino v skalni steni so uredili kot zatočišče, pod skalno steno, v bližini vodnega izvira, pa so v 14. stoletju zgradili bivalno poslopje v obliki dvonadstropnega stolpastega dvora.¹⁵² Na Jamniku je

Grad Jamnik v 14. stoletju. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija. Risal Igor Sapač.

Grad Jamnik v 17. stoletju. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija. Risal Igor Sapač.

bil stolpasti bivalni objekt zaradi lege v dolini naravno slabše zavarovan in morda so ga zato dodatno zavarovali z leseno palisado. O prvotni obliki srednjeveškega Jamnika zgovorno pričajo tudi omembe v listinah; omembi *castrum* in *castellum* pričata, da je imela grajska stavba pravni status utrjenega gradu, in omembi *gesiezz* in *gesezz*, da je dejansko imela bolj podobo dvora, kakor značilnega gradu. Stolpasto poslopje v dolini je torej opravljalo funkcijo grajskega palacija, naravno votlino zgoraj v pobočju pa je mogoče interpretirati kot naravni nadomestek za grajski bergfrid – višinsko dominantno nad grajskim kompleksom in poslednje zatočišče v primeru nevarnosti.¹⁵³

Brez ustreznih arheoloških raziskav moremo zgolj ugibati kakšni gradbeni posegi so se na Jamniku dogajali v 15. in 16. stoletju. So stavbo zaradi nevarnosti napadov vojakov Celjskih grofov in osmanskih vladarjev dodatno utrdili? Z bistveno večjo gotovostjo je mogoče pisati o preobrazbi srednjeveškega gradu v novoveški dvorec, ko je stavbni kompleks dobil podobo z velike Vischerjeve upodobitve. Ta preobrazba se je najverjetneje zgodila kmalu po letu 1620, ko je Jamnik pridobil Krištof Führer; ko mu je cesar podelil plemiški naslov pl. Führenberg, je gotovo potreboval tudi rezidenco, primerno novemu naslovu. Sklepati smemo, da so takrat staro stolpasto bivalno poslopje temeljito preoblikovali in mu dali renesančno podobo z novimi okenskimi odprtini ter mu na južni strani pod pravim kotom prizidali enako visoki nov reprezentativni bivalni trakt na podolžni pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 7 x 30 metrov. Gotovo so takrat postavili tudi stolpičaste izzidke in uredili obzidano dvorišče z manjšim parternim vrtom in paviljonskim stolpičem na severozahodnem vogalu.¹⁵⁴ V pritličju novega južnega trakta so najverjetneje uredili gospodarske prostore, ki so bili po analogijah sodeč opremljeni z banjastimi opečnimi oboki s sosvodnicami. Tam je bila najbrž tudi grajska vinska klet. V nadstropjih južnega trakta so nastali reprezentativni bivalni prostori; po Vischerjevi upodobitvi sodeč so v vsakem nadstropju uredili pet soban s približno kvadratno talno ploskvijo; najverjetneje so bile sobane razvrščene zaporedno in povezane z vrati v osrednji osi. Dimnika na Vischerjevi upodobitvi kažeta, da so bile vsaj sobane v zahodnem delu južnega trakta ogrevane – gotovo z lončenimi pečmi. Glavna dvorana je najverjetneje ostala v drugem nadstropju zahodnega trakta – srednjeveškega stolpastega bivalnega poslopja. V stolpičastem dvonadstropnem kotnem izzidku ob stiku južnega in zahodnega trakta na dvoriščni strani so najverjetneje uredili stopnišče. Podobna stopnišča iz druge polovice 16. stoletja in iz 17. stoletja so dokumentirana na štajerskih gradovih Cmurek, Vurberk in Hompoš; pri tem gre za renesančni razvoj ideje srednjeveškega kamnitega polžastega stopnišča in v notranjščini so dokaj tesne stopniščne rame razvrščene oziroma zavite okoli središčnega zidanega slopa s kvadratnim prerezom. V višjem izzidku na začetni zahodni fasadi preoblikovanega zahodnega trakta so uredili suha stranišča v dveh ali treh etažah. Pritlični zahodni izzidek so najverjetneje uporabljali za kuhinjske potrebe; zdi se, da je bil oblikovan kot značilna spahnjenica, kakršne poznamo pri številnih domačijah na Krasu, tovrstni arhitekturni motiv pa je dokumentiran, denimo, tudi na štajerskem gradu Planina pri Sevnici. Morda so hkrati s temeljito prezidavo in širitvijo gradu ob njem uredili tudi grajski ribnik, ki ga sicer Vischerjeva upodobitev ne kaže. Uredili so ga ob sotočju treh potočkov, približno 20 metrov vzhodno od

Pogled na lokacijo gradu z južne strani.

Pogled na lokacijo gradu z južne strani.

153 Seveda pa nikakor ne gre resno jemati zgrešene navedbe v: Lajh, *Občina Zreče*, str. 99, da je bil grad obdan z visokim obzidjem, jarki in stolpi. Ta navedba temelji na napačno interpretiranih korektnih podatkih dr. Avgušтина Stegenška: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 95.

154 Skromni obzidni stolpič gotovo ni imel obrambnega pomena. Kvečjemu ga lahko razumemo kot grajeni simbol moči.

155 Primerjaj: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 96.

156 Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 96–97. Dokumentirana zasnova je deloma primerljiva s podružnično cerkvijo sv. Mohorja in Fortunata v Stopniku pri Vranskem.

157 Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 144.

158 Stopar, *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu*, str. 24.

vzhodne fasade južnega grajskega trakta, in dobil je peterokotno obliko z dolžino približno 38 metrov in širino 24 metrov. Ribnik so deloma obdali z nasipom. Po uničenju gradu so ribnik do začetka 20. stoletja opustili in ga izsušili.¹⁵⁵

Pogled na območje nekdanjega gradu Jamnik z vzhodne strani. Na levi strani zaselka je stala grajska cerkev, grad pa je stal na lokaciji sedanje praznine med hišami.

V 17. stoletju so temeljito prezidali in povečali tudi grajsko cerkev sv. Pankracija, ki je stala ob vznožju hriba, okoli 60 metrov južno od gradu, na drugi strani hudourniškega useka oziroma potočka, ki se začne pri vhodu v Pavlakovo jamo. Zasnova cerkve je dobro razpoznavna iz tlorisne risbe dr. Avgušтина Stegenška; od zahoda proti vzhodu so jo sestavljali: pravokotna vhodna lopa, malce širša podolžna pravokotna ladja in ožji prezbiterij s približno kvadratno talno ploskvijo. K severni steni ladje je bil prislonjen zvonik s kvadratno talno ploskvijo in prizidanim enoramnim stopniščem na vzhodni strani.¹⁵⁶ Takšno zasnovo kaže tudi velika Vischerjeva upodobitev, na kateri je cerkev upodobljena levo od gradu, s severne strani; nad vhodno lopo je bila najverjetneje plemiška empora, ladjo in vhodni del je pokrivala enotna dvokapna streha, zvonik z renesančnimi biforami za zvonove pa je pokrivala štiristranična piramidalna streha. Vhodna lopa je bila dostopna od strani, saj je strmo pobočje onemogočilo ureditev vhoda na zahodni strani, v glavni osi stavbe. Med cerkvijo in gradom je v Vischerjevem času stalo pritlično pravokotno pomožno poslopje z dvokapno streho in strešnim stolpičem – morda golobnjakom. Podobno poslopje, brez strešnega stolpiča, je stalo tudi malce bolj proti vzhodu; v osnovi je še sedaj ohranjeno. Morda sta prav ti poslopji naslednika domceev – *Hofstätten*, ki sta v zvezi z Jamnikom omenjena v listini iz leta 1369.¹⁵⁷ Že takrat je stala tudi cerkev. Dr. Ivan Stopar pravilno sklepa, da dokumentirani kvadratni prezbiterij kaže, da so cerkev zasnovali še v romanskih oblikah oziroma v tradiciji romanske arhitekture.¹⁵⁸ Proti (severo)vzhodu orientirani prezbiterij je bil torej del Tannerjeve cerkve iz okoli leta 1342. Iz tistega obdobja je bila gotovo tudi ladja, ki pa so jo pozneje morda z nadzidavo povišali. V 17. stoletju so srednjeveško zasnovo razširili z vhodno lopo in emporo nad njo ter z novim visokim zidanim zvonikom, ki je nadomestil prvotni leseni strešni zvonik.

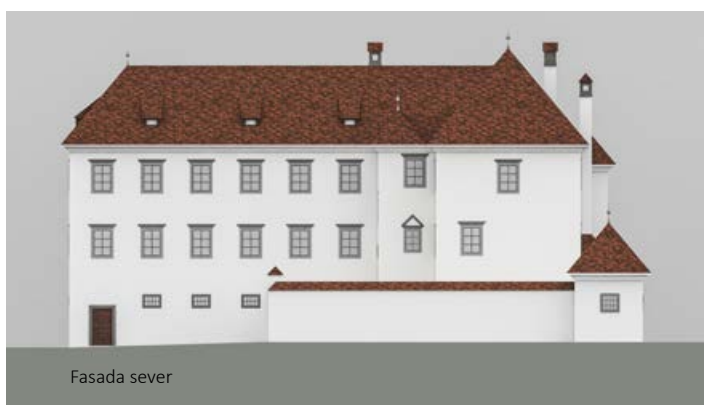
POSKUS REKONSTRUKCIJE PODOBE GRADU JAMNIK PRED PROPADOM V 18. STOLETJU

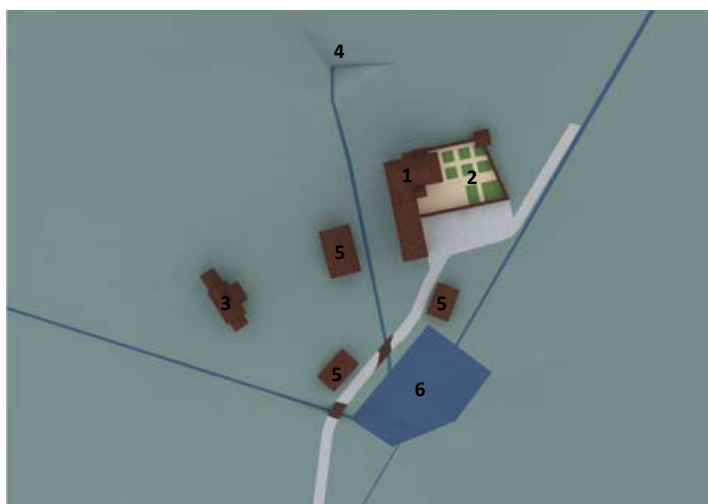

66

Čeprav so ostanki gradu nad zemeljskim površjem povsem izginili nam velika Vischerjeva upodobitev in Stegenškova situacijska risba omogočata dokaj zanesljivo rekonstrukcijo podobe grajskega kompleksa v 17. stoletju. Arhitekturni poskus rekonstrukcije, izveden s pomočjo makete in v grafični obliki na osnovi sodobne računalniške tehnologije, je namenjen preverjanju zapisanih hipotez in posredovanju sporočil o nekdanjem pomenu gradu najširši javnosti. Hipotetična rekonstrukcija v realistični obliki kaže grajski kompleks v njegovi najbolj razviti stavbni obliki. Dvotraktno grajsko poslopje z osnovno talno ploskvijo v obliki črke L se navezuje na obzidano dvorišče z majhnim grajskim vrtom. Bele fasade z apnenimi ometi in sivimi kamnitimi okenskimi okviri so zaključene s temno rdečimi opečnimi strehami, iz katerih se dvigujejo dimniki. Vrt je sestavljen iz kvadratnih polj renesančnih oblik. Za renesančne vrtove je bilo značilno, da so na gredicah, zamejenih s pušpanom, skupaj rasle cvetice, zelenjava in sadni grmi. (Za zgodovinske vrtove na Slovenskem: Simič, *Po zgodovinskih parkih in vrtovih Slovenije*.) V dvoriščno obzidje je vključen manjši oglati stolpič, ki ima funkcijo vrtnega paviljona. Ob gradu stojijo tri stranska pritlična poslopja. Na južnem koncu kompleksa je grajska cerkev sv. Pankracija, ki je raščena arhitektura z visokim zvonikom in ravno zaključenim prezbiterijem. V petkotni grajski ribnik se stekajo trije potočki. Srednji izvira v Pavlakovi jami na pobočju hriba nad gradom.

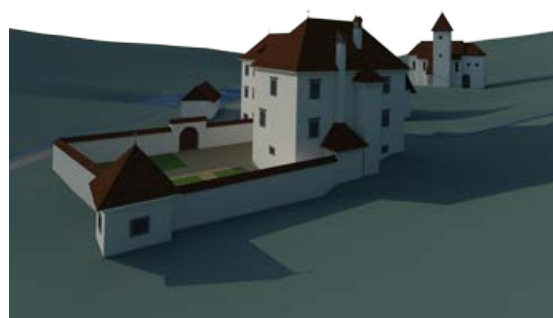
Grafični prikaz in maketa: Nejc Dornik, Anej Lešnik, Rok Pisanec

- 1 grad Jamnik
- 2 grajsko dvorišče z vrtom
- 3 grajska cerkev Sv. Pankracija
- 4 Pavlakova jama
- 5 stranska poslopja
- 6 grajski ribnik

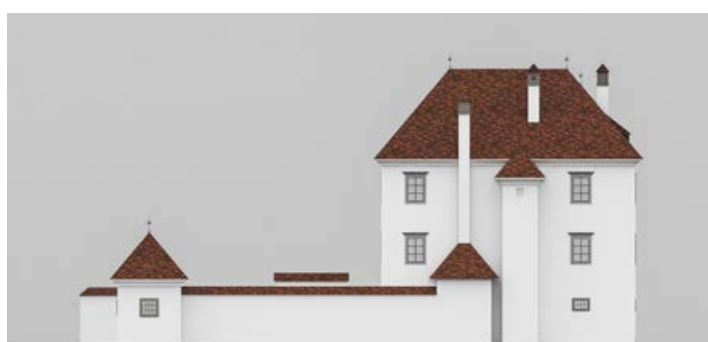
Situacija kompleksa gradu Jamnik v 17. stoletju. Poskus rekonstrukcije.

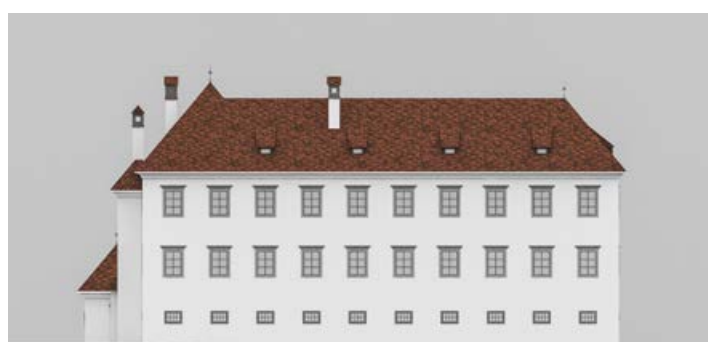
Pogled na grad s severozahodne strani

Pogled na grajski kompleks s severovzhodne strani

Fasada vzhod

Fasada sever

PREZENTACIJA OSTALIN GRADU JAMNIK

Jamnik je bil majhen grad, njegovi skromni ostanki sedaj niso več vidni in obdajajo jih novejša stanovanjske hiše. Kljub temu ima grajska lokacija velik pomen, ker je tu stal eden redkih srednjeveških jamskih gradov v Sloveniji. Zato je smiselno lokacijo vpisati v register nepremične kulturne dediščine, odstraniti neprimerno novejšo betonsko ploščad, ki služi za potrebe kmetijske dejavnosti, z arheološko metodo odkopati zasute ostanke grajskih zidov in ugotoviti kako se je grad razvijal skozi čas. Zaradi posebne kulturnozgodovinske vrednosti je smiselno odkrito grajsko zidovje po izvedenih arheoloških raziskavah ohraniti, sanirati in s pomočjo enotne nadzidave do višine 80 centimetrov nad tlemi prikazati – prezentirati – v vrtnem okviru na sredini obstoječega zaselka hiš ob začetku Jamniške ceste. Kakovostno zidano kmečko poslopje iz 19. stoletja, ki sicer zakriva del temeljev grajskega dvoriščnega zidu, je smiselno z lesenim gankom na pročelju vred ohraniti in ga vsebinsko povezati s prezentiranim grajskim zidovjem. V tej stavbi je mogoče urediti recepcijo, kavarnico, sanitarije, tehnične prostore, razstavišče arheološko izkopanih predmetov z območja Jamnika in prodajalno zdravilnih zelišč. Nekdanji renesančni grajski vrt je mogoče obnoviti in tam vzgajati tudi zdravilne rastline. Prezentirane temelje gradu je mogoče navezati na ureditev vrtna površine. Zaradi posebnega pomena bi bilo treba posebej nakazati ostanke najstarejšega srednjeveškega dela gradu. To je mogoče izvesti tako, da se nad odkopanimi in utrjenimi temelji zahodnega grajskega trakta postavi zaščitna ravna streha, ki je hkrati razgledna ploščad, dostopna tudi preko novega mostovža iz preurejenega podstrešja omenjenega kmečkega poslopja.

Grafični prikaz in maketa: Amadeja Čuš, Miha Horvat, Sandi Vaupotič

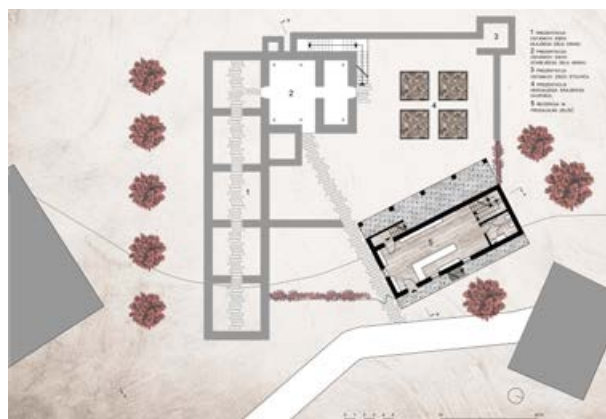

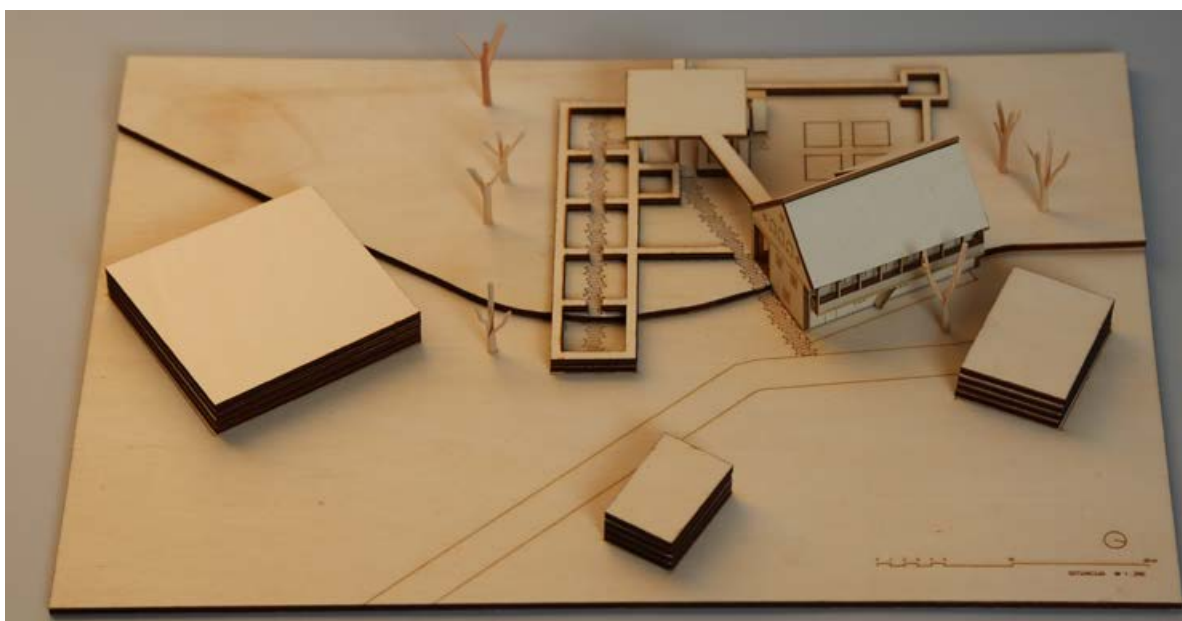
Shematična skica s prikazom koncepta za prezentacijo grajskih ostalin

Situacijski prikaz območja s prezentiranimi ostalinami gradu

Tloris pritličja stavbnega sklopa s prezentiranimi ostalinami gradu

Maketa s prikazom območja, kjer se prezentirajo ostaline gradu

Obnovljeni grajski vrt ob prezentiranih grajskih ostalinah

REVITALIZACIJA LOKACIJE GRADU JAMNIK S POSTAVITVIJO NOVE NADOMESTNE STAVBE

70

Če bi se po arheološkem izkopavanju pokazalo, da so ostanki gradu preskromni, da bi jih bilo smiselno ohranjevati, je mogoče spomin na nekdanji grad ohraniti tudi z novo nadomestno stavbo na njegovi lokaciji. Na ta prostor je smiselno postaviti stavbo, ki s svojo arhitekturno zasnovo in vsebino poudarja posebni pomen nekdanjega gradu. Zato na lokaciji gradu ni smiselno predvideti še ene stanovanjske hiše, ki bi spomin na grad v prostorski situaciji dokončno zbrisala. Bolj ustrezno je na tej lokaciji načrtovati stavbo, ki bi bila namenjena javnosti, hkrati pa ne bi preveč motila zaselka zasebnih stanovanjskih hiš. Zdi se primerno na lokaciji gradu postaviti manjši turistični nastanitveni objekt – penzion, ki bi dopolnil obstoječo turistično ponudbo Zreč, hkrati pa poudaril pomen kulturnozgodovinsko zanimive lokacije Jamnik. Arhitekturni predlog predvideva, da se na lokaciji gradu postavi nadomestno poslopje, ki bo oblikovano kot kakovostna svobodna sodobna interpretacija dokumentirane historične grajske zasnove. Nova vsebina se dosledno prilagodi historični talni ploskvi v obliki črke L. Volumen novega dvonadstropnega poslopja sledi grajski podobi z Vischerjeve upodobitve. Strma streha izpostavlja lokacijo domnevnega srednjeveškega grajskega jedra na zahodni strani, medtem ko je mlajši južni trakt interpretiran z ravno streho. Zunanjščina nadomestne stavbe se oblikuje zlasti z uporabo tradicionalnih materialov s tega območja – z lesom in s pohorskim tonalitom. V vhodni avli v pritličju zahodnega trakta se v tlaku nakažejo temelji nekdanjega srednjeveškega grajskega jedra. Južni trakt se podkleti in tam je mogoče v okviru wellness dejavnosti umestiti tudi manjši bazen. V pritličju južnega trakta so predvidene sobe za goste. Jedilnica s kuhinjo je umeščena v prvem nadstropju. Drugo nadstropje je v celoti namenjeno sobam za goste. Na visokem podstrešju zahodnega trakta je mogoče urediti večjo dvorano. Dvorišče se ponovno uredi s peščenimi potmi in zatavljenimi kvadratnimi vrtnimi polji. Parkirišče se oblikuje severno od nekdanjega obzidanega grajskega dvorišča.

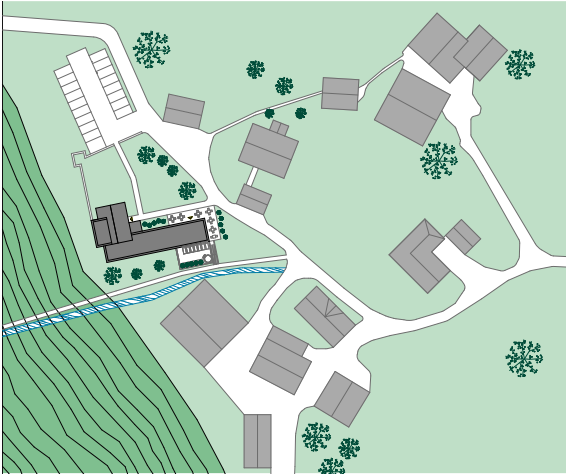
Grafični prikaz in maketa: Valentina Glavica, Luka Slivnjak, Radojka Stanić

Fasada sever

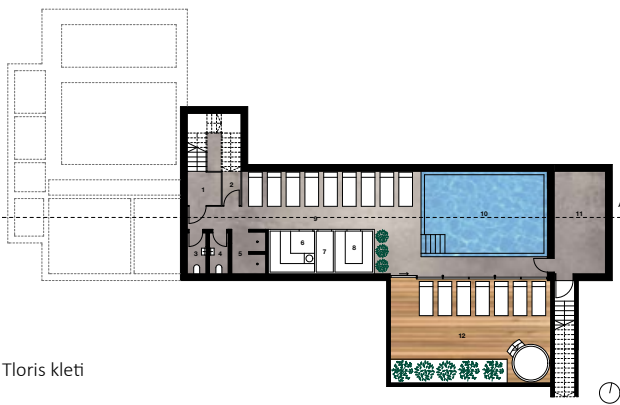

Fasada zahod

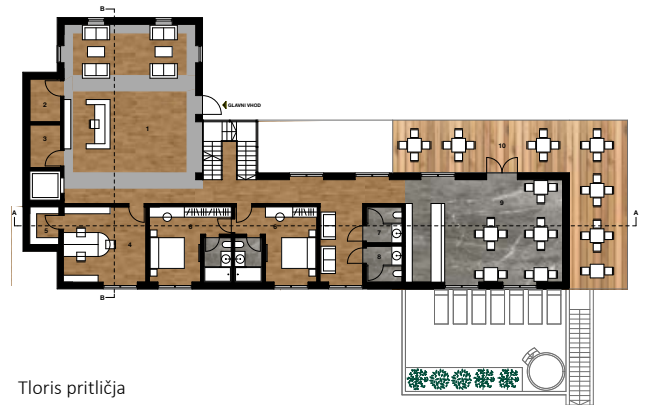

Situacija

Pogled z jugozahodne strani

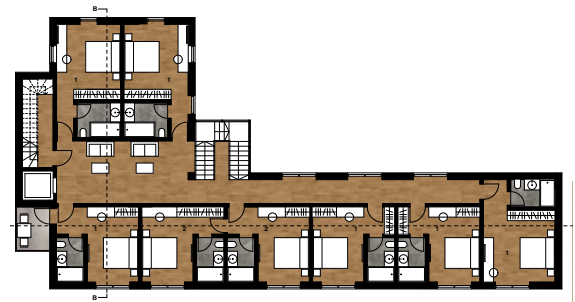
Tloris kleti

Tloris pritličja

Tloris prvega nadstropja

Tloris drugega nadstropja

71

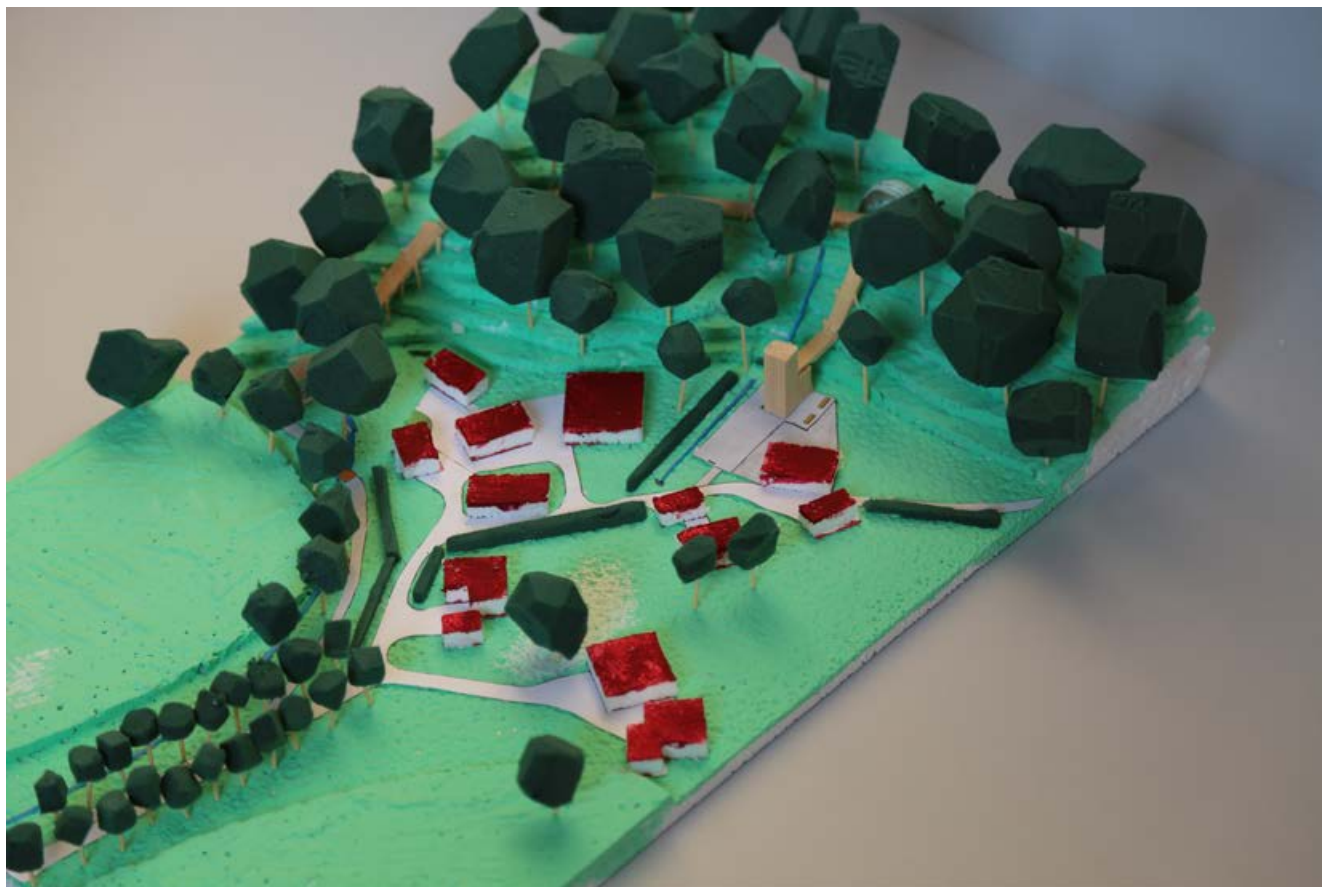

Fasada jug

Fasada vzhod

UREDITEV ŠIRŠEGA OBMOČJA GRADU JAMNIK

72

Predlog za ureditev širšega območja gradu Jamnik dopolnjuje in nadgrajuje predloga za prezentacijo grajskih ostalin ter za njihovo revitalizacijo s postavitvijo nove nadomestne stavbe. Izhaja iz spoznanja, da je treba grajsko lokacijo približati sodobnemu načinu življenja tako, da bo dovolj enostavno dostopna in vključena v širši prostorski kontekst. Pri tem je ključna zamisel, da se grajska lokacija poveže z drugimi zanimivimi točkami na tem prostoru v sprehajalno parkovno krožno pot, ki naj postane nova prepoznavna značilnost zreškega območja. Grajsko lokacijo je treba s krožno potjo navezati na Pavlakovo jamo, s katero je bila historično povezana od 14. stoletja naprej. Krožna pot se opreми s svetilkami, klopmi, koši za smeti in informativnimi tablam v zvezi zgodovino gradu, cerkve in Pavlakove jame. Parkirne površine je smiselno urediti zunaj strnjenege zaselka zasebnih hiš, ob ravno speljanem delu Jamniške ceste; tam je mogoče urediti nov grajski drevored in ob njem urediti tudi primerna parkirna mesta, ki se tlakujejo z lokalnimi tonaltnimi kockami. Od parkirišča se ob potočku in ob južnem robu zaselka hiš spelje nova sprehajalna pot, ki se konča z manjšo novo ploščadjo na skrajnem južnem koncu kompleksa. Tam je mogoče postaviti tudi informativno tablo s podatki o nekdanji grajski cerkvi sv. Pankracija, ki je stala v bližini, a je ni mogoče prezentirati, ker so njeni skromni ostanki sedaj vgrajeni v garažo in skriti pod tlemi zasebnega dvorišča. Od ploščadi se z lesom tlakovana in na kovinske nosilce pritrjena pot, oblikovana npr. po vzoru poti na Ljubljanski grad, zložno dvigne do novega montažnega konzolnega podesta pred vhodom v Pavlakovo jamo, ki jo je tako mogoče varno odpreti za ogled. Krožna pot se nato preko novega montažnega stopnišča spusti po pobočju navzdol do nekdanjega gradu. Če lokaciji gradu ne bi prišlo do izvedbe nadomestne gradnje, je mogoče tam postaviti stopniščni stolp z razglediščem, ki postane nova prostorska dominantna, nakazuje nekdanjo višino gradu in je vizualni zaključek dolge Jamniške ceste, ki se je nekoč končala z glavnim vhodom v grad. Na območju nekdanjega gradu se uredi središče za oskrbo grajskega območja in obiskovalcev z recepcijo, sanitarijami, kavarno, tehničnimi prostori in razstaviščem. Obnovi se potek potočka od Pavlakove jame mimo nekdanje južne grajske fasade. Javne in zasebne površine so ločijo z živo mejo. Novo sprehajalno krožno pot je mogoče dobro navezati tudi na parkovno urejeno zreško pokopališče, ki leži okoli 300 metrov severovzhodno od lokacije nekdanjega gradu. Tudi tako je mogoče okrepiti povezave med preteklimi, sedanjimi in prihodnimi rodovi na zreškem območju.

Situacijski prikaz urejenega širšega območja Jamnika.

Situacijski prikaz urejenega širšega območja Jamnika.

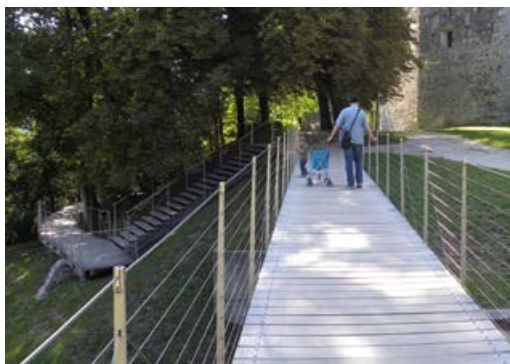
Predlog za ureditev zahodne ploščadi

Predlog za oblikovanje stopnišnega stolpa z razglediščem

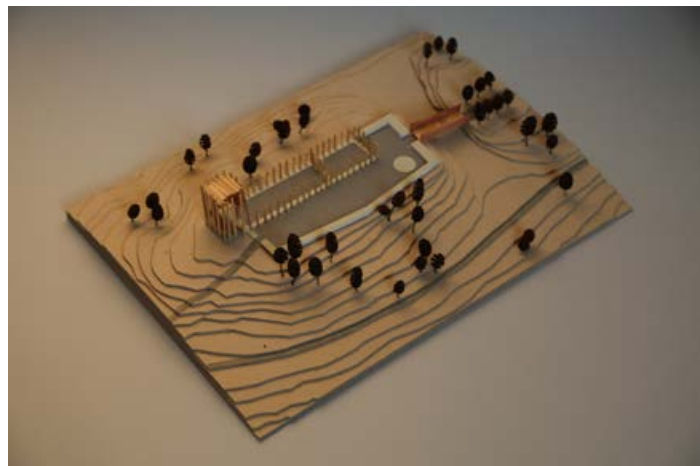
Po pobočju vzpetine speljano pot je mogoče oblikovati po vzoru poti na Grajskem griču v Ljubljani

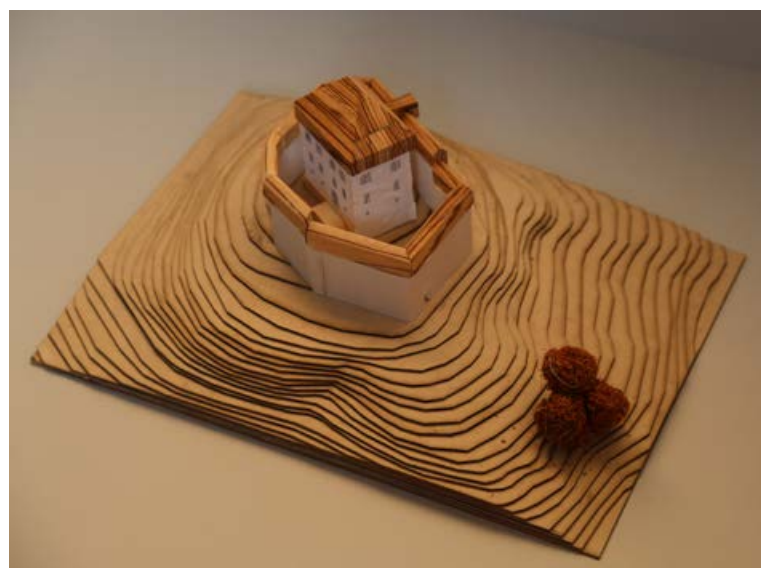
MAKETE ZREŠKIH GRADOV MED VČERAJ DANES IN JUTRI

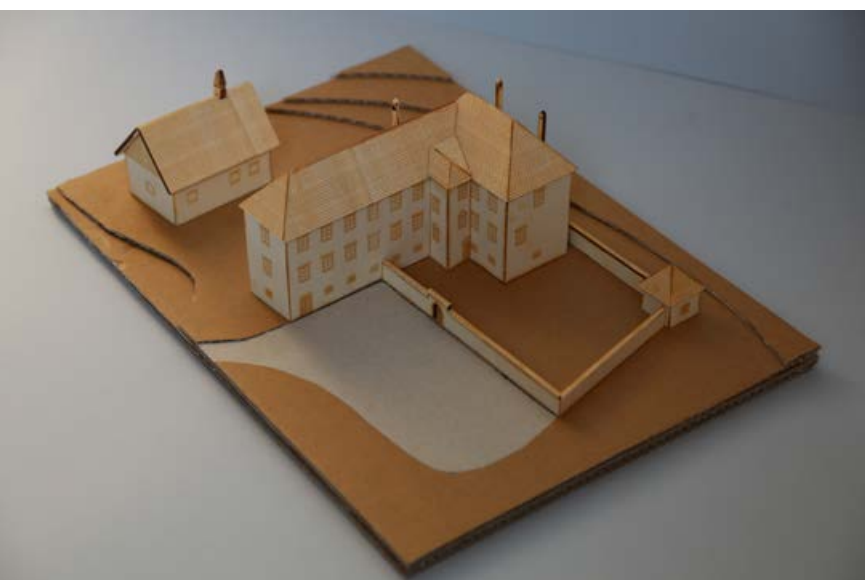
FREUDENBERG

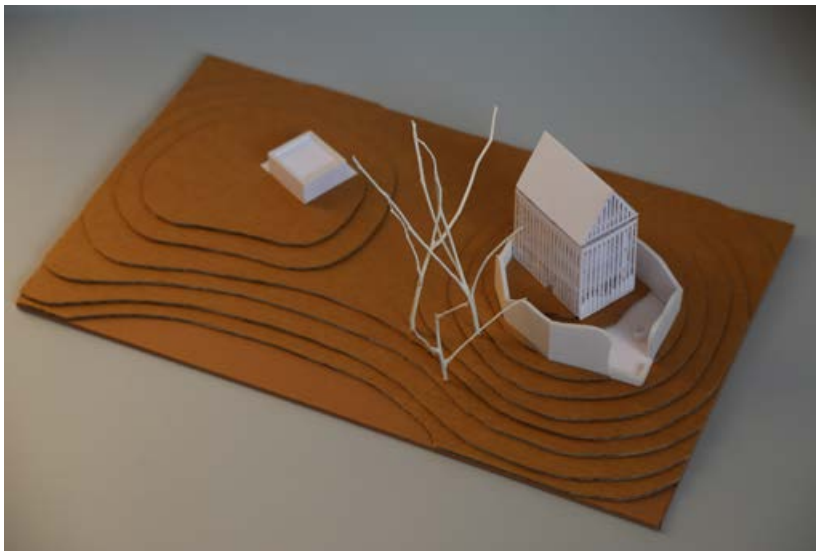
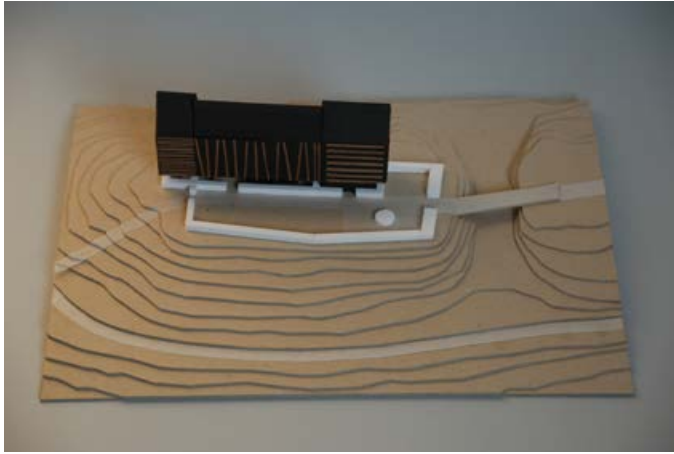

LUŠPERK

JAMNIK

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 177/C/F/C216 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Loška Gora) 1824

SI AS 177/C/R/C273 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Zgornje Zreče) 1825

SI AS 177/C/R/C555 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Brezje pri Oplotnici) 1824

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Bajt, Drago in Vidic, Marko (ur.): *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.

Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. I. knjiga: A–M*. Maribor: Založba Obzorja, 1986.

Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. II. knjiga: N–Ž*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.

Curk, Jože: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v XVI. in XVII. stoletju. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 37–72.

Fišera, Zdeněk: *Jeskynní hrady střední Evropy*. Praha: Libri, 2005.

Fugger Germadnik, Rolanda: *Grofje Celjski med zgodovino in mitom*. Celje: Zgodovinsko društvo in Pokrajinski muzej, 2013.

Fugger Germadnik, Rolanda: *Grofje in knezi Celjski*. Celje: Pokrajinski muzej, 2014.

Fugger Germadnik, Rolanda (ur.): Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999.

Grabmayer, Johannes: Die Cillier und die Chronistik – Aspekte eines Forschungsprojektes zur Geschichte der Grafen von Cilli 1341–1456. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998. Uredila Rolanda Fugger Germadnik*. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999, str. 213–224.

Höfler, Janez (ur.): *Gotika v Sloveniji*. Katalog razstave: Ljubljana, 1. junij – 1. oktober 1995. Ljubljana: Narodna galerija, 1995.

76 Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.

Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Anmerkungen*. 3 knjige. Graz: Leykam-Josefstahl, 1878–1885.

Kaiser, Karmen: Obredni kot in zgodnjerednjeveško grobišče na Brezju nad Zrečami. *Studia mythologica Slavica*, 7, 2004, str. 79–88.

Koprivnik, Vesna: Sledovi davne preteklosti. Brinjeva gora za okolico v arheoloških obdobjih. *Zreški zbornik 2006*. Zreče: Občina Zreče, 2006, str. 15–41.

Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.

Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.

Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I–V*. Ljubljana: Leonova družba, 1902–1928.

Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih, *Kronika*, 60/3, 2012, str. 465–494.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.

Krajevni leksikon Slovenije. 3. knjiga. (Roman Savnik ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.

Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Theil 2: Die Cillier Chronik*, Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.

Kronika grofov celjskih. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia. Maribor: Založba Obzorja, 1972.

Lajh, Emil: *Občina Zreče v času in prostoru*. Zreče: Občina Zreče, 2002.

Lazar, Tomaž: *Poznosrednjeveško topništvo na Slovenskem. Raziskave dveh zgodnjih topov iz Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2015.

Lazar, Tomaž: *Vitezi, najemniki in smodnik. Vojskovanje v poznem srednjem veku*. Viharnik: Ljubljana, 2012.

Lazar, Tomaž: Vloga gradu v srednjeveškem vojskovanju, *Kronika*, 60/3, 2012, str. 443–464.

Leupold, Karl Friedrich Benjamin: *Allgemeines Adels-Archiv der österreichischen Monarchie*. Wien: Franz Anton Hoffmeister, 1789.

Leva Bukovnik, Danijel: *Freudenberg. Skrivnostni grad na Brinjevi gori pri Zrečah*. Zreče: samozaložba, 2011.

Leva Bukovnik, Danijel: *Zreče - confluxum aquarium. Nastanek in pomen krajevnega imena Zreče*. Zreče: samozaložba, 2011.

Makarovič, Gorazd: Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi. *Etnolog*, 5 (LVI), 1995, str. 143–205.

Medved, Drago (ur.): *Zreški zbornik 2006*. Zreče: Občina Zreče, 2006.

Miotti, Tito: *I sette castra di Paolo Diacono ed altri studi castellologici*. Udine: Del Bianco Editore, 1988.

Mlinar, Janez: Grofje Celjski in Koroška. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998. Uredila Rolanda Fugger Germadnik*. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999, str. 95–101.

Mlinar, Janez: *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005 (Historia: znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univeze v Ljubljani; 11).

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora. 1. zvezek. Listine do 1259*, Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1975.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora. 2. zvezek. Listine 1260–1309*, Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1976.

- Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora*. 3. zvezek. *Listine 1310–1335*, Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1977.
- Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora*. 4. zvezek. *Listine 1336–1370*, Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1978.
- Mrzdovnik, Martin in Podstenšek, Matej in Potnik, Simon: *Cerkev Matere Božje na Brinjevi gori*. Zreče: Župnija sv. Egidija, 2010.
- Orožen, Janko: Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavju. *Celjski zbornik*, 1, 1951, str. 22–39.
- Otorepec, Božo: Seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 331–342.
- Pahič, Stanko: Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami. *Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede*, 6, Ljubljana 1969, str. 215–308.
- Pahič, Stanko: *Brinjeva gora. Začasen oris njene preteklosti za ljubitelje domače zgodovine*. Maribor: Pokrajinski muzej, 1990.
- Pahič, Stanko: Doslej neraziskan odsek rimske ceste Celeia–Poetovio. *Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede*, 6, Ljubljana 1969, str. 309–355.
- Pahič, Stanko: Nova Dobrava pri Zrečah. Konservatorsko poročilo. *Varstvo spomenikov*, IX, 1962–1964, str. 170.
- Pirchegger, Hans: *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1956 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie; 49).
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Prapótnik, Blaž (ur.): *Podobe naših krajev na razglednicah skozi čas*. Zreče: Občina Zreče, 2014.
- Predovnik, Katarina: Slovenska arheologija in raziskovanje gradov, *Kronika*, 60/3, 2012, str. 413–432.
- Rajšp Vincenc (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Ravnikar, Tone: *V primežu medplemiških prerivanj*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2010 (Zbirka Digitalna knjižnica. Dissertationes; 13).
- Sapač, Igor: Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg. *Kronika*, 62/3, 2014, str. 599–664.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov na območju Litije, Šmartna in Gabrovke. *Kronika*, 59/3, 2011, str. 371–410.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Planino, Postojno in Senožecami*. Ljubljana: Viharnik, 2005 (Grajske stavbe 17).
- Sapač, Igor: Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije. *Kronika*, 60/3, 2012, str. 391–412.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Sapač, Eva in Sapač, Igor: Stavbna zgodovina in prenova gradu Hompoš (Pohorski dvor) pri Mariboru. *Patriae et orbi. Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 211–262, 782–783.
- Schlosser, Paul: Starigrad und sein Meierhof am Bacher. *Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer*. Beilage zum Grazer Tagblatt (Graz: Dt. Vereins-Druckerei). III. Jahrgang, Nr. 61, 21. April 1912, str. 253–256.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Zweyter Theil*. Gratz: And. Kienreich, 1822.
- Simič, Mitja (ur.): *Po zgodovinskih parkih in vrtovih Slovenije*. Šmarje-Sap: Buča, 2009.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan: Založba ZRC, 2009.
- Stegenšek, Avguštin: *Konjiška dekanija*. Maribor: samozaložba, 1909.
- Stopar, Ivan: Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*. Graz : ADEVA, 1992.
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana: Park in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991 (Grajske stavbe 2).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, 1992 (Grajske stavbe 3).
- Stopar, Ivan: *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678*. Celje: Kulturna skupnost, 1972.
- Stopar, Ivan: *Ostra kopja, bridki meči*. Ljubljana : Viharnik, 2007 (Zbirka Življenje na srednjeveških gradovih na Slovenskem).
- Stopar, Ivan: *Predjamski grad*. Postojna: Postojnska jama, turizem, 2001.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Stopar, Ivan: *Za grajskimi zidovi*. Ljubljana : Viharnik, 2007 (Zbirka Življenje na srednjeveških gradovih na Slovenskem).
- Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 1997.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 2001.
- Tumler, Marian: *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriß der Geschichte des Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit*. Wien: Panorama Verlagsgesellschaft, 1955.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja s spremno besedo Ivana Stoparja. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stirie*. Graz, 1681. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Anton Leopold Schuller. Graz: ADEVA, 1975.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae. Izbor. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi. Zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.
- Zahn, Joseph: *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien: A. Hölder, 1893.¹⁵⁹

